Catalunya i Espanya (III)

Markus González Beilfuss, Marc Molins Raich, Joan M. Morros, Joan Julibert González, Marta Lasalas Guasch, Lydia Sánchez, Ramón Reich, Miquel Martínez, Jaume Font Garolera, Marina Subirats

UBe

Debats UB

Catalunya i Espanya (III)

Catalunya i Espanya (III)

Markus Gonzalez Beilfuss, Marc Molins Raich, Joan M. Morros, Joan Julibert González, Marta Lasalas Guasch, Lydia Sánchez, Ramón Reich, Miquel Martínez, Jaume Font Garolera, Marina Subirats

Pròleg de Maite Vilalta

Universitat de Barcelona
Edicions

Debats UB

© Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel.: 934 035 430
Fax: 934 035 531
www.publicacions.ub.edu
comercial.edicions@ub.edu

Directora de la col·lecció Maite Vilalta

ISBN 978-84-9168-628-6

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

Sumari

Pròleg, *per Maite Vilalta* 9

Setena sessió.
La sentència del Tribunal Suprem:
una anàlisi jurídica

La dimensió constitucional de la Sentència del Procés 15
Markus González Beilfuss

Reflexiones en torno a cinco de las cuestiones más relevantes
de la sentencia del *procés* 27
Marc Molins Raich

Vuitena sessió.
El paper dels mitjans davant els reptes
de les societats democràtiques

Llibertat d'informació i llibertat d'expressió, drets fonamentals..... 45
Joan Maria Morros

Recuperar el quart poder..... 61
Joan Julibert González

Premsa i Procés: la batalla de les pressions..... 73
Marta Lasalas Guasch

El repte de la desinformació: el paper dels mitjans
en les societats democràtiques 89
Lydia Sánchez

¿Existen sociedades democráticas? 97
Ramón Reig

Novena sessió.
Catalunya, una societat plural. Fracturada?

Catalunya: fracturada, no, però sí erosionada i decebuda 117
Miquel Martínez

Fractures: independència versus constitucionalisme
en un món global 135
Jaume Font Garolera

Catalunya, un sol poble? Pluralisme i fractures
en la societat catalana 151
Marina Subirats

Pròleg

Al llarg de tres anys, la Universitat de Barcelona ha obert un espai de reflexió i debat sobre els aspectes que determinen i han determinat les relacions entre Catalunya i Espanya, demostrant així que és possible el diàleg i que, fins i tot des de posicions molt allunyades, es poden trobar consensos, vies de sortida compartides i negociades. El fruit de les sessions celebrades entre l'any 2018 i el 2020 són tres volums que recullen la major part de les contribucions dels autors que hi han participat, el tercer del qual —i últim dedicat a aquest tema— ara presentem.

El cicle Debats UB va començar el 5 de juny de 2018 al Paranimf de l'Edifici Històric. Va donar el tret de sortida el nostre rector, el Dr. Joan Elias, i el president de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles, el Dr. Roberto Fernández; va pronunciar la conferència inaugural el Dr. Daniel Innerarity, de la Universitat del País Basc, que va parlar del compromís del pensament amb la política en les societats plurals tot fent una reflexió sobre el conflicte català. L'acte va ser conduït pel periodista Xavier Graset.

Després es van celebrar nou sessions en què es va debatre sobre els temes següents:

1. El 21 de juny de 2018, a l'Aula Magna de la Facultat de Geografia i Història, es van tractar els *aspectes històrics* del conflicte en una conferència del professor Jordi Casassas (UB) i la pos-

terior taula rodona amb els professors Joaquim Albareda (Universitat Pompeu Fabra, UPF), Xavier Gil (UB) i Ismael Saz (Universitat de València, UdV), conduïts pel periodista Martí Gómez (*El País*).

2. El 20 de setembre de 2018, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre els *aspectes econòmics i financers* en una conferència pronunciada pel professor Antoni Castells (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Josep Vicent Boira (UdV), Albert Carreras (UPF), Jesús Ruiz-Huerta (Universitat Rey Juan Carlos de Madrid) i Jaume Ventura (UPF), conduïts per la periodista Marisa Anglés (*Expansión*).
3. El 18 d'octubre de 2018, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va parlar de *la Constitució i l'organització territorial* en una conferència pronunciada per Antoni Bayona (que va ser lletrat major del Parlament de Catalunya) i la posterior taula rodona amb els professors de la Universitat de Barcelona Eliseo Aja, Xavier Arbós, Xavier Pons i Joan Vintró.
4. El 22 de novembre de 2018, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre *llengua i identitat* en una conferència de la professora Carme Junyent (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Albert Branchadell i Teresa Cabré (Universitat Autònoma de Barcelona, UAB), i el professor Francesc Xavier Vila (UB), conduïts pel periodista Magí Camps (*La Vanguardia*).
5. El 13 de desembre de 2018, a l'Aula Ramón y Cajal de l'Edifici Històric, es va parlar sobre el *model d'escola catalana* en una conferència del professor Joan Mateo (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Igone Azpiroz (Institut Lizardi de Zarautz), Juli Palou (UB) i Antoni Tort (Universitat de Vic), i les senyores Pilar Gargallo (presidenta de la Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya) i Belén Tascón (presidenta de la Federació d'Associacions de Ma-

res i Pares d'Alumnes de Catalunya), conduïts per la periodista María Jesús Ibáñez (*El Periódico*).

6. El 17 de gener de 2019, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va tractar el tema de *la política com a l'espai de resolució dels conflictes* en la conferència del professor Josep Maria Vallès (UAB) i la posterior taula rodona amb els professors Lluís Orriols (Universitat Carlos III de Madrid), Josep Maria Reniu (UB), Sonia Andolz (UB) i Astrid Barrios (UdV), conduïts per la periodista Maite Gutiérrez (*La Vanguardia*).
7 El 13 de novembre de 2019, a l'Aula Magna de la Facultat de Dret, es va fer una *anàlisi jurídica de la sentència del Tribunal Suprem del judici del Procés* en una taula rodona conduïda pel degà de la Facultat de Dret, Xavier Pons, en què van participar els professors de la Universitat de Barcelona Mar Campins, Markus González, Ujala Joshi Jubert, Marc Molins i Jordi Nieva.
8. El 27 de gener de 2020, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va parlar sobre *el paper dels mitjans davant els reptes de les societats democràtiques* en una conferència de Joan Maria Morros, degà del Col·legi de Periodistes de Catalunya, i la posterior taula rodona amb els professors de la UB Joan Julibert, Marta Lasalas i Lydia Sánchez, i el professor Ramón Reig (Universitat de Sevilla), conduïts pel vicerector de Comunicació de la UB, Francisco Esteban.
9. El 29 de juny de 2020, en una sessió transmesa pel canal Youtube de la UB —durant la desescalada del confinament a causa de la pandèmia per la covid-19—, la taula rodona *Catalunya: una societat plural. Fracturada?*, conduïda pel cap del Departament de Sociologia de la UB, Víctor Climent, va reunir els professors de la UB Miquel Martínez i Jaume Font, i la professora de la UAB Marina Subirats.

La publicació que teniu a les mans conté els textos corresponents a la setena, vuitena i novena sessió. El primer volum, que aplegava les dues primeres, es va publicar el novembre de 2019; el segon, la primavera de 2020.

Debats UB va iniciar el febrer de 2020 una nova etapa. En aquest cas, per debatre i reflexionar, sota el títol «Feminisme(s)» , sobre les desigualtats entre homes i dones.

Voldria acabar aquest escrit donant les gràcies a totes les persones que han treballat per fer possible el cicle Debats UB: als membres del comitè organitzador, al personal dels diferents vicerectorats implicats i al personal de Comunicació, de Protocol i d'Edicions de la UB. I dono les gràcies també al públic que ha assistit als Debats: la seva presència i participació ens han demostrat que el país té necessitat d'informació, de coneixement i de reflexió. Ens mantindrem sempre al seu servei.

MAITE VILALTA
Vicerectora d'Igualtat i Acció Social
de la Universitat de Barcelona

Setena sessió

La sentència del Tribunal Suprem: una anàlisi jurídica

La dimensió constitucional de la Sentència del Procés

Markus González Beilfuss
Universitat de Barcelona

Introducció

Analitzar l'anomenada Sentència del Procés des d'una perspectiva jurídica i, en concret, constitucional i fer-ho de manera breu, és tot un repte. No només perquè és gairebé impossible apartar-se dels prejudicis que tots tenim atesa la proximitat dels fets jutjats, sinó perquè es tracta d'una sentència llarga (gairebé cinc-centes pàgines) que tracta algunes qüestions difícils i polèmiques que caldria analitzar amb més profunditat. En tot cas, la finalitat de la meva intervenció és contribuir a un diàleg que no només afecta els juristes, sinó tota la ciutadania, i que es fa des de la universitat com a espai privilegiat de reflexió. Aquesta és la vocació dels Debats UB i aquesta és també la finalitat de les consideracions que em disposo a compartir.

La meva anàlisi es limitarà a la dimensió juridicoconstitucional de la Sentència de la Sala Penal del Tribunal Suprem de 14 d'octubre de 2019. Com se sap, aquesta sentència ha posat fi a un procés judicial complex en què s'han jutjat uns fets concrets des de la perspectiva penal. L'objecte del procés ha estat si les persones processades van cometre els delictes dels quals se'ls va acusar. Tanmateix, més enllà dels aspectes estrictament penals, que són abordats pels meus companys en altres articles d'aquesta publicació, la Sentència del

Procés també planteja qüestions que afecten el nostre sistema constitucional, és a dir, les regles de convivència que ens vam donar l'any 1978, que continuen vigents i que fins i tot els crítics amb la Constitució espanyola reivindiquen. De fet, la Sentència del Suprem és un acte del poder judicial d'un estat constitucional sotmès a les garanties materials i processals reconegudes a la Constitució de 1978. Però, a diferència d'altres decisions d'aquest òrgan, la Sentència del Procés afecta directament unes qüestions (l'organització territorial de l'Estat i les possibilitats de reformar-la democràticament) que tenen una dimensió constitucional evident, ja que afecten la constitució territorial i els principis democràtic i de legalitat.

Un cop concretada la perspectiva de la meva anàlisi, que serà només la juridicoconstitucional, cal fer dues consideracions prèvies més. La primera és que no s'abordaran els problemes constitucionals de tot el procés judicial previ, sinó únicament de la sentència que el tanca. I la segona, que no es pretén analitzar tots els problemes constitucionals que planteja la Sentència, la qual cosa requeriria molt més temps i espai, sinó que vull compartir una sèrie de consideracions que considero rellevants des d'una perspectiva constitucional per enriquir el debat sobre una sentència sens dubte polèmica. No es tracta, doncs, d'argumentar si la Sentència del Procés ha vulnerat la Constitució o no (això ho dirà amb caràcter vinculant el Tribunal Constitucional en els propers mesos), sinó d'exposar quins problemes de constitucionalitat planteja aquest pronunciament del Tribunal Suprem i es poden traslladar al Tribunal Constitucional, si escau, i al Tribunal Europeu de Drets Humans, al qual els condemnats ja han anunciat que pretenen fer arribar els seus plantejaments. Al mateix temps, també es faran algunes consideracions més generals sobre la dimensió constitucional de la Sentència com a acte del màxim òrgan del poder judicial espanyol.

Què podia esperar-se de la Sentència del Suprem?

La primera consideració que cal fer des d'una perspectiva constitucional és que la Sentència del Suprem no pretén ni pot solucionar el problema polític de l'anomenat Procés que hi ha darrere dels fets jutjats. Malgrat la voluntat d'alguns de resoldre judicialment un conflicte polític de naturalesa constitucional i l'estratègia d'altres de legitimar el Procés a través de l'ús de conceptes jurídics discutibles com el de *dret a decidir* o el de *dret a l'autodeterminació*, la Sentència del Suprem és clara respecte a aquesta qüestió: «No nos incumbe ofrecer —ni siquiera sugerir o insinuar— soluciones políticas a un problema de profundas razones históricas. Hemos sido llamados al enjuiciamiento de unos hechos que el Ministerio Fiscal, la Abogacía del Estado y la acusación popular han considerado delictivos». Com succeeix sempre en l'àmbit del poder judicial, l'actuació del Tribunal Suprem no es va produir per voluntat pròpia, sinó perquè institucions que en el nostre ordenament jurídic tenen el deure i la potestat d'activar la via penal per uns fets que consideraven delictius, van exercir les seves potestats. Més enllà del debat jurídic sobre si els fets jutjats podien constituir o no un delicte, la Sentència del Suprem no pot defraudar ni pot ser criticada per ningú per no solucionar un problema de fons que és polític i que s'ha d'abordar políticament. De fet, transcorreguts uns mesos des que va ser dictada, és notori que el conflicte polític no s'ha solucionat ni ha millorat.

La segona consideració que cal fer des d'una perspectiva constitucional en relació amb la Sentència del Procés és òbvia, però no deixa de ser important. Posa fi a un procés penal que ha estat certament molt especial. En paraules del mateix Tribunal Suprem, «la Sala es consciente de que la causa penal encierra elementos que la singularizan y le atribuyen dimensión histórica». En un altre moment de la

Sentència es reconeix obertament que la Sala «no puede prescindir de connotaciones que complementan —pero también dificultan— el análisis jurídico». Cal subratllar aquest reconeixement exprés de la major dificultat de limitar-se a una perspectiva jurídica tenint en compte el context en què es van produir els fets jutjats. Però, com reconeix la mateixa sentència de manera immediata, «esta constatación no puede invitarnos a rebasar los límites que legitiman nuestra función como órgano de enjuiciamiento». La Sala del Suprem és conscient, doncs, de les peculiaritats del cas i dels reptes que planteja des de la perspectiva de la funció i els límits institucionals d'un òrgan judicial com el Tribunal Suprem en un estat constitucional com el nostre. Com és natural, es pot debatre si en el cas concret s'han vulnerat o no aquests límits i si la sentència i els arguments emprats són prou convincents o només donen cobertura formal a una decisió política. Però la posició institucional des de la qual parteix el Tribunal és la correcta des d'una perspectiva constitucional.

Com es presenta el Tribunal Suprem?

Més enllà d'aquestes consideracions sobre l'objecte del procés que té entre mans, una tercera qüestió de la Sentència del Procés que cal destacar és la referida a la mateixa concepció que té el Tribunal Suprem del seu paper. D'una banda, l'extensió de la Sentència, les citacions freqüents de sentències del Tribunal Constitucional i del Tribunal Europeu de Drets Humans, així com la decisió de retransmetre la vista oral en *streaming* o facilitar-ne el seguiment a través d'un treball especialment actiu de la seva oficina de premsa, posen en relleu que el Tribunal Suprem se sabia especialment observat. De fet, els més que probables recursos contra la seva sentència davant del Tribunal Constitucional i del Tribunal Europeu de Drets Humans han contribuït a voler donar una imatge especialment garantista i transparent.

La lectura de la Sentència també posa en relleu que el Tribunal Suprem es vol reivindicar com a institució que culmina el poder judicial d'un estat de dret. Quan es responen les al·legacions dels acusats en relació amb el dret fonamental a un jutge imparcial, però també en altres passatges de la Sentència, el Tribunal és contundent enfront del que en algun moment qualifica com a «estrategia de demonización y deslegitimación del Tribunal Supremo». En aquest mateix sentit cal interpretar els passatges de la Sentència en què es recorda el significat constitucional de la funció jurisdiccional o es rebutja la crítica general a la polititització de la justícia posant en relleu que el sistema d'elecció dels magistrats del Tribunal Suprem és comparable amb el d'altres països del nostre entorn. D'igual manera, les referències al fet que en un procés penal els fets provats són determinats pels òrgans judicials, i no pas pels ciutadans, i que la qualificació jurídica d'aquests fets també correspon als tribunals un cop celebrat un procés amb totes les garanties, no són casuals, sinó que pretenen contrarestar tot un relat jurídic i mediàtic en què aquestes regles bàsiques s'havien posat en dubte.

Més enllà de reivindicar-se com a institució que culmina el poder judicial en un estat de dret, la Sala del Tribunal Suprem també es presenta en diversos passatges de la Sentència com a garant dels drets dels processats. En aquest sentit, no només qualifica en algun moment de «saludable la permanente presencia de un espacio de alegación sobre las garantías del proceso penal», sinó que permet que els aspectes relatius als drets fonamentals dels acusats siguin discutits en diferents moments del procés, malgrat que la regulació del procés penal ordinari no sempre ho preveu de manera expressa.

Com en el cas del paper institucional del Tribunal Suprem, és evident que es pot discrepar, fins i tot radicalment, sobre si la Sentència del Procés és coherent amb aquestes afirmacions generals. Tanmateix, des d'una perspectiva constitucional el punt de partida és clar: enfront d'un qüestionament constant i radical del Tribunal

Suprem per part dels acusats i els sectors favorables al Procés, la Sentència es presenta com a exercici legítim del poder judicial d'un estat constitucional.

Quins problemes de constitucionalitat pot tenir la Sentència?

Entrant ja en el contingut concret de la Sentència, la quarta consideració que cal fer fa referència a la legítima discrepància no només respecte a la coherència del seu contingut amb els principis generals que s'acaben d'esmentar, sinó respecte a si ens trobem o no davant d'una bona sentència des d'un punt de vista jurídic. El dret no és matemàtic i les decisions judicials sempre són discutibles des d'una perspectiva jurídica. En el cas de la Sentència del Procés, aquesta discrepància pot donar-se en relació amb moltes qüestions: la delimitació i consistència dels fets provats, la interpretació de les normes penals aplicades, la subsumpció dels fets provats en aquestes normes, o la graduació de les penes imposades. També poden ser objecte de discussió qüestions que no sempre s'expliciten en les sentències, però que són molt importants i tenen el seu origen en decisions de política jurisdiccional com voler arribar a una decisió que tingui el suport unànime de tots els magistrats. En el cas concret de la Sentència del Procés, per exemple, aquesta voluntat d'unanimitat podria explicar fins a cert punt la decisió de condemnar per sedició (i no per rebel·lió ni per organització criminal) tots els acusats al mateix temps que es fa referència a la possibilitat que els condemnats demanin el tercer grau abans d'arribar a la meitat de la condemna. En tot cas, em limitaré a fer algunes consideracions sobre alguns aspectes de constitucionalitat del contingut de la Sentència, i no sobre la seva correcció des d'una perspectiva penal o processal. Per fer-ho, faré servir com a fil con-

ductor la possibilitat d'impugnar la Sentència del Procés davant del Tribunal Constitucional.

El nostre ordenament jurídic permet, en efecte, impugnar davant el Tribunal Constitucional les sentències del Tribunal Suprem. Malgrat el seu nom, aquest tribunal no és suprem en l'àmbit dels drets fonamentals i les seves sentències poden impugnar-se per la via del recurs d'empara davant el Tribunal Constitucional. Així ho han fet tots els condemnats seguint les previsions de la Constitució i de la Llei orgànica del Tribunal Constitucional. De fet, molt malament ho havien de fer els advocats dels condemnats perquè els seus recursos no fossin acceptats a tràmit, com així ha estat.

És important aclarir, però, què es pot demanar al Tribunal Constitucional i què no es pot esperar d'ell. El recurs d'empara és un mecanisme extraordinari de defensa dels drets fonamentals reconeguts a la secció primera del títol primer de la Constitució. Per tant, per aquesta via només es poden impugnar sentències judicials que ja no es poden recórrer dintre del poder judicial espanyol (com ara les sentències del Tribunal Suprem), però només si es considera que han vulnerat un dret fonamental o no han reparat una vulneració prèvia. És molt important destacar, doncs, que el Tribunal Constitucional no és una nova instància judicial que pot revisar completament les sentències impugnades per la via del recurs d'empara.

En el cas que ens ocupa, cal assenyalar que el recurs d'empara contra la Sentència del Procés en cap cas no pot modificar els fets declarats provats (més de quaranta planes de la Sentència), segons els quals els acusats van seguir una estratègia concertada per crear una aparent cobertura jurídica per fundar una república, tot i que eren conscients que no era viable; van organitzar un referèndum tot desobeint clarament mandats judicials reiterats; i van mobilitzar la ciutadania per neutralitzar el poder judicial. Tot i que la Sentència del Suprem és criticable perquè no explicita de manera clara i convincent que aquests fets es van produir, el Tribunal Constitu-

cional en cap cas pot modificar els fets declarats provats pel Tribunal Suprem.

També cal subratllar que el Tribunal Constitucional tampoc no pot modificar la interpretació de la legalitat penal o processal feta pel Tribunal Suprem amb l'argument que és incorrecta, inadequada o poc convincent. El Tribunal Constitucional només pot reparar vulneracions de drets fonamentals, i no interpretacions de la legalitat ordinària que no impliquen una vulneració d'aquests drets. Per tant, no es pot pretendre que el Tribunal Constitucional modifiqui les interpretacions que ha fet el Tribunal Suprem dels delictes de sedició, desobediència o malversació de cabals públics, tot i que pugui ser discutible. No tota discrepància amb la legalitat és necessàriament una vulneració d'un dret fonamental. Un cop més, doncs, cal insistir en el fet el Tribunal Constitucional no és una nova instància que pot rectificar qualsevol aspecte de les sentències del Tribunal Suprem.

Si davant del Tribunal Constitucional només es poden impugnar vulneracions de drets fonamentals que es poden protegir a través del recurs d'empara, cal plantejar-se quins poden ser aquests drets, quin és el seu contingut, així com, *a contrario sensu*, què no es pot demanar perquè no és un dret fonamental en el nostre sistema.

Començant per aquesta darrera qüestió, el primer que cal assenyalar és que no existeix un dret fonamental que et donin la raó. Existeix un dret fonamental a la tutela judicial efectiva, a no patir indefensió i a tota una sèrie de garanties processals reconegudes per la Constitució. Però no existeix un dret que et donin la raó (per exemple, en la interpretació d'una norma penal) si no s'ha produït, com ja s'ha dit, una vulneració d'un dret fonamental. Tampoc no existeix un dret a la tutela judicial «afectiva» vinculada, per exemple, a la situació personal dels condemnats o a la duresa de les penes previstes pel Codi penal per al delicte de sedició. Ni tampoc un dret fonamental a una determinada interpretació de la legalitat penal o

processal com ara considerar incorrecte el criteri del Tribunal Suprem sobre la naturalesa del delicte de sedició com a delicte plurisubjectiu i compost en què no tots els actes han de ser delictius, sobre el caràcter instrumental de la violència en la interpretació del delicte de rebel·lió o sobre el fet que el pagament efectiu no és un requisit necessari del delicte de malversació.

Si el recurs d'empara es limita a la garantia dels drets fonamentals, cal preguntar-se quins d'ells poden fonamentar amb certa perspectiva d'èxit una demanda d'aquest tipus en el cas de la Sentència del Procés. Al llarg de tot el Procés, els representants dels acusats han adduït en diverses ocasions la vulneració d'alguns drets fonamentals. De fet, la Sentència dedica gairebé dues-centes planes a donar resposta a aquestes preteses vulneracions, de manera que són moltes les qüestions que es poden tornar a plantejar davant del Tribunal Constitucional al·legant que no han estat reparades per la Sentència del Suprem. Tanmateix, convé recordar que cada pretesa vulneració d'un dret fonamental ha de ser argumentada de manera concreta (en general, es parteix de la presumpció de constitucionalitat dels actes dels poders públics). A més, el que és desitjable és que aquesta argumentació no es limiti a una mera reproducció de les allegacions presentades davant del Tribunal Suprem, sinó que tingui en compte la resposta donada per aquest òrgan per rebutjar-les, i més si, com ja s'ha dit, el Tribunal Suprem ha citat de manera reiterada la jurisprudència constitucional i del Tribunal Europeu de Drets Humans per fonamentar la seva decisió.

En aquesta mateixa línia, també convé tenir en compte que els drets fonamentals no sempre tenen el mateix cànon de control. En efecte, una cosa és adduir la vulneració d'un dret fonamental i una altra, tenir en compte el seu contingut i la manera com ha estat interpretat tradicionalment pel Tribunal Constitucional. Així, per exemple, en el cas del dret a la tutela judicial efectiva (art. 24.1 CE) el cànon de control és el test de raonabilitat, segons el qual una apli-

cació judicial de la legalitat ordinària només pot vulnerar aquest dret si és arbitrària o es basa en un error patent. En canvi, en altres drets fonamentals (singularment les garanties del procés reconegudes per l'art. 24.2 CE) el cànon de control no és la raonabilitat, sinó el contingut material del dret. Com és evident, aquesta és una qüestió de dogmàtica jurídica que pot semblar complicada i artificial, però no tenir-la en compte pot portar al fracàs de les al·legacions davant del Tribunal Constitucional.

Entrant ja en els drets fonamentals que poden tenir més recorregut davant el Tribunal Constitucional, el primer que cal esmentar és el dret fonamental a un jutge predeterminat per la llei (art. 24.2 CE). En efecte, són diverses les qüestions que poden adduir-se des d'aquest punt de vista: des de la competència del Tribunal Suprem per jutjar en primera i única instància uns fets que es van produir a Catalunya, fins a la inclusió en la causa de persones no aforades o la prèvia fragmentació de la causa sobre uns mateixos fets en procediments diferents. Ara bé, cal tenir en compte que totes les decisions del Tribunal Suprem sobre aquesta qüestió es basen en una interpretació de les regles de competència de la Llei d'enjudiciament criminal que caldria reconduir a una vulneració de l'article 24.2 CE.

Una segona vulneració que pot tenir recorregut fa referència al principi de tipicitat penal (art. 25.1 CE). Des d'aquesta perspectiva, la interpretació d'alguns tipus penals que fa la Sentència del Procés podria vulnerar el principi de taxativitat, atès que es tractaria d'interpretacions irraonables, *contra legem* i il·lògiques que, en definitiva, les fan imprevisibles. Cal destacar, però, que són poques les ocasions en què s'ha considerat vulnerat aquest principi i que no basta posar en relleu una simple discrepància amb la interpretació dels preceptes penals que fa el Tribunal Suprem, sinó que cal demostrar que en el cas concret s'han donat tots aquests requisits. I no cal perdre de vista, en aquest sentit, la insistència del Tribunal Suprem a considerar que els fets provats mereixien una sanció penal.

Una tercera vulneració que podria tenir alguna viabilitat és la relativa a la vulneració de drets fonamentals com a conseqüència de la interpretació d'algunes de les normes penals en què es basen les condemnes del Suprem. Tanmateix, la via argumental no seria que s'han castigat conductes que són un exercici de drets fonamentals (els fets provats comesos pels condemnats són difícilment reconduïbles a l'exercici de cap dret fonamental), sinó que la interpretació de les normes penals és en alguns casos molt àmplia i pot desincentivar l'exercici legítim de drets fonamentals per part de tercers. Aquest podria ser, sobretot, el cas de les conductes vinculades a la desobediència d'alguns mandats judicials que entren en conflicte amb els drets fonamentals de concentració i manifestació dels ciutadans.

Menys recorregut, en canvi, sembla tenir el caràcter pretesament desproporcionat de les penes imposades als condemnats, tenint en compte que es basen en el concurs medial de diversos delictes previstos al Codi penal.

En els propers mesos el Tribunal Constitucional donarà resposta als recursos d'empara plantejats pels condemnats. Com sempre, el pronunciament d'aquest tribunal es limitarà a les pretensions de les parts tenint en compte les seves al·legacions i l'argumentació de la Sala Penal del Tribunal Suprem. Amb la Sentència del Tribunal Constitucional quedarà tancada la via extraordinària del recurs d'empara. Però, al mateix temps, quedarà oberta la via per recórrer al Tribunal Europeu de Drets Humans, cosa que ja han anunciat que faran les persones condemnades si la Sentència del Tribunal Constitucional no els és favorable. Cal tenir en compte, però, que aquest possible recurs es plantejaria en una jurisdicció internacional que no vetlla pel respecte dels drets fonamentals reconeguts a la Constitució espanyola, sinó pels drets recollits al Conveni Europeu de Drets Humans. Per tant, una eventual demanda davant el Tribunal d'Estrasburg s'haurà de basar exclusivament en la vulneració d'aquest conveni internacional tal com ha estat interpretat per aquest òrgan

judicial. Com en el cas del Tribunal Constitucional, no es pot pretendre alterar els fets declarats provats ni qualsevol interpretació de la legalitat ordinària i constitucional feta pel tribunals espanyols. En tot cas, només es podria pretendre garantir els drets dels condemnats reconeguts pel Conveni Europeu de Drets Humans.

Reflexiones en torno a cinco de las cuestiones más relevantes de la sentencia del «procés»

Marc Molins Raich
Universidad de Barcelona

Introducción

El catorce de octubre del año 2019, la Sala Segunda del Tribunal Supremo dictó la sentencia derivada del enjuiciamiento de los líderes independentistas catalanes por los hechos sucedidos durante los meses de septiembre y octubre de 2017.

Por su trascendencia y significación colectiva, sin duda se trata de una de las resoluciones más importantes de la historia del Alto Tribunal.

Como consecuencia de la trascendencia social de los hechos enjuiciados, la opinión pública ha recibido el pronunciamiento claramente posicionada, a favor o en contra, y ha construido su opinión sobre la base de las penas impuestas. De este modo, se ha omitido la valoración de algunos aspectos relevantes que merecen un análisis pormenorizado.

La presente ponencia tiene por objeto identificar y comentar sucintamente los fundamentos de una lectura distinta de la resolución que, en cierta medida, permita comprender el espíritu que la inspira.

La concreción de este propósito se acometerá por medio de la selección de cinco cuestiones relevantes que trataré de valorar sin subjetivismo y con estricta atención al conjunto de la resolución.

De la constatación de la existencia de un conflicto político ajeno a las competencias jurisdiccionales del Tribunal Supremo

Una de las razones principales sobre las que recae la frustración colectiva que ha generado la Sentencia de la Sala Segunda del Tribunal Supremo se debe a la infundada confianza en que la resolución iba a incidir en el problema político que subyace tras los hechos objeto de enjuiciamiento.

En alguna medida, esta confianza fue alentada por algunas de las defensas, quienes basaron parte de su argumentario defensivo en la acreditación de un derecho político a la autodeterminación. La proyección de consideraciones políticas en el debate de fondo —de forma legítima y bien argumentada técnicamente— ha podido generar una cierta confusión en parte de la ciudadanía al considerar que la severidad o la laxitud con la que han sido sentenciados los acusados depende del prisma político de los enjuiciadores.

Una de las claves para la comprensión de la sentencia pasa por admitir que, con independencia de la etiología del conflicto, en este caso obviamente político, el Tribunal Supremo, en tanto que Tribunal, debe analizar los hechos de forma retrospectiva, sin más vocación que la de enjuiciar unos hechos concretos y pasados.

Sin perjuicio de consignar expresamente la limitación metodológica inherente a la función del enjuiciamiento, la Sala va más allá y constata la existencia de un problema político «de profunda raigambre histórica» que no puede entrar a valorar:

> La Sala es consciente de que la causa penal que ahora enjuiciamos encierra elementos que la singularizan y que le atribuyen una dimensión histórica. Nuestro análisis, como es obvio, no puede prescindir de toda una serie de connotaciones que complementan —pero también dificultan— el

> análisis jurídico. Pero esa constatación no puede invitarnos a rebasar los límites que legitiman nuestra función como órgano de enjuiciamiento. No nos incumbe ofrecer —ni siquiera, sugerir o insinuar— soluciones políticas a un problema con profundas raíces históricas. Hemos sido llamados al enjuiciamiento de unos hechos que el Ministerio Fiscal, la Abogacía del Estado y la acción popular han considerado delictivos. Nuestra aproximación valorativa a esos hechos ha de limitarse a examinar si los procesados que impulsaron una declaración unilateral de independencia, que lo hicieron mediante la creación de una legislación paralela sin otra fuente de legitimidad que las vías de hecho y que recurrieron a la movilización tumultuaria, encaminada a la inobservancia de los mandatos judiciales, han quebrantado los valores constitucionales sujetos a protección penal.[1]

Desde esta perspectiva, una vez aceptada la imposibilidad de proyectar el enjuiciamiento a las circunstancias presentes y futuras, la Sentencia no debe considerarse como el final de un proceso sino precisamente como todo lo contrario: el punto de inicio desde el que debe partir el abordaje de la solución a un problema colectivo que continúa imprejuzgado.

De la identificación del conflicto político subyacente

A mi entender, no necesariamente exento de un cierto voluntarismo interpretativo, tras la constatación de la existencia de un problema de fondo ajeno al ámbito jurisdiccional, la resolución del Tribunal Supremo da un paso más en la filiación de su origen y de su etiología e identifica uno de los vicios atávicos del constitucionalismo clásico: la visión estática de los textos fundamentales.

1 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17.1.3, pág. 207.

Este problema ha sido identificado por varias escuelas doctrinales al advertir la necesidad de acometer cualquier proceso constituyente con una filosofía *newtoniana* pero con vocación *darwiniana*, queriendo significar que el deseo de estabilidad con el que se inicia la redacción de un texto fundacional no puede confundirse con una inmanencia y una rigidez contraria, precisamente, a esta voluntad de permanencia.

Hasta en dos ocasiones distintas, el Tribunal valora las declaraciones de los acusados y las relaciona —nunca de forma explícita— con la excesiva rigidez con la que en nuestro contexto se ha interpretado y aplicado la Constitución, definiendo la desobediencia civil como el mecanismo legítimo para demandar la adaptación del ordenamiento jurídico a la realidad social imperante:

> Se ha dicho, con razón, que, frente a otras fórmulas anómicas, la desobediencia civil lleva en sí un valor contranormativo, en la medida en que encierra el germen de una nueva realidad jurídica, hasta ese momento solo vislumbrada en los discursos de sus activistas. Se ha visto en la desobediencia civil un patrimonio irrenunciable de toda cultura política madura, un aumento en la calidad moral de la sociedad e, incluso, la expresión de una ética de la disidencia. La desobediencia aparece así como un mecanismo dinamizador, imprescindible para no caer en una democracia adocenada, instalada en el conformismo acomodaticio. Y es que la mayoría, como obligada fuente de legitimidad democrática, no siempre garantiza la justicia de lo mayoritariamente acordado. De ahí que la desobediencia civil, entendida como pública exteriorización de la disidencia y la reivindicada necesidad de cambio, tiene un valioso papel encaminado a la reinterpretación de lo que mayoritariamente se ha considerado el bien común.[2]

2 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17.4.2, pág. 235.

Sentado lo anterior, y sin perjuicio de reiterar que a ojos de cualquier ordenamiento jurídico democrático la ruptura unilateral del orden constitucional puede ser objeto de sanción penal, la Sala Segunda del Tribunal Supremo, añadiendo un gran valor a su pronunciamiento, plantea una reflexión sobre este particular al hilo de la experiencia comparada de Canadá.[3]

En concreto, nuestro Tribunal sostiene, con cita del Supremo canadiense, lo siguiente:

> El Tribunal Supremo recuerda, es cierto, una regla clave en el constitucionalismo democrático: todo texto constitucional ha de ser concebido como el instrumento necesario para, mediante su reforma, encauzar las aspiraciones del pueblo.

Y prosigue:

> No cabe una concepción estática, aferrada a la propia inmovilidad de sus preceptos: «…un recuerdo, incluso breve, de nuestra historia constitucional revela períodos de cambios notables y extremadamente profundos. Nuestras instituciones democráticas permiten necesariamente un proceso continuo de discusión y de evolución, como lo demuestra el de-

3 Sentencia del Tribunal Supremo de Canadá, de 20 de agosto de 1998. En la misma, tras dos años de deliberaciones, se da respuesta a los recursos interpuestos contra el proyecto de secesión del Quebec. El veredicto del Tribunal fue insólitamente bien recibido por ambos bandos de la contienda política. Los contrarios al movimiento de secesión se felicitaron porque el alto Tribunal dijo que el Quebec no puede separarse unilateralmente, sin negociaciones, del resto de Canadá, de acuerdo con la Constitución canadiense y el derecho internacional; pero añadió que un voto mayoritario claro en el Quebec a una pregunta clara a favor de la secesión conferiría una legitimidad democrática a la iniciativa de la secesión que el resto de participantes en la Confederación debería reconocer, obligándose a modificar el texto constitucional a la luz de la legitimidad democrática conferida por el voto mayoritario de la ciudadanía.

> recho reconocido por la Constitución a cada uno de los participantes en la federación a tomar la iniciativa en modificaciones constitucionales. Este derecho supone la obligación recíproca de los demás participantes de entablar discusiones sobre todo proyecto legítimo de modificación del orden constitucional. Aunque sea verdad que ciertas tentativas de modificación de la Constitución han fracasado a lo largo de los últimos años, un voto que desembocara en una mayoría clara en el Quebec a favor de la secesión, en *respuesta* a una pregunta clara, le conferiría al proyecto de secesión una legitimidad democrática que tendrían la obligación de reconocer todos los demás participantes de la confederación».[4]

Desde esta óptica, el Tribunal parece concluir que, si bien es cierto que en sí mismo no existe «el derecho a decidir», es perfectamente legítimo que, dentro de los límites que impone el texto constitucional, se debe escuchar y responder a cualquier pulsión que, de forma pacífica y mayoritaria, evidencie la necesidad de redefinir el marco constitucional vigente.

A mi entender, esta forma de razonar implica una extralimitación en las facultades de enjuiciamiento de la Sala Segunda del Tribunal Supremo, al inmiscuirse en el ámbito del Tribunal Constitucional, pero ello no obsta para acusar recibo de un discurso claro y conciso que nos permite identificar los *landmarks* que deben delimitar la solución al problema colectivo que nos ocupa.

La solidez y la idoneidad de la Constitución española en su propósito de ordenar la transición y de asentar las bases de un estado social y democrático de derecho es tan evidente que apenas merece discusión entre los juristas y los historiadores más autorizados. No obstante, la obsolescencia y necesidad de adaptación social de alguno de sus fundamentos también parece exento de dudas.

4 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17·1·3, pág. 208.

A la luz de lo antedicho conviene concluir significando que, en alguna medida, la resolución del Tribunal Supremo, dando un paso al frente en la identificación de la etiología del problema de fondo que ha desembocado en la crisis constitucional cuyas consecuencias han sido objeto de enjuiciamiento, acaba identificando el origen de la solución:

> Que la lectura del texto constitucional como un bloque jurídico hermético, cerrado a cualquier propuesta de reforma, va en contra del propio significado constitucional. No existen consensos perpetuos, ni las sociedades en permanente estado de asentimiento.[5]

De la constatación del carácter no violento del plan secesionista y de la repercusión de esta circunstancia en la ejecución de las penas impuestas

Desde la óptica que impone la duración de las penas impuestas a la mayor parte de los condenados, el pronunciamiento ahora objeto de debate puede considerarse severo, sin que de lo anterior quepa concluir ningún atisbo de injusticia ni de arbitrariedad en la determinación de unas penas circunscritas dentro de los límites de los preceptos que las contemplan. La severidad, como la laxitud, es sinónimo de injusticia cuando es arbitraria o carece de motivación. Cuando los límites de la pena son objeto del razonamiento jurisdiccional, la severidad es una opción inherente al poder judicial.

Sentado lo anterior, conviene destacar una consideración que a mi entender vertebra la resolución y que está llamada a proyectar

5 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17.4.2, págs. 235 y 236.

sus efectos en el momento de valorar la eventual concesión de permisos o de beneficios penitenciarios: el carácter no violento del plan secesionista.

En diversos pasajes de la resolución, la Sala considera que, en la definición de su proyecto político, los condenados no contemplaron ningún riesgo sustancial para la integridad física de los ciudadanos, llamados a concretar sus anhelos por la vía de hecho. De acuerdo con los razonamientos del Tribunal, los actos de violencia que se produjeron durante el período en el que se circunscriben los hechos objeto de enjuiciamiento, ni tenían la entidad suficiente para lesionar el bien jurídico protegido por los preceptos penales en liza ni, sobre todo, fueron contemplados o auspiciados por líderes políticos y sociales enjuiciados.

La presencia o la ausencia de violencia no solamente repercute en la selección del precepto penal por el que han sido condenados, sino que a mi entender debe proyectarse en la valoración colectiva de lo que sucedió. El hecho de que el Tribunal sentenciador considere acreditado que en ningún caso los promotores de la declaración unilateral de independencia contemplaron un riesgo de violencia, relativiza la necesidad de retribución penal.

El carácter pacífico del plan secesionista no solamente debe condicionar la forma en la que se ejecuten las condenas impuestas —facilitando la concesión de beneficios penitenciarios en el momento en el que se hayan alcanzado unas determinadas cuotas de cumplimiento—, sino que también permite desvalorizar la reacción ciudadana a través de la cual se ha convertido en violento lo que en origen era delictivo pero pacífico.

Fundamento de la responsabilidad penal: incolumidad de los derechos fundamentales de expresión, reunión, libertad ideológica y libertad política

Una de las cuestiones que se emplearon como argumento recurrente por parte de un sector de la opinión pública es que la resolución objeto del presente estudio limita de forma sensible el contorno de los derechos fundamentales a la libertad de expresión, a la libertad de reunión, a la libertad ideológica, a la representación política y a la asociación. A mi entender, dicha objeción no debería superar el filtro de un análisis crítico de la propia resolución.

A lo largo del epígrafe 17 del Fundamento Jurídico A, el que lleva por título «La alegada vulneración de derechos que operarían como causa de justificación», la sentencia exterioriza el criterio del Tribunal en relación con la vigencia y la eficacia de los derechos fundamentales invocados por las distintas defensas como razones legitimadoras de las conductas que les son imputadas. Dejando a salvo las copiosas alegaciones que emplea la sentencia para argumentar su plena operatividad, la Sala identifica de forma explícita dos motivos por los cuales considera que la conducta de los acusados no puede considerarse la legítima expresión de ninguno de los derechos fundamentales invocados.

El primero de ellos, invocado de forma reiterada, es el que alude a la deliberada transgresión de los cauces procedimentales dispuestos para la formación de la voluntad colectiva. De acuerdo con el criterio del Tribunal, la legitimidad democrática de cualquier acuerdo no deriva necesariamente de su perfección formal, pero sí depende de la escrupulosa observancia de los derechos de las minorías cuya limitación, en un estado democrático, solamente puede acometerse dentro de un orden procedimental. La infracción de los límites

formales implica una indeseada «tiranía de la mayoría» (*sic*), en la medida en la que se impone una voluntad mayoritaria acuñada fuera de los cauces de formación de la voluntad colectiva.

Sobre esta consideración pivota el reproche penal de la presidenta de la Mesa del Parlament, Excma. Sra. Forcadell, quien a ojos del Tribunal aparece como la persona que necesariamente facilitó la creación de un cuerpo legislativo paralelo (las leyes de desconexión y de referéndum) que debía preceder a la declaración unilateral de independencia.

La segunda razón que emplea el Tribunal para rechazar la operatividad de los derechos fundamentales invocados por los acusados responde a una cuestión de carácter subjetivo. En palabras del propio Tribunal:

> La desobediencia como instrumento de reivindicación y lucha social es, ante todo, una reacción frente al agotamiento de los mecanismos ortodoxos de participación política. No es un vehículo para que los líderes políticos que detentan el poder en la estructura autonómica del Estado, esgriman una actitud de demoledora desobediencia frente a las bases constitucionales del sistema de las que, no se olvide, deriva su propia legitimidad democrática.[6]

Precisamente sobre esta consideración pivota el reproche penal de los líderes políticos, quienes en sus respectivos grados y condiciones son considerados por la Sala como los promotores del proceso conducente a la declaración unilateral de independencia. A su vez, el mismo argumento sirve para exonerar de responsabilidad a los ciudadanos que participaron en los actos objeto de enjuiciamiento —tanto los del veinte de septiembre como los del uno de octubre de 2017—, a

6 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17.4.3.1, pág. 239.

quienes el Tribunal considera indemnes de responsabilidad en la medida en que no concurre en ellos ese plus de responsabilidad prototípicamente atribuido a la autoridad en un estado de derecho.

Finalmente, la Sala emplea un tercer argumento que permite compatibilizar el pronunciamiento condenatorio con la plena vigencia de los derechos fundamentales invocados: el desbordamiento de las facultades que contemplan tales derechos.

De acuerdo con la doctrina que se desprende de la resolución, el ejercicio de cualquier derecho debe circunscribirse dentro del haz de facultades que lo define. El quebranto de los límites convierte a su titular en responsable de las consecuencias de tales excesos. Y ese es, precisamente, el fundamento del reproche que dirige a los líderes de las organizaciones cívicas que han resultado condenados y que exterioriza al hilo de las consideraciones referentes al ejercicio del legítimo derecho de protesta.[7]

En síntesis conclusiva y siempre a mi entender, la doctrina que emana de este pronunciamiento no abandera una interpretación restrictiva de los derechos fundamentales invocados. Más bien al contrario, por medio de los razonamientos a través de los que se exterioriza su criterio legal, la Sala subraya la plena vigencia de tales derechos y lo hace, precisamente, delimitando con más precisión el contexto dentro del cual se pueden ejercer con seguridad jurídica.

Aspectos críticos de la resolución

Como consecuencia de la lectura de la resolución, extraigo la convicción de que la Sentencia de la Sala Segunda del Tribunal Supremo es la culminación de un procedimiento que se ha tramitado con todas

7 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, FD A), ep. 17, sub ep. 17·4·3.2, pág. 242.

las garantías y supera con holgura los estándares de elaboración dogmática y conceptual que impone el derecho a la tutela judicial efectiva de las partes contendientes. No obstante, como sucede casi necesariamente en cualquier procedimiento judicial con una mínima complejidad, ni el procedimiento ni la propia resolución están exentos de fisuras y de reproches que conviene identificar con la misma vocación con la que se han elogiado algunos de sus pasajes:

1. Como es sabido, los distintos informes emanados del GRECO han cuestionado con vigor la forma de designación de los magistrados que se integran en los órganos jurisdiccionales comúnmente conocidos como «alta magistratura». El origen político de algunas de esas designaciones, junto con el papel que desempeña el Consejo General del Poder Judicial en los procesos de selección y de supervisión de la formación de las Salas de enjuiciamiento, exige un abordaje cabal por parte de los poderes del Estado de una cuestión que podría llegar a comprometer de forma irremediable la presunción de imparcialidad sobre la que se cimenta la labor jurisdiccional.
2. En idéntico sentido y en orden a evitar el indeseable desmembramiento de las causas, conviene analizar el tan mentado problema de los aforamientos, por tratarse de un privilegio que, una vez proyectado al ámbito jurisdiccional, genera una evidente distorsión valorativa que se concreta en el fraccionamiento de una causa que, en buen derecho, debería ser valorada conjunta y simultáneamente.
3. Abundando en el ámbito de las objeciones, lo cierto es que la lectura de la resolución evidencia que su manufactura no se ha acometido linealmente ni tampoco de propia mano, de modo que parecen haber sido varios magistrados del Tribunal Supremo los llamados a redactar los distintos antecedentes y fundamentos fácticos o de derecho.

La ausencia de unicidad en la autoría puede ser el motivo de algún error fáctico que podría llegar a condicionar la validez del pronunciamiento. Singularmente, el de la atribución de un cargo equívoco a la acusada Dña. Dolors Bassa.[8]

4. La misma ausencia de linealidad podría explicar la evidente desproporción que se constata en la motivación de la prueba en relación con los distintos delitos, lo cual es especialmente acuciante cuando se compara el tratamiento que recibe el delito de sedición con el de malversación, por ejemplo.
5. Finalmente, conviene concluir con esta crítica señalando, de nuevo, uno de los grandes problemas del procedimiento, que, como es sabido, radica en la fragmentación de su objeto en distintos procedimientos jurisdiccionales (entre los juzgados de instrucción ordinarios, los centrales de instrucción y el propio Tribunal Supremo), algunos de los cuales se encuentran todavía pendientes de enjuiciamiento. La enorme dificultad de asegurar una aproximación imparcial por parte de los tribunales llamados a enjuiciarlos, unido al odioso efecto de la comparación entre el trato legal dispensado en cada uno de ellos, evidencian la gravedad y el desacierto de una decisión que podría ser objeto de censura por parte del Tribunal Constitucional o del Tribunal Europeo de Derechos Humanos.

Conclusiones

1. La resolución de la Sala Segunda del Tribunal Supremo constata que los hechos objeto de enjuiciamiento, sin perjuicio de abordar el análisis de las responsabilidades penales en las que

8 STS 469/2019, de 14 de octubre de 2019, Hechos Probados, ep. 9, sub ep. 9·1, pág. 48.

han incurrido los acusados en ejecución de su proyecto de secesión, son la estricta consecuencia de un problema de naturaleza política, cuya solución cabal debe acometerse desde esta perspectiva.

2. Abundando en lo anterior, la Sentencia de la Sala sostiene que el problema político de fondo radica en una posible interpretación estática de nuestro texto constitucional, lo cual podría haber generado un divorcio entre una parte de la ciudadanía y el texto constitucional. De modo que la constatación de un disenso entre la norma y el sentir mayoritario de una parte de la ciudadanía debe traducirse en un mandato de modificación.
3. La resolución de la Sala Segunda del Tribunal Supremo sostiene sin ambages que, sin perjuicio de los episodios de violencia que se pudieron percibir a lo largo del proceso secesionista, ninguno de los condenados albergaba propósito ni plan alguno que la contemplase como medio necesario para conseguir el fin que se proponían. La constatación de esta circunstancia no solamente resulta determinante para la elección del tipo penal de aplicación, sino que además debe erigirse como el principal parámetro decisor del otorgamiento de beneficios penitenciarios, así como para la concesión de la gracia del indulto.
4. La resolución de la Sala Segunda del Tribunal Supremo motiva de forma satisfactoria de qué modo debe resolverse la tensión alegada por las defensas entre los derechos fundamentales de expresión, de reunión y de libertad ideológica y política, cuando se ponen en relación con los actos de ejecución material del proyecto independentista. La Sala concluye que estos derechos pueden predicarse sin ambages respecto de la ciudadanía, pero que quedan esencialmente limitados cuando quien los invoca es una autoridad o funcionario público y lo hace para soslayar el orden del que emanan sus facultades.

Y, finalmente,

5. La resolución de la Sala Segunda del Tribunal Supremo sigue planteando algunas dificultades de corte procedimental que a nuestro entender son sugestivas de las deficiencias de un sistema de enjuiciamiento criminal obsoleto y politizado. Obsoleto por seguirse basando en una norma promulgada en 1882, y politizado por ser tributario de una política de aforamientos y de selección de magistrados con un evidente ascendiente coyuntural.

Y tal es mi convencimiento sobre los aspectos referidos que los someto gustoso a los de cualquier otro mejor fundado en Derecho.

Vuitena sessió

El paper dels mitjans davant els reptes de les societats democràtiques

Llibertat d'informació i llibertat d'expressió, drets fonamentals

Joan Maria Morros
Col·legi de Periodistes de Catalunya

Abans de començar, vull agrair a la Universitat de Barcelona que hagi comptat amb el Col·legi de Periodistes de Catalunya a l'hora de debatre sobre la relació dels mitjans de comunicació i l'anomenat Procés en aquest cicle de trobades que es van iniciar el mes de juny de 2018 en aquesta universitat. Els transmeto la felicitació per aquesta iniciativa que té per objectiu aportar paraula i reflexió sobre el debat territorial a Catalunya. I, sobretot, perquè es faci en aquest magnífic espai que és l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, una universitat a la qual personalment em sento estretament lligat pel fet de ser-ne exalumne.

Avui estem aquí per debatre, dins del cicle dels debats de la UB «Catalunya i Espanya», sobre el paper dels mitjans de comunicació davant dels reptes de les societats democràtiques. Un paper que ja els avanço que és clau si volem una societat lliure, ben formada i ben informada de tot el que l'afecta.

Molt possiblement, en més d'una ocasió han escoltat algú referir-se a la premsa, als mitjans de comunicació, com al quart poder. Aquesta denominació normalment té una connotació pejorativa i apel·la, més que a un veritable poder de l'Estat, a un poder fàctic, a la capacitat d'influència en la societat. És veritat que és una expressió que cada vegada se sent menys, potser perquè cada vegada la

premsa té menys influència o perquè hi ha altres sectors, especialment els econòmics, que cada vegada en tenen més.

Sigui com sigui, el periodisme té una funció essencial en els sistemes democràtics. Al costat dels tres poders de l'Estat proposats per Montesquieu, les constitucions dels estats democràtics reconeixen la informació com un element necessari i imprescindible. És el cas de la Constitució espanyola o de l'Estatut d'autonomia de Catalunya, que reconeixen com a drets fonamentals el de la llibertat d'expressió i, especialment en el cas que ens ocupa, el de la llibertat d'informació.

Per què és tan important el dret a la informació? La principal característica de la democràcia és que el poder resideix en la totalitat dels seus membres i són ells els qui prenen les decisions. La forma més comuna d'aquesta presa de decisions és l'exercici del dret a vot. Doncs bé, per poder prendre decisions lliurement, per entendre'ns, per poder votar lliurement, els ciutadans han de tenir la màxima informació. Saber per poder triar. I han de tenir, en la mesura que sigui possible, el ventall més ampli i diferent d'informació per poder fer-se una opinió de tot el que està passant al seu voltant i que els acaba afectant directament.

A Catalunya hi ha estudis universitaris de periodisme des d'inicis dels anys setanta. Malgrat això, la titulació no és necessària per a l'exercici professional. Tampoc no ho és la col·legiació, com sí que ho és en altres professions com l'advocacia o la medicina, entre d'altres. Tot i que no és obligatòria, més de quatre mil dos-cents periodistes catalans formen part del Col·legi de Periodistes que encapçalo. Es tracta d'un compromís voluntari, que ens obliga a assumir el codi deontològic de la professió. El Col·legi de Periodistes de Catalunya va néixer d'una llei del Parlament de Catalunya de l'any 1985. Per tant, aquest any celebrarem el nostre trenta-cinquè aniversari. D'altra banda, el Col·legi és pioner a l'Estat espanyol. De fet, a la majoria de comunitats autònomes els periodistes formen part d'as-

sociacions provincials de premsa, un tipus d'agrupació que a Catalunya va desaparèixer amb el naixement del Col·legi i de les quals la més coneguda és la de Madrid. Recentment, en diverses comunitats han sorgit, al costat de les associacions de premsa, col·legis professionals, i hem començat a treballar en xarxa. En total hi ha uns set mil periodistes col·legiats a tot l'Estat, de manera que el nombre més important, més de la meitat, el tenim aquí, a Catalunya.

Com els deia, els quatre mil dos-cents periodistes que formen part de la corporació que tinc l'honor de presidir s'autocomprometen amb els principis ètics que recull el codi deontològic. I què diu aquest codi? Inclou dotze preceptes que de manera molt resumida són:

1. S'ha d'informar de manera acurada i precisa.
2. S'han d'evitar els perjudicis per informacions sense prou fonament.
3. S'han de rectificar les informacions incorrectes.
4. S'han d'utilitzar mètodes lícits i dignes per aconseguir la informació.
5. S'han de citar les fonts i preservar el secret professional.
6. S'han de conciliar els drets individuals amb el dret públic a saber.
7. S'ha d'evitar el conflicte d'interessos.
8. No s'han d'utilitzar en profit propi informacions privilegiades.
9. S'ha de respectar el dret a la privacitat.
10. S'ha de salvaguardar la presumpció d'innocència.
11. S'han de protegir els drets dels menors.
12. I, finalment, s'ha de salvaguardar la dignitat de les persones i la seva integritat física i moral.

A banda d'aquests dotze *manaments*, hi ha fins a sis annexos que recullen recomanacions per al tractament d'aspectes com la mani-

pulació d'imatges, el plagi, Internet, els conflictes bèl·lics o la citació de nacionalitats i ètnies, entre d'altres.

Aprofito aquesta ocasió per recordar que qualsevol ciutadà que vulgui denunciar una mala praxi en l'exercici professional es pot adreçar al Consell de la Informació de Catalunya i formalitzar-la. Es tracta d'un organisme creat pel mateix Col·legi de Periodistes de Catalunya perquè els ciutadans tinguin les màximes garanties que els professionals, però sobretot els mitjans de comunicació, faran cas d'aquest compromís que hem assumit com a codi deontològic. Per entendre'ns, és el *defensor del lector* que tots tenen a la seva disposició per garantir-los els drets i perquè nosaltres ens fem mereixedors de la seva confiança.

En aquest marc introductori, abans de començar a parlar de la relació dels mitjans de comunicació amb el Procés, també m'agradaria referir-me a una de les xacres a les quals ens enfrontem els últims anys com a col·lectiu: la precarietat. La irrupció d'Internet en el món de la informació va provocar una crisi de model de negoci en molts mitjans de comunicació a la qual encara no s'ha trobat una solució sòlida. Ara el periodista publica per diversos canals i, a més, els hàbits de consum d'informació dels ciutadans, cada vegada més impacients, li exigeixen una celeritat que moltes vegades pot resultar temerària. És a dir, el periodista cada vegada té menys temps per elaborar la informació i, per tant, el risc d'error augmenta.

L'esclat de la crisi econòmica l'any 2007 es va sumar a la crisi del model de negoci i tot plegat ens ha portat a una situació de precarietat preocupant dels qui exerceixen el periodisme i, per extensió, de pèrdua de qualitat de la informació que arriba als ciutadans. En el moment de la crisi econòmica, moltes redaccions van prejubilar periodistes amb un ampli coneixement fruit de l'experiència. En aquesta professió, això és una tragèdia. En el periodisme, l'experiència aporta un *background* absolutament necessari a l'hora d'abordar situacions tan complexes com la que viu Catalunya els darrers anys.

A banda de la pèrdua d'actius importants a les redaccions, també ha succeït que els joves periodistes han de simultaniejar diverses feines per arribar a final de mes. Novament, ens trobem que falta temps per elaborar les informacions amb el rigor necessari, especialment en moments d'alta complexitat informativa.

Fa un moment els deia que és habitual que els periodistes ja no només escriguin una notícia per al diari, digital o de paper, o la redactin per a la ràdio o la televisió. La majoria publiquen també aquesta informació en altres canals del mitjà, normalment a la web o les xarxes socials, adaptant el llenguatge a cada canal. I també fan les fotografies, enregistren el so, la imatge i fan els editatges. La tecnologia ha facilitat aquesta autonomia, que en alguns casos ha anat més enllà del que és raonable i ha convertit el periodista en un professional *multifunció*. Paral·lelament a aquest procés, les redaccions han anat perdent les especialitzacions. Possiblement el cas més evident és el de la informació científica: van desaparèixer suplements i programes especialitzats en aquesta matèria i, de retruc, els periodistes de les redaccions que es dedicaven a informar de manera específica d'aquests temes. També, en els darrers anys, han aparegut nombrosos mitjans digitals, normalment amb plantilles molt escasses, fet que obliga els periodistes que hi treballen a escriure alhora sobre matèries molt diverses (política, societat, cultura…), amb la qual cosa és difícil poder dedicar-se amb profunditat a un sol tema. Conèixer a fons l'àmbit sobre el qual informes és fonamental a l'hora d'explicar cadascuna de les notícies amb el màxim rigor. Encara ho és més quan són de temàtiques complexes. I la situació política a Catalunya dels darrers anys ha estat i és molt complexa. És per això que, sense anar més lluny, aquesta Universitat ha organitzat aquest cicle de xerrades per avaluar què ha passat.

Els periodistes acostumem a ser molt crítics amb nosaltres mateixos i ens apassionem amb els debats sobre l'exercici de la nostra professió. Avui que parlarem de la relació entre els mitjans de comu-

nicació i el Procés, els diré que el desembre de 2015 a la revista *Capçalera*, que edita el Col·legi, publicàvem articles de diversos companys, com Manel Manchón, Neus Tomàs, Jofre Llombart o David Miró, entre d'altres, en els quals els van demanar que reflexionessin sobre si, enmig de la situació política que estava vivint Catalunya, estàvem fent el que nosaltres anomenem «periodisme de trinxeres». És a dir, periodisme de part. Hi havia punts de vista molt diferents: els uns consideraven que se'n feia i d'altres, que no. Per als uns era inevitable i per als altres no ho era. Però tots coincidien en la necessitat de respectar el rigor, el contrast de la informació. En definitiva, tots coincidien en la necessitat de respectar la bona praxi en l'exercici professional que recull el codi deontològic.

A mesura que la situació política a Catalunya va anar prenent intensitat, la pressió per situar els periodistes i els mitjans a una banda o l'altra del *conflicte* es va anar incrementant fins a arribar al punt àlgid la tardor de 2017. L'anterior degana del Col·legi, Neus Bonet, es referia fa uns mesos a la tensió d'aquell moment en una compareixença en una comissió al Parlament de Catalunya i deia textualment que «teníem la percepció que, des d'una i altra banda de l'espectre ideològic, volien que la institució [referint-se al Col·legi] es posicionés políticament», i afegia que la Junta del Col·legi havia adoptat «una posició clara i contundent: ser garant del lliure exercici de la professió i no posicionar-se políticament. Enteníem —deia la degana— que, d'acord amb els nostres estatuts i amb els principis del codi deontològic de la nostra professió, era l'única opció que havíem de prendre».

Voldria repassar alguns dels moments més sensibles per al col·lectiu d'ençà de la tardor de 2017. Un dels primers sotracs va ser el 9 de setembre de 2017, quan es va produir el registre de la Guàrdia Civil a les dependències del setmanari *El Vallenc*. El Col·legi es va pronunciar condemnant els registres als mitjans de comunicació i recordant que la informació i el periodisme són un dret ciutadà fonamental per a la democràcia.

Un altre moment d'alt voltatge va ser quan, davant l'aplicació de l'article 155 de la Constitució espanyola, va sorgir l'amenaça d'una possible intervenció dels mitjans públics, de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals. Preventivament, des del Col·legi vam emetre un comunicat on condemnàvem enèrgicament aquesta possibilitat. En el text dèiem que seria «un atac directe sense precedents a la democràcia i la llibertat d'expressió, un dret fonamental recollit a la Declaració Universal dels Drets Humans, i qüestionaria de manera intolerable i inadmissible la professionalitat de TV3 i Catalunya Ràdio».

Durant aquella tardor, en reiterades ocasions, ens vam pronunciar públicament amb aquestes paraules: «L'actual situació juridicopolítica que viu el país fa més necessari que mai recordar la necessitat de preservar un periodisme lliure d'ingerències de cap tipus: política, judicial o policial. Cap situació, per excepcional que sigui, ha de comportar un pas enrere en la llibertat d'expressió, un dret fonamental recollit a la Declaració Universal dels Drets Humans. Els professionals de la informació no poden estar subjectes a directrius de cap mena que limitin la llibertat de premsa. El dret a la informació de la ciutadania és un pilar bàsic per a la democràcia i per aquest motiu la feina del periodista és un servei essencial».

Un altre moment complicat per a la feina dels periodistes des de la tardor de 2017 va ser quan es van limitar des de les juntes electorals el llenguatge que podien fer servir, prohibint expressions com «presos polítics» o «polítics a l'exili», entre d'altres. Aquesta és una situació que hem anat veient en dates posteriors, especialment durant les campanyes electorals, en què s'ha limitat l'ús de determinades expressions que poden fer servir els periodistes dels mitjans de comunicació públics de Catalunya. Unes limitacions que sembla que volen donar a entendre que els periodistes no són, no som prou professionals per saber com hem de fer la nostra feina. A ningú que conegui la trajectòria de la institució que represento li pot estranyar el nostre

posicionament. Permetin-me que recordi la incansable lluita que ha liderat el Col·legi durant molts anys en contra de les modificacions i les interpretacions restrictives de la Llei electoral, que limitaven i limiten, al nostre entendre, el lliure exercici professional i que tenen l'expressió més visible en el que anomenem «blocs electorals». Com els deia, ha estat una ferma tasca de protesta que, després de defensar la nostra posició a tots els estaments judicials de la jurisdicció espanyola, ens va dur, fins i tot, a portar la causa al Tribunal de Drets Humans d'Estrasburg. Una iniciativa que es va finançar mitjançant una acció de micromecenatge que, per a nosaltres, simbolitza el compromís de la professió amb aquesta reivindicació que afecta el dret dels ciutadans a tenir una informació veraç i de qualitat.

Un altre element fonamental a l'hora d'analitzar la comunicació durant el Procés és el paper que hi van tenir les xarxes socials. Segurament hauran escoltat l'expressió «periodisme ciutadà» relacionada amb aquest canal de comunicació. Primer de tot, cal dir que des del Col·legi rebutgem de ple la visió tecnofòbica que molts, a vegades sense ser-ne del tot conscients, difonen de les xarxes. Ben al contrari. Les xarxes socials, i Internet de manera més genèrica, són una oportunitat per a la ciutadania i també per als periodistes i els mitjans de comunicació. Són una finestra per guanyar immediatesa en la difusió de la informació i ens donen altres oportunitats, com la de detectar possibles elements noticiables. Què vull dir amb aquest darrer concepte? Els ciutadans a les xarxes ens expliquen coses que passen. Ho fan amb textos, amb fotos, amb vídeos… I és aquí on comença la feina del periodista. Agafem aquesta informació, la contrastem, la treballem i d'aquí en pot sortir una informació periodística. Apliquem, per tant, el codi deontològic. Rebutgem de ple el concepte de periodisme ciutadà. Una cosa és explicar coses que veus i una altra molt diferent és fer periodisme. No posem en dubte de cap de les maneres el testimoni en primera persona dels que estan vivint una situació de primer interès informatiu, una notícia. Però

allò s'ha de passar pel sedàs, s'ha d'ampliar per poder-ho difondre amb totes les qualitats de la informació periodística, perquè el destinatari és el conjunt de la societat, que ha d'exigir sempre una informació contrastada i veraç.

Considerem que precisament el periodisme a la xarxa, mitjançant els perfils dels mitjans de comunicació o dels mateixos periodistes, ha de servir a l'usuari com a garantia de credibilitat de la informació que s'explica. La feina periodística pot exercir i ha d'exercir la funció de far enmig de la navegació per l'oceà que són Internet i les xarxes socials.

M'agradaria fer un apunt sobre aquest element al qual m'acabo de referir: la marca personal del periodista a les xarxes socials. Veiem que moltes vegades el periodista té més seguidors que el mitjà per al qual treballa. Aquí hi ha un element molt important que s'ha de considerar: la credibilitat. L'usuari aposta per *escoltar* aquell qui coneix. Si repassem l'activitat a les xarxes socials en relació amb el Procés, veurem que els perfils personals dels periodistes han tingut un protagonisme notable, especialment en els casos de companys i companyes que han decidit posicionar-se ideològicament. Com he dit abans referint-me a l'article publicat a la revista *Capçalera* sobre el que anomenem «periodisme de trinxeres», no hi ha una posició unànime en el conjunt de la professió sobre si exercir el periodisme des del posicionament ideològic és o no lícit. En tot cas, com també he dit, sí que hi ha consens a situar la línia vermella en el respecte al codi deontològic. Òbviament, hi ha un àmbit on, des del Col·legi, defensem amb contundència que en cap cas es pot fer periodisme «de trinxera», i és el dels mitjans públics, que tenen l'obligació legal, i per a nosaltres d'higiene democràtica, de garantir la pluralitat de la informació que fan arribar al ciutadà.

Em vull aturar un moment en un aspecte que han introduït les xarxes en els hàbits de consum dels ciutadans i que va tenir un paper destacat en els darrers dies de l'octubre de 2017. Ho he esmentat

abans i ho remarco: la immediatesa. Abans n'assenyalava la part positiva, però també té aspectes difícils de gestionar. El consumidor d'informació s'ha tornat més impacient que mai i això fa que els periodistes i els mitjans hagin d'abocar informació pels seus canals d'una manera molt ràpida. Són les ganes de fer F5 permanent, d'actualitzar, de veure minut a minut informacions noves i diferents de les que teníem a la mateixa pantalla fa només uns minuts. Cada vegada les informacions caduquen abans. I córrer, a l'hora de fer periodisme, pot anar en detriment del contrast i de la qualitat d'allò que acabem explicant.

Aquesta immediatesa a abocar informació a la xarxa també afecta els productors d'informació, el que nosaltres anomenem fonts d'informació. Facilita pronunciar-se a cop calent, escurçant el període de reflexió aconsellable, especialment en situacions delicades com les que hem viscut a Catalunya els darrers anys. Recorden tuits com el de les cent cinquanta-cinc monedes de plata? O el de l'alcalde de la Seu d'Urgell en el moment que circulava informació sobre la intenció de convocar eleccions la nit del 26 d'octubre? Les anàlisis periodístiques que han seguit tots aquells dies els atribueixen un pes destacat en el desenvolupament dels esdeveniments. Són accions comunicatives que un temps enrere haurien estat impensables perquè eren impossibles.

I, encara amb referència a les xarxes, cal assenyalar que generalment afavoreixen que ens relacionem amb gent que pensa com nosaltres i, per tant, no contribueixen gaire a la pluralitat en la creació d'opinió pública. Poden ser focus d'*encastellament* en les posicions ideològiques. Això també s'ha vist els darrers anys en relació amb el tema que avui ens ocupa. Des del Col·legi, com a institució, hem estat testimonis de primera mà d'aquest fenomen. Com he dit abans, el Col·legi no s'ha posicionat políticament respecte al *conflicte*, però, en canvi, des de les xarxes hem viscut una incitació intensa que ho féssim, d'una banda i de l'altra.

També en relació amb Internet i les xarxes, hi ha un aspecte que no voldria deixar passar per alt atesa la importància social que té en aquests moments i que ha esdevingut un veritable repte per a qualsevol societat democràtica; em refereixo a les *fake news* o notícies falses. Les anàlisis atribueixen a aquest fenomen una possible influència en processos electorals com els que han portat Donald Trump a la presidència dels Estats Units o Jair Bolsonaro a la del Brasil, entre d'altres. Crec que ningú ja no dubta que aquest fenomen pot arribar fins i tot a enfonsar qualsevol democràcia. El novembre de 2017, l'informe de la consultora Gartner establia que el 2022 el públic occidental consumirà més notícies falses que no pas veritables i que no hi haurà prou capacitat ni material ni tecnològica per eliminar-les. De fet, va provocar que des de diferents sectors —des de l'educació fins a la comunicació, passant per la documentació...— posessin el crit al cel. Tenim un problema.

La forta irrupció de les notícies falses, la infoxicació o la postveritat, exigeix una resposta global que permeti un consum responsable i crític de la informació. Cada cop sona amb més força el concepte d'alfabetització mediàtica i informacional (*media information literacy*), sobre la capacitat de comprendre, interpretar amb sentit crític les notícies i crear continguts informacionals. Davant d'això, des del Col·legi de Periodistes de Catalunya creiem que hi ha una solució per damunt d'altres per mitigar si més no els seus efectes: l'educació mediàtica.

Per aquesta raó ja fa més d'una dècada que el Col·legi de Periodistes va impulsar el programa Premsa a les Escoles amb l'objectiu d'explicar la funció social dels mitjans de comunicació i reflexionar sobre les noves formes de comunicació i de consum informatiu. De la mateixa manera, el Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC) ha creat el programa Educac —amb la participació, també, del Col·legi— per contribuir a l'educació mediàtica als centres educatius i proporcionar, així, els recursos necessaris per a un ús crític i responsable dels mitjans de comunicació.

Els mateixos periodistes entenem que la forta presència dels mitjans de comunicació en les nostres societats requereix ciutadans competents per afrontar el fet comunicatiu. El consum actiu de notícies, la lectura comprensiva dels seus codis, la interpretació crítica de les informacions, la cerca d'informació fiable o l'actitud intelligent davant dels missatges persuasius, s'han convertit en una prioritat inajornable.

I en aquesta línia treballem. Cada any arribem a més de setantacinc centres escolars repartits per tot el territori, a més de tres mil sis-cents alumnes d'ESO i batxillerat a qui cal explicar la funció social dels mitjans de comunicació i facilitar eines per combatre la desinformació i, especialment, per detectar les *fake news*.

La importància de l'alfabetització mediàtica és una realitat inqüestionable en l'àmbit internacional. Organismes com el Consell d'Europa, el Parlament Europeu, l'ONU o la UNESCO l'han situat com un dels reptes estratègics que cal afrontar. En aquest context, defensen que la millor arma contra la desinformació és l'educació.

De la mateixa manera, la directiva europea proposa que la ciutadania en general, i fa un èmfasi especial en la gent gran, també sigui inclosa en les tasques d'educació mediàtica. Per això, també considerem que, des de l'escola fins a la vida adulta, la gent ha de ser crítica. Tenim molta responsabilitat quan fem un m'agrada o quan retuitegem. I és que les dades de l'eurobaròmetre de notícies falses i desinformació en línia assenyalen que quasi vuit de cada deu espanyols admeten estar en contacte amb informacions falses com a mínim un cop a la setmana, fet que converteix Espanya en el país de la Unió Europea on més enquestats afirmen trobar-se en aquesta situació.

Com veuen, he dedicat molt de temps a parlar de la informació a Internet i a les xarxes socials. Ho he fet perquè considero que van tenir un paper important en el tema sobre el qual tractaran tot seguit els ponents convidats. Les informacions a la xarxa i als mitjans, entre cometes, tradicionals, o als digitals, molt sovint es retroali-

menten i generen una espiral molt potent de creació d'opinió pública. El cas paradigmàtic es va produir en les eleccions americanes que van dur Donald Trump a la presidència dels Estats Units. Amb molta distància i amb moltes diferències, però aquesta interacció entre els mitjans i la xarxa també ha tingut un pes considerable en la situació a Catalunya els darrers anys.

Una última idea en aquest sentit: dos-cents vuitanta caràcters no permeten explicar informacions complexes. Els dos-cents vuitanta caràcters no són amics del matís. Dos-cents vuitanta caràcters conviden al reduccionisme i massa vegades a la demagògia. Conviden al blanc o negre, però no a la gamma de grisos en la qual la majoria de vegades hi ha la veracitat de la realitat que els periodistes, en els sistemes democràtics, tenim l'encàrrec d'explicar.

I un element que cal tenir en compte davant del debat del periodisme lliure que necessita qualsevol societat democràtica i del lliure exercici de la professió, un element extraordinàriament preocupant que estem vivint des de la tardor de 2017, és el de les agressions als periodistes. Des de llavors estem demanant de manera reiterada, tant als cossos policials com a la ciutadania en general, respecte per la nostra feina. Òbviament, són intolerables les agressions per part de la policia, però també ho són els boicots dels ciutadans a determinats periodistes quan fan la seva feina en actes públics. Torno a l'inici de la meva intervenció. La feina del periodista consisteix a fer arribar la informació al ciutadà amb la finalitat última de permetreli exercir el seu dret a vot amb llibertat. Per això el passat octubre vam liderar un manifest, que van subscriure cent vint entitats periodístiques, catalanes, espanyoles i internacionals, en el qual dèiem que «davant l'allau d'agressions que els i les periodistes estem patint els darrers dies, volem advertir a la ciutadania que s'estan vulnerant els seus drets. La nostra insistent i reiterada crida perquè s'aturin les agressions als i les professionals de la informació va molt més enllà d'una reivindicació corporativista, és un crit d'alar-

ma davant d'un deteriorament de la llibertat d'expressió i de la llibertat de premsa».

Més enllà de parlar del Procés a partir de les notícies puntuals de cada dia, des de finals de 2018 alguns companys han intentat fer un relat periodístic del conjunt del període. És a dir, més enllà del *frame* que ha estat cada notícia que han publicat, han intentat mostrar-nos la seqüència completa. En aquest sentit, vull destacar l'excel·lent llibre de Lola García *El naufragi*, que se'n va fins al 2012 per analitzar el que ha passat a Catalunya aquests últims anys.

Abans del Nadal passat van aparèixer dos nous llibres. Un ha estat escrit conjuntament per sis periodistes i es titula *Tota la veritat*. En la introducció diuen: «La redacció del llibre l'hem afrontada sense apriorismes i sense ànim de justificar res ni ningú, perquè el periodisme és més amic de les històries polièdriques que no pas de les maniquees».

En la mateixa línia, en l'altre llibre publicat recentment, *Assaig general d'una revolta*, Francesc-Marc Álvaro diu que l'ha escrit «per subratllar l'enorme complexitat d'un procés que —menys que una revolució i més que una protesta— exigeix un gran esforç per sortir de l'atzucac. La primera víctima de qualsevol conflicte és la complexitat abans que la veritat».

Com veuen, en els dos casos hi ha una apel·lació directa a la necessitat de pluralitat i d'abordar la complexitat d'una situació tan complicada, de mostrar una realitat tan polièdrica. El paper dels mitjans de comunicació davant dels reptes de les societats democràtiques és essencial perquè aquestes societats tinguin uns ciutadans formats i informats de tot el que està passant en la societat, de tot el que l'està canviant i que l'afecta dia a dia. I els mitjans de comunicació han de ser els garants que aquesta informació que arriba als ciutadans sigui una informació veraç, contrastada, que ofereix tots els matisos per crear una opinió. Els professionals dels mitjans de comunicació han de poder treballar sense cap mena de limitació i sen-

se patir cap ingerència en la seva feina. Només d'aquesta manera, allò que arribarà a la gent l'ajudarà a millorar individualment i com a societat. El paper dels mitjans de comunicació ens ha d'importar a tots. I ens ha d'importar a tots defensar-lo.

En la meva intervenció he intentat fer referència a diversos aspectes que poden haver influenciat, o potser dificultat, el tractament d'aquesta complexitat, i que espero que serveixin per al debat.

Recuperar el quart poder

Joan Julibert González
Universitat de Barcelona

Parlar del paper dels mitjans de comunicació en democràcia en una aula universitària, i ni més ni menys que a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, em dona la gran oportunitat de reivindicar el dret del coneixement com un dret fonamental de la ciutadania. Des del meu punt de vista, aquest és un dret que ha d'unir l'acadèmia amb el periodisme professional per mirar de completar una eina vital per entendre les societats democràtiques. Són societats que basen la gestió del poder en ciutadanies lliures, i aquesta llibertat només es pot assolir a través del coneixement i els elements suficients per desenvolupar l'esperit crític. En les societats modernes, i més en l'actual context vertiginós d'estímuls comunicatius, el coneixement és fonamentalment informació.

Atès que la representativitat del poder emana del que anomenem sobirania popular, no se'ns hauria d'escapar la importància que tenen les decisions dels ciutadans en el que anomenem la *res publica*, és a dir, els afers que ens concerneixen a tots i totes en els nostres drets i deures com a ciutadans i ciutadanes. Si s'entén aquest principi, és fàcil arribar a la deducció de com és d'important que aquesta ciutadania, és a dir, tots i cadascun de nosaltres, estigui perfectament formada i informada. És per això que trobo tan important aquest debat universitari amb la participació de l'òrgan que representa els pe-

riodistes i que vetlla perquè la nostra feina estigui al lloc que li correspon: el Col·legi de Periodistes.

El seu degà, Joan Maria Morros, ha reivindicat la nostra feina, la dels periodistes, com el quart poder. Hi estic absolutament d'acord. Però perquè sigui així, els primers que ens ho hem de creure som els que exercim aquest noble ofici, qualificat per l'escriptor i periodista Gabriel García Márquez com l'ofici més bonic del món. Creure-se'l vol dir defensar-lo, i defensar-lo vol dir practicar-lo segons les tècniques i el rigor que se li atribueixen.

Però sobretot vol dir actuar amb la mateixa independència que exigim als altres tres poders. S'ha parlat en aquest debat de les moltes dependències dels periodistes i els mitjans de comunicació respecte als poders econòmic i polític. Això és cert; tanmateix, són les mateixes que té cada esfera de poder. Per això caldria exigir que els poders públics i els òrgans que representen la professió elaboressin un sistema de protecció per a la professió, i no per vetllar pels drets dels periodistes, sinó per vetllar pels drets dels ciutadans. Perquè no oblidem que el dret de la informació, i jo hi afegiria el dret del coneixement, és essencial en qualsevol societat que es vulgui definir com a democràtica, i, per tant, protegir aquests drets ciutadans és protegir el mateix model que volem que regeixi les nostres vides. Crec que no m'equivoco si afirmo, i ho faig amb rotunditat, que hem d'entendre els mitjans de comunicació com una institució al servei dels ciutadans, i no com un instrument al servei de les institucions. Semblaria evident si no fos perquè no tinc la seguretat que hagin actuat d'aquesta manera.

Dit això, m'agradaria fer una sèrie de consideracions per fer aterrar la discussió en la realitat d'aquests debats de la Universitat de Barcelona que porten com a títol «Catalunya-Espanya». Són apunts que crec que poden tenir un interès per contextualitzar quin paper han tingut els mitjans de comunicació en el que s'ha anomenat Procés, i que certament podríem englobar en altres fenòmens

polítics, socials i comunicatius que han passat a latituds diverses del planeta.

La primera consideració que m'agradaria fer en aquest debat, i en faré unes quantes que no deixen de ser ressenyables perquè siguin òbvies, és que el principi del periodisme hauria de ser primer escoltar i després narrar, relatar o explicar. Aquest és un principi que crec que sovint s'ha oblidat, intencionadament o no, i que s'ha aplicat invertint els termes, cosa que perverteix un axioma fonamental en la professió del periodisme: entendre'l com un mecanisme bàsic i útil per a les societats democràtiques.

Els periodistes no som actors polítics, sinó simples missatgers, un vehicle que ha de ser capaç de copsar la realitat pública perquè siguin els ciutadans els qui acabin valorant, avaluant i jutjant abans de prendre les decisions. Quan els mitjans han confós la seva tasca de fiscalitzadors i controladors dels poders, com a contrapès necessari en una democràcia, per acabar sent jutges i part, hem trobat textos (escrits o audiovisuals) que tenien més una intenció de convèncer que no pas d'informar.

Està bé que els mitjans recullin opinions, i fins i tot que siguin l'espai per generar corrents d'opinió publica o debats sobre temes que ens afecten a tots i totes. Ara bé, una cosa és això i una altra de ben diferent és que es converteixin en òrgans de poders institucionals o fàctics per acabar sent, no un espai d'opinió i debat, sinó l'opinió mateixa. A Catalunya i Espanya hem assistit a la creació de marcs mentals o de pensament perfectament estructurats per fer creure a la ciutadania que aquest era l'únic terreny de joc possible. Quantes vegades no hem assistit, a través de les pàgines dels diaris, les ones hertzianes a la ràdio o les pantalles de televisió, a dies històrics. Fins i tot hem pogut comprovar com els mitjans, de manera directa o indirecta, convocaven els ciutadans a participar en aquestes jornades qualificades com a perdurables. Qui no vol formar part de la història? Qui pot resistir-se a ser un actor principal per explicar el destí d'un «poble»? No es trac-

ta de posar exemples concrets, només cal revisar les hemeroteques d'aquest últim lustre per veure portades de diaris amb aquest esperit, tant de capçaleres catalanes com de capçaleres de Madrid.

Em ve al cap, en aquest sentit, un fantàstic tractat del filòsof alemany Arthur Schopenhauer, en què ensenyava als alumnes d'oratòria l'art de la persuasió, és a dir, les tècniques per tenir raó, per convèncer. En aquesta mena de manual mostrava trenta-set punts per dominar una tècnica que només perseguia tenir la raó dialèctica, no necessàriament a partir de la comprovació empírica de la realitat. I m'ha vingut al cap perquè durant els últims anys he tingut la sensació que a Catalunya i a la resta de l'Estat, arran de la polarització política del Procés, els mitjans de comunicació han lluitat més per tenir la raó que no pas per exposar la realitat. S'han seleccionat, tant als mitjans de l'òrbita de Madrid, com als de la de Barcelona, elements de la realitat més amb l'objectiu de persuadir o fins i tot seduir, que no pas amb el d'exposar totes les arestes d'una veritat polièdrica i, per tant, sempre interpretable. No hauria de ser la funció del periodisme, i, per tant, tampoc dels mitjans, convèncer ningú de res, sinó donar els elements necessaris perquè les societats adultes i lliures treguin les seves pròpies conclusions.

És aquí on reclamo la independència dels periodistes fins i tot dels mitjans per als quals treballen, i la protecció per dur-la a terme. Només d'aquesta manera no es veuran sotmesos a discursos interessats i esclaus de les dependències econòmiques i polítiques. No m'estendré amb les moltes maneres que es fan servir per sotmetre els periodistes a aquestes dependències que passen per l'autocensura, les compensacions personals o fins i tot la selecció de personal compromès amb les causes que són coincidents amb el mitjà en qüestió, etc. Aquesta última raó és clau per entendre que darrere de molts treballs periodístics dels últims anys hem estat espectadors, més que no pas de periodisme, de la vocació desinteressada de professionals que han cregut que també des del periodisme s'ha de fer

activisme. En certa manera, sempre és més fàcil assolir la fidelitat d'un creient que no pas d'un mercenari.

És simptomàtic, en aquest sentit, veure com molts dels col·legues de professió malden per aconseguir seguidors a les xarxes socials. Són professionals que han fet dels seus perfils una manera de contactar amb els seus seguidors amb independència dels mitjans i a partir del criteri de l'afinitat amb ells. A les xarxes, l'aplaudiment no sol ser a partir del rigor i el contrast, sinó de posicionaments clars que no són propis del periodisme, sinó de l'activisme.

Així, doncs, passem a una segona consideració que ens vincula amb aquesta primera. Els mitjans de comunicació han de ser considerats un servei públic, i ho són perquè representen la garantia d'aquest dret fonamental al qual fèiem referència. No hi ha democràcia si no concebem el periodisme amb aquesta funció. De fet, a Espanya i a Catalunya la llei els preveu d'aquesta manera. En el terreny dels mitjans audiovisuals no hi ha mitjans únicament privats; el que hi ha són concessions públiques gestionades des d'empreses privades. I això les obliga a funcionar a partir de criteris que entronquen amb aquest servei públic amb respecte a les tècniques periodístiques, al rigor informatiu, a la pluralitat i a la priorització de l'interès general.

Ja que he iniciat aquesta exposició vinculant l'acadèmia amb el paper de la premsa, em ve al cap una comparació que entendreu perfectament. Oi que a l'ensenyament hi ha escoles concertades, és a dir, que fan el seu servei a partir d'una gestió privada? I oi que aquestes escoles estan sotmeses a unes premisses curriculars que dicta la institució pública? Doncs en el cas dels mitjans de comunicació passa una mica el mateix, encara que no ho sembli.

I atenció, no dic, ni és la meva intenció, que el poder polític dicti els continguts dels mitjans de comunicació. El que exposo és que els únics interessos als quals es deu el periodisme —i, per tant, els mitjans que el difonen— són de caràcter públic i que l'única causa a la qual ha de servir el nostre ofici és la que pertany als ciutadans: una

informació de qualitat, lliure i igualitària, lluny dels interessos dels titulars dels mitjans. La informació és sens dubte un pilar més de l'estat del benestar, perquè el benestar no és només material, és també de pensament i consciència, i en aquest sentit acadèmia i mitjans de comunicació són els garants que els ciutadans tinguin un servei de qualitat en allò que va més enllà de les necessitats de supervivència.

Estem en un moment molt complicat pel que fa a la comunicació. La revolució digital i les crisis sistèmiques de principis d'aquest segle han situat el periodisme en una cursa molt complicada per mantenir la seva supervivència. La precarietat de recursos i la laboral han minvat les capacitats del periodisme professional i la competència amb la multitud de canals que ofereixen els nous dispositius de l'era digital ha acabat generant un marc de confusió tant en els professionals com sobretot en els consumidors.

En aquest sentit, apunto la tercera de les premisses. El periodisme s'equivoca si creu que ha de competir amb els canals de comunicació alternatius. No és aquesta la seva aportació i, a més, vulnera els principis pels quals es regeix la professió.

Els canals de comunicació, que s'han multiplicat exponencialment amb la revolució digital, no són mitjans de comunicació. Per això és absurd iniciar una cursa competitiva amb ells. Les xarxes socials i les plataformes digitals són instruments a l'abast de tothom i sens dubte fan una funció necessària en aquest marc complex que són les societats democràtiques del segle XXI. Per dir-ho ras i curt, en moltes ocasions són el vehicle de la lliure expressió de la societat civil, entesa de la manera més àmplia. Aquests canals serveixen perquè tots i cadascun dels grups d'interès d'aquesta societat civil s'expressin i intentin situar a l'agenda temàtica i política allò que els interessa. No només és lícit i legítim, crec que, a més, és necessari.

Ara bé, aquesta no és la competència dels mitjans de comunicació; no exerceixen la funció de donar lliure informació i situar a l'agenda els temes d'interès general. Per això és absurd competir. Els mitjans

poden i segurament han de tenir com a referència aquests canals de comunicació, perquè formen part de la realitat, però ni són ni han de ser-ne els portaveus.

És en aquest nou paradigma que els mitjans han trobat un ecosistema ampliat i probablement no han fet suficient pedagogia sobre les diferències que els separen. Estem en plena transició entre l'era analògica i la digital, i per això els ciutadans han de trobar en aquests canals altres formes per informar-se. Estic convençut que si els periodistes defensem el nostre terreny, amb la pràctica professional i amb pedagogia, a la llarga els ciutadans descodificaran perfectament la diferència. S'obren grans expectatives sempre que els periodistes no intentem competir amb les xarxes.

Ens trobem que allò que funciona a Internet, el valor quantitatiu del seguiment, s'ha convertit en un valor absurd en el periodisme. A les xarxes socials i les plataformes, aquest valor està basat en un principi de confort i satisfacció, no de rigor. La viralitat no ha de ser l'objectiu de la informació, perquè perseguint la viralitat precisament el que es posa en perill és la informació. A les xarxes els continguts estan basats a augmentar el nombre de seguidors a partir de donar-los el que volen consumir, el que Eli Pariser anomenava les bombolles cognitives o de satisfacció. Resulta que la realitat, sobre la qual han de donar comptes els mitjans de comunicació, no és necessàriament satisfactòria. Quan la vestim perquè ho sigui, estem assolint un grau de deformació que ens allunya de la nostra funció social.

Arran de l'èxit de les xarxes socials com a font principal per consumir informació, caldria que els periodistes féssim autocrítica. No podem desvincular aquesta tendència d'un clima general que ha acompanyat tot el que el ciutadà ha percebut com a sistèmic. Durant anys els mitjans han estat simples corretges de transmissió de les agendes dels poders, sobretot el polític i l'econòmic. És això el que els ha situat en la difícil situació d'haver de defensar una feina que moltes vegades no han fet. Ara és el moment de recuperar un prestigi perdut

per molts factors i que l'èxit de la nova comunicació digital ha evidenciat. Si els ciutadans han buscat alternatives als mitjans per informar-se, hauríem de pensar que probablement és perquè sovint els mateixos mitjans els han defraudat. Podríem recordar la galdosa feina d'alguns periodistes els nefastos dies dels atemptats de l'11-M de 2004 a Madrid, per exemple.

És aquí on s'ha de centrar el debat sobre les notícies enganyoses (*fake news*). Quan sento que hi ha empreses que es dediquen a la verificació de fets (*fact-checking*) dels mitjans de comunicació, em pregunto com hem arribat a aquest extrem. D'entrada vol dir que els periodistes no hem fet la nostra feina, que és precisament fer passar la prova del cotó a les informacions que emanen de la resta de poders i actors de la societat civil. Probablement, si els mitjans han hagut d'admetre que se'ls sotmeti a un detector de mentides és que s'han rendit a l'evidència: per mantenir contents els seus adeptes, que no vol dir els seus usuaris, i no perdre el favor dels qui els financen, han deixat de complir la seva funció i han passat a ser un mer instrument de propaganda. Això em fa recordar la definició de periodisme que als anys trenta del segle passat feia el catedràtic de periodisme Jaume Guillamet, segons la qual durant la República a Catalunya el periodisme estava determinat per la seva filiació a partits o fins i tot a faccions dins dels mateixos partits.

Però no perdem la perspectiva i tornem al present. Perquè, a diferència del segle passat, el nou ecosistema comunicatiu es mou per paràmetres molt diferents dels de fa noranta anys. La velocitat de la informació i la immediatesa a la qual obliga tenen unes conseqüències sense precedents en el discurs periodístic i en la seva pròpia naturalesa.

Avui tenim moltes més probabilitats de propagar qualsevol comunicació, també les mentides. I en aquest vertigen constant en què vivim, es tracta que els missatges, atesa la saturació a la qual estem sotmesos, es preparin per a una digestió ràpida. Aquest és el secret.

Per tant, vivim moments en què l'espontaneïtat i la reflexió tenen poc espai, en què prevalen l'impacte i els discursos ben empaquetats per ser consumits amb fruïció.

És evident que en aquest context la forma sempre serà més important que el fons. O, dit d'una altra manera, que un missatge tindrà més èxit si el consumidor, només veure'l, el troba atractiu. Passa el mateix si anem al mercat i comprem fruita. Una poma ben vermella entra millor pels ulls que no pas una poma amb taques.

És en aquest sentit que cal recuperar Hannah Arendt i aquesta sentència que publicava fa prop d'un segle: «Les mentides resulten sovint molt més versemblants, més atractives per a la raó, que la realitat, perquè qui menteix té el gran avantatge de conèixer per endavant el que la seva audiència desitja o espera escoltar. Ha preparat el relat per al consum públic, esforçant-se a fer que resulti creïble, mentre que la realitat té el desconcertant costum d'enfrontar-nos amb l'inesperat, com allò per a què no estem preparats».

Aquesta frase sembla escrita avui, en una era de la informació basada en l'afinitat i les bombolles cognitives, en una època en què els aduladors i els odiadors campen per les xarxes com si fossin veus autoritzades i intoxiquen el panorama comunicatiu com mai abans s'havia fet. La mentida no és nova, com dèiem; el que és nou és la capacitat que ha tingut per exercir el seu poder. I, sobretot, la capacitat que tenen els qui envien els missatges per controlar els receptors.

L'era digital s'apropa cada vegada més al tantes vegades referenciat Gran Germà de George Orwell. Avui els algoritmes dominen gran part de la informació a partir dels milers de dades de què disposen, dels milions de dades que nosaltres mateixos, els usuaris, els deixem generosament. Són dades que resulten tremendament interessants en el marc del qual parlem. Avui les plataformes digitals i els emissors que els compren les dades controlen els nostres anhels, desitjos, fòbies i fílies, amb suficient precisió per saber quins missatges ens agrada veure o llegir —diria— en cada moment. En aquest

context és relativament fàcil elaborar mentides creïbles i satisfactòries adaptades al consumidor. Perquè darrere dels nous gegants de la comunicació, no podem oblidar que hi ha grans multinacionals que no busquen ciutadans, sinó, i fonamentalment, clients. I aquesta és la diferència essencial entre els mitjans de comunicació i els canals de comunicació. El periodisme no s'adreça a consumidors, s'adreça a ciutadans amb drets independentment de la seva capacitat de consum. Per això el periodisme és vital per a la democràcia, mentre que les plataformes digitals ho són per al mercat.

I en aquest sentit és absurd que els mitjans hagin caigut en el parany d'intentar competir en aquest terreny. La naturalesa del periodisme no està en la cerca d'afinitats i d'aplaudiments, està en la cerca de fets que han de ser explicats en funció de la repercussió que tenen en la vida de tots nosaltres, tant si ens resulten atractius com si no. Perquè, en el fons, el periodisme no ha de persuadir, ha d'interessar.

Dins d'aquesta consideració cal apuntar la tendència de la informació a convertir-se en un producte d'entreteniment. Els últims anys han proliferat els productes que han fet bona la premissa del pa i circ a través de continguts reservats a la informació. Fa més de dues dècades Neil Postman ja advertia del perill que la comunicació acabés convertint-se en un infinit «divertim-nos fins a morir». La frontera difusa entre informació i entreteniment ha servit també per reforçar la distorsió del missatge i, per extensió, la transformació del discurs.

Ara fa dos anys jo mateix publicava en el llibre *El poder de la mentida* que els mètodes per a l'engany són molt amplis. Com la descontextualització dels fets, i també la selecció interessada dels elements que la componen. Silenciar una part, accentuar els elements no consubstancials, convertir l'anècdota en categoria, fer de la part el tot o bé deformar els fets a conveniència, són diferents formes de mentir. Aquestes tècniques són cada cop més sovintejades en la cerca de l'espectacle i de les audiències, i no són només mètodes de cerca quan-

titativa, com es podria suposar, sinó també formes de fixar discursos en favor d'interessos determinats.

En aquest país hem vist en els últims anys, i no cal tirar gaire enrere, programadors canviant presentadores d'espais televisius amb una evident càrrega d'informació política, perquè es buscava un perfil més proper a l'entreteniment, o cantants folklòrics fent entrevistes preelectorals a candidats de diversos partits. Són opcions lícites i respectables que entren dins dels paràmetres de la llibertat d'expressió, però alhora són formes d'informació deformada, com si estiguessin a la sala dels miralls del Tibidabo, que quan es converteixen en patrons periodístics vulneren els principis fonamentals de la professió.

El problema no és que amb la política es facin productes d'entreteniment, sinó que aquests acabin marcant l'agenda temàtica dels mitjans de comunicació i, per tant, acabin convertint-se en el menú dels ciutadans per acabar valorant les diferents opcions que els ofereix el sistema democràtic.

Per acabar, però, m'agradaria donar un bri d'esperança, perquè, al contrari del que es pugui extreure del discurs que he fet, no hi ha res perdut, tot està per fer. És precisament en aquest panorama que el periodisme té la gran oportunitat de reivindicar-se. Amb els errors comesos en el passat, quan els mitjans van acomodar-se en el monopoli de la informació, i amb el vaticini d'un futur ple d'incerteses sobre el consum de la informació per la saturació de l'oferta, el periodisme pot trobar la seva raó de ser. El periodisme sempre hauria de ser incòmode per als poders, i ara tenim l'oportunitat de mirar d'arbitrar entre la infinitat d'estímuls comunicatius que tenen al seu abast. Si el periodisme creu en si mateix, i en la seva funció, s'obre la possibilitat de recuperar la ciutadania i, amb ella, assolir aquell servei que mai no hauríem d'haver deixat de fer: ser un quart poder que fiscalitza i controla la gestió de l'espai públic que tenen encarregada la resta de poders.

Bibliografia

Arendt, Hannah (2017). *Verdad y mentira en la política*. Barcelona: Página Indómita.

Guillamet, Jaume (2003). *Historia del periodismo*. València: Universitat de València.

Julibert, Joan (2017). *La causa del periodisme*. Barcelona: Saldonar.

Julibert, Joan (2018). *El poder de la mentida*. Barcelona: Saldonar.

Pariser, Eli (2017). *El filtro burbuja. Cómo la web decide lo que leemos y lo que pensamos*. Barcelona: Taurus.

Postman, Neil (1990). *Divertim-nos fins a morir*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

Orwell, George (2018). *1984*. Madrid: De Bolsillo.

Schopenhauer, Arthur (2011). *Dialéctica erística o el arte de tener razón, expuesta en 38 estratagemas*. Madrid: Trotta.

Premsa i Procés: la batalla de les pressions

Marta Lasalas Guasch
Universitat de Barcelona

El procés polític generat a Catalunya al voltant de les reivindicacions independentistes ha impactat com un meteorit en la premsa catalana —i espanyola—. L'ha regirat sense miraments. I els mitjans ho han encaixat com han pogut, enmig d'un núvol de pressions de tota mena.

Ha estat un debat en algunes ocasions descarnat, que ha polaritzat la política i la premsa fins a extrems desconeguts en les darreres dècades a Catalunya i que moltes vegades ha situat la feina dels periodistes en el centre de la diana.

Aquest test d'estrès va arribar, a més, en un moment complicat per al sector periodístic, que, afeblit i atrapat pels problemes econòmics, fa anys que encadena crisis, tant tecnològiques com de confiança, i massa cops apareix rendit davant del poder polític o de grans empreses i corporacions financeres.

En aquest escenari, la irrupció del Procés ha tingut uns efectes contundents no només en el discurs dels mitjans, sinó també en l'activitat dels seus professionals. Aquest text pretén abordar algunes d'aquestes situacions que han posat en tensió la tasca dels periodistes. S'han fet evidents mancances extremament preocupants i s'han produït ferides molt profundes que no cicatritzaran fàcilment.

El Procés als mitjans

L'inici d'aquest intens debat polític es precipita el 28 de juny de 2010 amb la retallada de l'Estatut a mans del Tribunal Constitucional. A partir d'aquell moment es posa en marxa el procés que va desembocar set anys més tard en el referèndum de l'1-O i la posterior suspensió de l'autonomia amb l'empresonament, el judici i la condemna dels líders independentistes, així com amb l'exili d'una part del Govern.

De manera gradual, durant aquests anys l'actualitat ha anat quedant literalment xuclada per aquest tema, que en alguns moments ha arribat a monopolitzar el discurs periodístic fins a extrems impossibles.

Parlar del procés polític independentista es va acabar resumint a parlar senzillament del Procés, un concepte que ha quedat també incorporat al llenguatge periodístic espanyol. Era el *monotema*. El *hàmster*, com va arribar a descriure'l amb sornegueria el periodista Jordi Basté, comparant-lo amb una bestiola atrapada en una roda que no para de girar de manera esgotadora sense aconseguir avançar. Però el cert és que la roda del hàmster avançava. I amb ella, una polarització fins ara desconeguda a Catalunya. Polarització de la política i de la societat.

En l'inici el debat se centrava en l'anomenat dret a decidir, que dividia tertúlies i articles d'opinió a favor i en contra. La temperatura, però, va anar creixent a cop de concentració multitudinària en les successives Diades mentre a l'Estat es mantenia l'estratègia d'ignorar les reclamacions que sorgien de Catalunya.

El procés participatiu convocat pel Govern d'Artur Mas el 9 de novembre de 2014, ridiculitzat pel Govern de Mariano Rajoy, va acabar per donar forma a aquesta reivindicació, a més d'activar la judicialització del debat polític.

Després d'aquell 9-N, el desafiament es va multiplicar amb les eleccions al Parlament del 2015, quan les principals forces independentistes es van aplegar rere les sigles de Junts pel Sí a les eleccions del 27-S. La campanya, amb mítings massius protagonitzats per la candidatura independentista, va provocar també una enorme mobilització del vot unionista. La participació electoral es va disparar fins a gairebé el 75%.

Tot i sumar 62 dels 135 escons, Junts pel Sí no va aconseguir prou suports per investir el candidat Artur Mas. A la tensió política s'hi afegia un gir argumental d'infart. Els deu diputats de la CUP imprescindibles per a la investidura van obligar a apartar Mas i apostar per un altre nom, el de Carles Puigdemont, aleshores alcalde de Girona. Puigdemont va aconseguit els vots necessaris ja en temps de descompte, en un ple inèdit la nit de diumenge del 10 de gener de 2016. En aquell moment l'expectació als mitjans ja era absoluta.

La investidura, a més, arribava amb un manual d'instruccions: el darrer intent per fer-la possible havia portat Junts pel Sí a donar suport el 9 de novembre d'aquell any a una resolució pactada amb la CUP en què es donava per iniciat el procés de creació d'un nou estat independent en forma de república. El Govern espanyol va recórrer contra la resolució i el Tribunal Constitucional la va suspendre dos dies més tard. Això, però, no va aturar el rellotge que s'havia posat en marxa. L'aprovació, malgrat la suspensió, de noves iniciatives derivades d'aquest text es va convertir en un nou focus de tensió entre el Parlament i el Tribunal Constitucional. La *judicialització* política anava fent el seu camí i assenyalava la Mesa del Parlament i els membres del Govern. Sovint, els escrits judicials apareixien farcits de titulars d'informacions periodístiques.

Aquest va ser el to general que es va instal·lar des del minut zero de la legislatura encapçalada per Puigdemont, que aniria avançant mes rere mes fins a completar al Parlament l'estructura legal que havia d'emparar el referèndum de l'1 d'octubre de 2017.

De sobte, el Procés havia aconseguit captar no només l'atenció dels mitjans catalans, sinó també la dels espanyols. De mica en mica es va transformar en una mena d'espectacle mediàtic. A vegades, trepidant. Debats parlamentaris i legals d'alta complexitat i amb tensió extrema es retransmetien minut a minut i omplien els programes matinals. A Catalunya i a Espanya. El Parlament es va acabar convertint durant uns mesos en una mena de plató que algunes formacions polítiques no van dubtar a utilitzar com a plataforma de projecció a la resta de l'Estat. Als passadissos de la cambra catalana s'arribaren a congregar centenars de periodistes i càmeres de televisió de totes les cadenes catalanes i estatals i, en algunes ocasions, de tot el món. Les tertúlies de la ràdio i la televisió anaven de bòlit; mitjans audiovisuals estatals sotmesos a una gran competència per les audiències responien amb una agressivitat creixent a l'ofensiva política; les càmeres perseguien sense descans pels passadissos del Parlament els protagonistes polítics o qualsevol diputat que tinguessin a l'abast... Els serveis de premsa de la Cambra van haver d'acabar intervenint per regular els moviments d'aquella invasió en les seves dependències.

Aleshores la polarització del debat ja s'havia instal·lat a tota la premsa. Cap mitjà català ni estatal no va quedar-ne al marge. Tots es van trobar arrenglerats en posicions a favor o en contra del dret a decidir. Alguns sense tenir cap intenció de fer-ho. D'altres, al preu de renunciar a la capacitat crítica i d'anàlisi imprescindible. L'efecte d'aquesta situació damunt de la professió és una de les qüestions que queda oberta després d'aquest període, tal com assenyala l'informe de la comunicació a Catalunya 2017-2018[1] elaborat per l'Institut de la Comunicació de la UAB.

1 Institut de la Comunicació. *Informe de la comunicació a Catalunya 2017-2018*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2019 (col·lecció Lexikon/Informes).

Fins i tot la premsa internacional es va convertir en objectiu tant del Govern català com de l'espanyol per aconseguir *vendre* la pròpia versió del pols que es vivia.

En aquest context, dies abans de la celebració de l'1-O es va produir una imatge inèdita des de feia dècades a Catalunya: membres de la Guàrdia Civil es van presentar a la redacció de determinats mitjans per advertir-los de l'ordre del TSJC sobre les conseqüències de la publicació de l'anunci del referèndum.

Si els esdeveniments que es van succeir al llarg de l'any 2017 ja havien anat tensant la situació, l'èxit aconseguit amb el referèndum de l'1-O i sobretot la violència policial durant aquella jornada van acabar obrint una profunda esquerda entre la indignació dels uns i la necessitat d'explicar la desproporció de la resposta de l'Estat dels altres. La temperatura, però, encara continuaria augmentant uns quants graus més. El 27 d'octubre el Parlament va aprovar una resolució que declarava la República catalana com a Estat independent; el Govern espanyol, a l'empara de l'article 155 de la Constitució, va destituir el Govern de la Generalitat i va convocar eleccions per al 21 de desembre. El 16 d'octubre havien estat empresonats els presidents d'Òmnium Cultural, Jordi Cuixart, i de l'Assemblea Nacional Catalana (ANC), Jordi Sànchez, sota l'acusació de sedició; el 2 de novembre la jutjessa de l'Audiència Nacional Carmen Lamela va decretar presó per al vicepresident Oriol Junqueras i vuit consellers, acusats de rebel·lió; poc després va ser empresonada la presidenta del Parlament, Carme Forcadell; el president de la Generalitat, Carles Puigdemont, i quatre consellers ja havien anunciat des de Brussel·les la decisió d'exiliar-se. El 12 de febrer del 2019 va començar al Suprem el judici contra els líders independentistes empresonats, que va ser retransmès en directe, fins que el 12 de juny va quedar vist per a sentència. Les condemnes, de nou a tretze anys de presó, es van donar a conèixer el 14 d'octubre, després de ser avançades per filtracions periodístiques, i van provocar l'activació de

l'anomenat Tsunami Democràtic, amb accions espectaculars a diferents punts de Catalunya i diverses nits de protestes als carrers.

Ràdio i televisió pública

L'impacte de tot aquest procés ha resultat especialment complicat als mitjans públics catalans, de manera especial a TV3 i Catalunya Ràdio, que durant anys s'han hagut d'acostumar a viure instal·lats a l'ull de l'huracà.

El pols pel control dels mitjans públics és una constant tant a Catalunya com a Espanya. En el cas català, aquesta ombra permanent s'ha vist atiada en els darrers anys per les denúncies des de l'oposició que acusaven el Govern d'utilitzar TV3 i Catalunya Ràdio com a eina de propaganda independentista. A més, els mitjans públics s'han convertit també en un element de tensió entre els socis de l'executiu. En les converses per negociar els dos darrers governs de la Generalitat, s'han situat com una de les peces més cobejades, fins a aconseguir garantir el repartiment *a parts iguals* del pastís de la comunicació entre l'espai de JxCat i ERC.

Tot plegat no ha fet més que carregar la pressió política damunt dels periodistes dels mitjans públics, que han expressat repetidament les seves protestes. Durant aquests anys, al Parlament s'ha discutit sobre el pluralisme dels mitjans i sobre la neutralitat de les informacions, però també sobre l'atenció i el tractament que rebien les informacions relacionades amb el Procés.

La intensa cobertura de les manifestacions multitudinàries que s'han anat succeint cada Onze de Setembre des del 2012 s'ha convertit en una font de conflictes, com també ho ha estat la retransmissió minut a minut de tots i cadascun dels episodis que han envoltat el full de ruta independentista. Tot plegat ha servit per alimentar els retrets des dels grups de l'oposició contraris al Procés.

Com a rèplica a aquestes acusacions, s'ha subratllat el fet que les audiències han premiat els darrers anys la feina dels mitjans públics. A TV3, els esdeveniments polítics relacionats amb el referèndum de l'1-O es van traduir en un increment de l'audiència a partir de setembre del 2017. Tot i que en els anys anteriors havia registrat descensos que apuntaven una pèrdua de lideratge, l'interès per seguir els esdeveniments polítics es va convertir en un revulsiu que la va portar a encapçalar el consum televisiu a Catalunya, segons el que conclou l'informe de la comunicació a Catalunya 2017-2018, ja esmentat. Aquesta tendència s'ha mantingut i s'ha ampliat, d'acord amb la memòria anual de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA) corresponent a l'any 2019, que apunta que TV3 ha liderat l'audiència el 2019 i ha encadenat trenta-dos mesos de lideratge consecutiu entre les cadenes de televisió.[2]

En el cas de Catalunya Ràdio, l'Estudi General de Mitjans (EGM) del mes de juny del 2019 es va tancar amb el millor resultat de tota la seva història, amb una mitjana diària de 622.000 oients. Catalunya Ràdio no va aconseguir superar el lideratge indiscutible de Rac1, propietat del Grupo Godó —que, amb un discurs clarament diferenciat de *La Vanguardia*, es dirigeix també a l'audiència que simpatitza amb el Procés alhora que manté, com la ràdio pública, una pluralitat de veus—. Les dades de les dues emissores no deixen cap dubte sobre el lideratge aclaparador de la ràdio en català.

La bona acollida que l'audiència ha dispensat als mitjans públics es veuria a més avalada per les enquestes del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO), que indiquen que TV3 és el canal preferit dels catalans a l'hora d'informar-se (33,9%, per davant d'Antena 3, que obté un 11,1%). Així mateix, els enquestats valoren TV3 com el canal de televisió més objectiu (6,38%) i més plural (6,17%).

2 Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals. *Memòria d'informació no financera CCMA 2019*.

En el cas de la ràdio, Rac1 és la preferida pels catalans, segons l'enquesta del CEO, per seguir la informació d'actualitat (22,2%), molt a prop de Catalunya Ràdio (20,1%) i a distància de la tercera posicionada, la SER (9,5%). A l'hora de valorar l'objectivitat de la informació, tant Catalunya Ràdio (7,08 sobre 10) com Catalunya Informació (6,98) encapçalen el rànquing, seguides de Rac1 (6,97). Catalunya Ràdio és valorada també com la més plural (7,02).[3]

Conclusions en el mateix sentit es desprenen dels informes periòdics del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC) sobre el pluralisme polític en la ràdio i la televisió catalanes, tot i que, en aquest cas, amb reiterats vots particulars dels representants del PP i el PSC.

Tot plegat no ha servit per rebaixar la pressió política als mitjans públics. Potser una de les imatges més contundents en aquest sentit es va produir durant el debat electoral de les darreres eleccions al Congrés, el 2019, quan el director de TV3, Vicent Sanchis —designat per al càrrec per JxCat, dins del repartiment de papers amb ERC—, es va convertir en objectiu de les crítiques de les candidates de Ciutadans, Inés Arrimadas, i del PP, Cayetana Álvarez de Toledo, gairebé amb tanta intensitat com si es tractés d'un participant més en el debat.

Es tracta, però, d'una pressió que no es limita a la direcció dels mitjans, sinó que es filtra cap a les redaccions i els responsables dels programes, molts dels quals s'han vist assenyalats públicament. La tensió que han arribat a mostrar les entrevistes de periodistes de TV3 i Catalunya Ràdio als líders de l'oposició, en particular de Ciutadans, ha estat molt alta i desconeguda fins ara als mitjans públics catalans. La ferida en aquest punt sembla difícil de cicatritzar.

3 Centre d'Estudis d'Opinió (CEO). *Usos i percepcions dels mitjans audiovisuals. 2019*.

Premsa de paper

Enfront del protagonisme de TV3, Catalunya Ràdio i Ràc1 en l'àmbit audiovisual, el Procés ha tingut un seguiment i una resposta ben diferents en els diaris de paper. La premsa tradicional, malgrat que manté les dades de difusió en caiguda lliure, conserva un prestigi —i unes redaccions més potents, tot i les retallades— que encara li permeten marcar l'agenda mediàtica.

Això no obstant, aquests mitjans apareixen afeblits a causa de la perenne crisi econòmica i la crisi tecnològica provocada per la irrupció dels diaris digitals, la qual cosa els ha deixat molt més exposats als grans poders econòmics i financers, i alhora també molt més sensibles a les pressions de l'Estat.

En aquest context, la línia editorial dels grans diaris de paper ha mantingut una dinàmica poc receptiva a les reivindicacions independentistes i més propera al discurs del Govern espanyol del moment. Aquesta constatació apareix en treballs com la tesi doctoral de Ricard Gili Ferré, de la Universitat Pompeu Fabra, que, després d'analitzar el seguiment que tres diaris de Madrid —*El País*, *El Mundo* i *ABC*— i tres de Barcelona —*La Vanguardia*, *El Periódico* i *El Punt Avui*— van fer del procés polític català entre el 2006 i el 2015, conclou que la majoria dels diaris estudiats, tret d'*El Punt Avui*, deslegitimaven el procés d'independència i optaven per l'ambigüitat davant del dret a decidir. «Malgrat que les enquestes corroboren que la majoria de ciutadans catalans és favorable a celebrar un referèndum d'independència, els diaris més llegits a Catalunya i al conjunt d'Espanya no legitimen aquesta opció», subratlla l'autor.[4]

4 Gili Ferré, Ricard. *Els mitjans de comunicació com a legitimadors o deslegitimadors d'un projecte polític per mitjà de frames i les estructures narratives. El cas del Procés*

El pols per garantir l'hegemonia del discurs *constitucionalista* en la premsa de paper es va fer evident en el llarg procés de venda del Grupo Zeta i el seu diari insígnia, *El Periódico*. L'adquisició de Zeta per part del grup Prensa Ibérica es va tancar el mes de febrer del 2019, tot i que mesos abans s'havia apuntat un acord amb Mediapro. L'operació amb Prensa Ibérica va ser possible després que els bancs amb qui Zeta arrossegava un deute de més de noranta milions d'euros —entre els quals hi havia CaixaBank, Banco Santander i Banc Sabadell— van accedir a una quitança del 70% del deute. A més, la balança es va inclinar a favor de Prensa Ibérica malgrat que Mediapro, que lideren Jaume Roures i Tatxo Benet, havia plantejat una millor oferta econòmica als bancs. Roures, que no amaga la proximitat a Podemos i el suport a la celebració d'un referèndum independentista, va atribuir aquest desenllaç a la intervenció de «poders fàctics» contraris que *El Periódico* pogués quedar a les seves mans.[5]

Les subvencions públiques i la publicitat institucional s'han convertit en un altre dels elements clau per garantir la continuïtat d'aquests mitjans. I en un altre element de pressió i d'influència. Un estudi elaborat pel Laboratori de Periodisme i Comunicació per a la Ciutadania de la UAB l'any 2019[6] amb xifres corresponents al 2016 i el 2017 subratlla «la mala salut financera» dels mitjans de comunicació analitzats, els quals mostren un elevat endeutament, i alhora demostra l'elevat finançament públic «via publicitat institucional, subvencions i/o subscripcions, contractes». L'estudi, tot i que només

català en el període 2006-2015. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2017.

5 «Prensa Ibérica se posiciona para comprar el Grupo Zeta tras el choque de Jaume Roures con la banca». *El Mundo*, 20 de febrer de 2019.

6 Universitat Autònoma de Barcelona; Mapa de Comunicació de Catalunya. *El finançament públic dels Mitjans de comunicació a Catalunya. Informe final.* Cerdanyola del Vallès, 31 d'octubre de 2018.

inclou les aportacions d'administracions catalanes, reflecteix el pes d'aquestes subvencions, que també afecten la premsa digital, en relació amb la xifra de negoci dels mitjans.

Premsa digital

El panorama dels mitjans digitals apareix molt més plural —i més concorregut— que el de la premsa de paper, amb capçaleres ja existents com *VilaWeb* i *Nació Digital*, a les quals es va incorporar el 2010 l'*Ara* —també en edició en paper— i posteriorment altres projectes com *ElNacional.cat*, *Crónica Global* —vinculat a l'Estat a *El Español*— o *Crític*, dedicat al periodisme d'investigació. La multiplicació de mitjans a Catalunya ha abordat aquest debat amb una major riquesa de matisos. Però igualment amb una forta polarització.

També en aquest àmbit han aparegut els retrets des de les forces polítiques unionistes que acusen el Govern de la Generalitat d'alimentar aquests mitjans a cop de subvencions i publicitat.

No obstant això, la pluralitat de veus en el context digital demostra fins a quin punt aquesta modalitat de premsa, més enllà dels dèficits i les mancances que sens dubte encara arrossega, ha garantit la presència de veus alternatives al discurs dominant i ha permès abordar debats que apareixen amb molta més dificultat en mitjans tradicionals.

També a l'Estat es produeix aquesta situació. Capçaleres com *elDiario.es* o *Público* han fet un esforç de comprensió del Procés català que resulta difícil de trobar en la premsa tradicional espanyola.

No ha estat només el debat independentista el que ha posat de manifest les inèrcies que llasten la premsa de paper enfront de la major agilitat i obertura que ofereix la premsa digital. La polèmica sobre les acusacions de corrupció contra el rei emèrit, Joan Carles I, ha fet evident fins a quin punt la premsa digital ha aconseguit trencar l'encotillament que encara tenalla el paper.

En el món digital, també les xarxes socials han pogut demostrar la seva gran capacitat d'influència en el debat polític i en els seus protagonistes. També en la premsa. Les xarxes han servit de mitjà de fiscalització dels compromisos polítics i de pressió intensa. Han generat debats i han alimentat múltiples polèmiques.

La seva força, a més, es va fer palesa l'1-O quan totes i cadascuna de les intervencions de les forces policials estatals en els col·legis electorals d'arreu del territori, així com també la reacció dels Mossos d'Esquadra, van quedar enregistrades, difoses i denunciades de manera immediata i amb múltiples versions.

Agressions a periodistes

La tensió provocada pel Procés als mitjans també ha arribat a peu de carrer. Les pressions i agressions als periodistes s'han acabat convertint en una notícia repetida. La seu dels estudis de Catalunya Ràdio a la Diagonal de Barcelona va ser literalment atacada el 27 d'octubre de 2017 per un grup d'ultres en acabar una manifestació unionista. Van assetjar l'emissora, van trencar-ne els vidres i van agredir dos periodistes de BTV que cobrien la informació. Aquest no ha estat l'únic incident que han patit els mitjans públics i els seus professionals. De fet, els treballadors de Catalunya Ràdio i de TV3 van haver d'optar en nombroses ocasions per treure el logotip dels seus micròfons per poder acudir a les manifestacions unionistes.

Però tampoc no han estat ells els únics que han patit assetjament. Els partidaris de la independència de Catalunya, descontents amb el to i el tractament que ha rebut el Procés en determinades cadenes espanyoles, han dirigit l'enuig cap als periodistes d'aquests mitjans —i, per extensió, dels mitjans estatals en general—, que s'han vist increpats en actes i convocatòries sobiranistes. El crit de «premsa espanyola manipuladora» s'ha acabat fent habitual a aquestes mani-

festacions, sovint per boicotejar les connexions en directe de les cadenes estatals, enmig de concentracions de centenars de milers de persones.

Boicots, incidents i pressions s'han anat repetint en convocatòries d'un i altre sentit. Reporters sense Fronteres (RSF) va publicar l'octubre del 2019 una nota en la qual exigien que s'aturessin les agressions a periodistes a Catalunya i demanaven responsabilitat a polítics i mitjans per rebaixar la tensió. Aquesta organització denunciava una cinquantena d'atacs contra la llibertat d'informació en dos anys. «El clima de crispació que viuen els reporters de ràdio i televisió a Catalunya és insuportable. La polarització extrema que afecta la política s'ha traslladat als mitjans i, dels mitjans, a la societat civil», denunciava Pauline Adès-Mevel, portaveu de RSF.[7]

El *Mapa de la Censura* que elabora Mèdia.cat adverteix que les pressions als periodistes han crescut any rere any fins a arribar el 2019 a recollir registres de dos-cents un incidents. Aquest informe esmenta les dificultats en la cobertura a peu de carrer, on «no tan sols s'ha fet totalment habitual la pràctica de xiular, insultar i boicotejar els directes dels reporters de televisions que cobreixen manifestacions, sobretot en aquelles que són a favor o en contra de la independència, sinó que amb el temps s'han detectat casos de cops, llançament d'objectes o empentes».[8]

Els professionals de la informació han estat també objecte d'agressions per part d'agents dels diferents cossos policials. Es van registrar agressions a periodistes durant les càrregues de l'1-O del 2017, però també en diferents concentracions, en particular durant les protestes per la sentència del Suprem contra els líders del Procés,

7 «RSF exige que cesen las agresiones a periodistas en Catalunya y pide responsabilidad a políticos y medios para rebajar la tensión». *Reporteros Sin Fronteras*, 8 d'octubre de 2019.

8 «Periodistes a la diana». *Anuari Mèdia.cat. 2019*, 5 de maig de 2020.

l'octubre del 2019. El recompte elaborat per Media.cat va concloure que en el marc dels disturbis provocats per la sentència contra els líders independentistes van resultar ferits setanta periodistes i que el 69% de les agressions eren conseqüència d'actuacions policials. Segons aquest informe, «en diversos casos els afectats constaten que els agents van atacar-los directament per impedir que documentessin l'actuació policial o que van agredir-los tot i identificar-se com a periodistes».[9]

Notícies falses

Les notícies falses també han tingut protagonisme aquests anys de debat independentista, com en la resta d'àmbits informatius arreu del món. Això no obstant, en aquest punt i atesa la seva profunditat i transcendència, convindria destacar el que s'ha conegut com a *informes fantasma* elaborats per l'anomenada *policia patriòtica* amb la intenció de desprestigiar polítics, periodistes i representants de la societat civil catalana vinculada al Procés.

La publicació d'aquests informes —que es van ventilar a través de determinades capçaleres de Madrid, però que immediatament aconseguien ressò a la resta de mitjans— va començar a quedar desactivada amb la publicació l'octubre del 2016 d'àudios d'unes converses sobre la denominada guerra bruta de l'Estat contra el Procés, que protagonitzaven l'aleshores ministre de l'Interior, Jorge Fernández Díaz, i el director de l'Oficina Antifrau de Catalunya, Daniel de Alfonso.[10]

9 «Recompte d'agressions a periodistes en les protestes contra la Sentència». *Mèdia.cat*, 16 d'octubre de 2019.

10 Bayo, Carlos Enrique; López, Patricia. «Fernández Díaz: "Esto la Fiscalía te lo afina"». *Público*, 22 de juny de 2016.

Fins a aquell moment, aquests informes, molts d'ells elaborats amb retalls de premsa i algunes dades reals però convenientment amanides amb informacions falses, es publicaven sense cap problema.

Un cas que es va convertir en paradigmàtic en aquest sentit va ser el de l'alcalde de Barcelona Xavier Trias, de CiU. *El Mundo* va publicar a finals d'octubre de 2014 una informació, atribuïda a cossos policials estatals, segons la qual Trias havia transferit diners d'un compte de la Unió de Banques Suïsses (UBS) a Andorra.[11] Tot i que Trias va demostrar amb un document de la UBS que mai no havia tingut aquell compte,[12] la polèmica el va acompanyar durant mesos. Mig any més tard va perdre les eleccions a Barcelona.

Conclusió

A tall de conclusió, resulta evident que el repte que el procés polític independentista ha plantejat als mitjans ha estat molt complicat. La polarització política i la tensió s'han traslladat a l'espai mediàtic i han arribat a extrems fins ara inèdits en l'àmbit català. Aquesta situació no només ha afectat el discurs dels mitjans, sinó que s'ha traslladat a la feina dels seus professionals i a la llibertat amb què han pogut dur a terme la seva feina.

Amb aquest procés polític s'han posat a prova la densitat i la consistència de la llibertat amb què es mou la premsa al nostre país, els seus límits i la seva capacitat per fer front als debats que els ciutadans decideixen abordar. No hi ha dubte que el resultat hauria de disparar alguns senyals d'alarma.

11 Inda, Eduardo; Irreiztieta, Esteban; Lázaro, Fernando. «UBS n.º 7651162-3445·954». *El Mundo* (Madrid), 20 d'octubre de 2014.

12 «El banco suizo UBS certifica que no tiene una cuenta de Xavier Trias». *elDiario.es*, 31 d'octubre de 2014.

Al capdavall, els problemes amb què els mitjans han topat per desplegar amb normalitat la seva feina no són més que el reflex de la dificultat que ha representat per al sistema polític espanyol i català assumir el repte que se li plantejava. Una democràcia madura ha de poder acceptar sense por els debats que reclama la seva societat. I, en aquest cas, el resultat ha estat, com a mínim, preocupant.

El repte de la desinformació: el paper dels mitjans en les societats democràtiques

Lydia Sánchez
Universitat de Barcelona

Un dels reptes més importants que afronten les democràcies avui dia és el que sembla un increment de la desinformació. Segur que estem tots d'acord en el fet que la desinformació és perjudicial per al bon funcionament de la democràcia. Doncs bé, els mitjans de comunicació són en part responsables d'aquest estat epistemològic d'ignorància en què ens trobem (Froehlich, 2017), però al mateix temps ells són també part de la solució. Intentaré identificar el que crec que constitueix el nucli d'aquest problema i quin paper *haurien* de tenir els mitjans en aquest context. Quan dic «haurien», estic posant èmfasi en el caràcter normatiu de l'anàlisi, que es deriva de principis més bàsics que tenen a veure amb els drets i els deures reconeguts en les societats democràtiques.

Des que els científics socials es van començar a ocupar dels mitjans de comunicació com a objecte d'estudi, un dels temes centrals, si no el més important, ha estat l'anàlisi de les funcions dels mitjans en les democràcies. I, entre aquestes funcions, n'hi ha una d'evident: generar opinió pública sobre temes que ens afecten com a societat. Això implica que una de les funcions fonamentals dels mitjans en les democràcies és informar. No hi ha democràcia sense ciutadans ben informats sobre les qüestions que afecten el benestar individual i col-

lectiu, ni ciutadans que puguin exercir drets i deures sense informació (Sánchez, 2020).

I quan dic «estar ben informats», m'estic referint a tenir informació vertadera i completa. L'arrel de la desinformació és la falta de veritat en els continguts o l'absència de continguts rellevants (Sánchez i Aguilar, 2020). En dos informes, un de la House of Commons (2019) i l'altre de la Comissió Europea (2018), es defineix la desinformació com «tota forma de contingut fals, imprecís, enganyós, que es produeix per causar mal o obtenir un benefici polític, personal o econòmic». La desinformació és informació falsa o incompleta creada amb la intenció que es prengui com a vertadera.

Ara bé, està ben informat d'allò que és rellevant no és fàcil. La nostra estructura cognitiva és un primer impediment. Ni podem arribar a tota la informació rellevant per limitacions espaciotemporals òbvies, ni podem estar segurs que la informació que tenim sigui correcta. I, de fet, la psicologia contemporània ens diu que estem dissenyats de manera que la nostra cognició busca la informació que més encaixa amb el que creiem, és a dir, que la nostra cognició funciona sota un mecanisme de biaix cognitiu que ens exposa selectivament a la informació.

Alguns autors inclús afirmen que la nostra capacitat de raonar no ha estat dissenyada per trobar la veritat, sinó, bàsicament, per justificar-nos en el si del nostre grup i justificar les actituds del nostre grup davant d'altres grups (Haidt, 2001, 2006 i 2012). Aquesta conducta cognitiva es fa encara més palesa en el cas dels judicis morals, ètics i polítics, on el que preval és mantenir una identitat moral atractiva davant dels altres. Per tant, el nostre raonament sembla estar dissenyat per persuadir i manipular, més que per descriure la realitat.

En el cas de judicis relacionats amb fets, la ciència ens proporciona una metodologia de treball que intenta evitar aquesta tendència al biaix cognitiu. Tots sabem que, en el cas de la ciència empírica, qualsevol hipòtesi o teoria és sotmesa a un ferri control de contras-

tació, de manera que si l'evidència empírica no confirma la hipòtesi o la teoria, estem obligats a abandonar-la o a revisar-la. La resta de la població, els no experts, fem servir certes regles heurístiques que serveixen per avaluar la informació que rebem. Ni el mètode científic és infal·lible, ni de bon tros ho són les regles que fem servir, les quals, si bé són útils en moltes circumstàncies, poden estar molt esbiaixades, atesa la tendència a la desviació que he comentat abans.

Doncs bé, els mitjans tenen o, més ben dit, *haurien* de tenir (almenys els mitjans públics) una conducta similar a la dels científics quan es tracta de donar informació. Haurien de sotmetre la informació a mecanismes de control i de contrastació, i haurien de donar tota la informació rellevant necessària per configurar l'opinió pública. Deixo ara de banda aquesta qüestió de la rellevància, que ens portaria a parlar de l'agenda temàtica dels mitjans, per centrar-me en el tema de la veritat.

Com en el cas de la ciència, els mitjans haurien de fer un esforç explícit per no aprofitar-se del biaix cognitiu del públic amb una comunicació enganyosa. A més a més, haurien d'esforçar-se a contrarestar aquesta tendència psicològica. La desinformació s'aprofita de la nostra arquitectura cognitiva. Si sabem quin tipus de creences configuren el punt de vista d'un individu o grup, sabem que serà més propens a acceptar cert tipus d'informació, encara que sigui falsa. El que estic dient és que els mitjans no haurien d'activar aquesta tendència i, a més a més, haurien d'ajudar a neutralitzar-la.

Hi ha diferents mecanismes que els mitjans fan servir per aconseguir l'acceptació de la desinformació. Un d'ells és adoptar rutines que imiten el rigor informatiu per tal de fer atractiu el missatge i aconseguir que sigui acceptat. Per exemple, fer ús de falsos experts. Un altre mecanisme consisteix a presentar un balanç fals de diferents punts de vista a través d'una falsa cobertura mediàtica d'un determinat tema sobre el qual hi ha un consens científic clar, com pot ser el tema del canvi climàtic.

Què es pot fer per contrarestar els efectes de la desinformació? Una vegada la desinformació ha estat acceptada, és molt difícil corregir-la, sobretot si afecta maneres fonamentals d'entendre el món, cosmovisions. De fet, està comprovat que intentar convèncer algú del fet que està equivocat, a partir del subministrament d'una evidència clara, pot donar com a resultat justament l'efecte contraproduent i reforçar les seves creences falses. Sabem també que el simple fet de desdir-se, com a resultat de la correcció d'una peça de desinformació, no eliminarà la seva influència en la persona que s'ha desdit (especialment si la desinformació té un component emotiu).

Podem distingir dos tipus de recomanacions per evitar i corregir la desinformació. Per una banda, les que tenen a veure amb la cognició i, per l'altra, les que es refereixen a la regulació dels mitjans i l'estructura del sistema mediàtic.

En relació amb les recomanacions cognitives que es mostren eficaces neutralitzant els efectes de la desinformació, els psicòlegs cognitius (Lewandowsky *et al.*, 2012, 2017a i 2017b) donen aquestes:

1. Advertir explícitament els subjectes de la naturalesa enganyosa de la informació que rebran, abans d'exposar-se a aquesta, i especificar els efectes concrets que produirà. Aquests advertiments són més efectius quan es donen abans, perquè provoquen un estat temporal d'escepticisme que maximitza la capacitat de discriminació entre una peça d'informació vertadera i una de falsa.
2. Repetir les correccions per augmentar la seva eficàcia, vigilant que no es produeixi l'esmentat efecte contraproduent en repetir la desinformació amb les diferents correccions.
3. Emfatitzar els fets que es volen comunicar i atenuar la referència als mites. Així s'evita que l'audiència es familiaritzi amb la desinformació i es produeixi un efecte contraproduent.

4. Acompanyar la correcció d'una explicació alternativa que ompli el buit creat en la xarxa de creences del subjecte. D'aquesta manera, el subjecte pot mantenir la coherència interna.
5. Donar explicacions simples.
6. Vigilar que la correcció no representi una amenaça global contra els valors i les cosmovisions de la gent, per evitar un efecte contraproduent.
7. Presentar les correccions que amenacen les cosmovisions, des d'una perspectiva positiva (centrant-se en les oportunitats i els beneficis, més que no pas en els riscos i les amenaces), animant a l'autoafirmació dels valors personals.
8. Atenuar el paper negatiu de la crítica de la cosmovisió del subjecte evitant que es faci de manera directa.

A més, el pensament crític dels ciutadans pot ser estimulat si s'assenyalen tècniques argumentals fal·laces i enganyoses i se'ls anima a anar més enllà de les tècniques heurístiques de processament de la informació superficials. Aquestes recomanacions eviten, al mateix temps, l'activació de mecanismes de creació de biaix i polarització. Naturalment, no estic dient que aquesta sigui una funció exclusiva dels mitjans; és també una funció del sistema educatiu, que ha d'intervenir sobre creences i conceptes falsos. Però sí que crec, des d'una concepció normativa, que els mitjans tenen l'obligació d'estimular el pensament crític.

Un altre tipus de mesures que es poden implementar contra la desinformació són de la mena que expliciten els informes que he mencionat abans: regular els mitjans, obligar-los a tenir una conducta transparent i ètica mitjançant un òrgan regulador independent amb poder sancionador, regular les campanyes polítiques en els mitjans, crear una xarxa de centres independents dedicats a fer recerca sobre el concepte de desinformació, incidir en l'educació mediàtica, desenvolupar eines que ajudin els professionals i els ciu-

tadans a detectar casos de desinformació, fomentar el periodisme de qualitat, etc.

Aquestes mesures tenen també la finalitat més general de contribuir a evitar la falsedat en la informació que es produeix i s'usa. Perquè crec que el problema de fons és que vivim un moment de crisi de l'aspecte normatiu del concepte de veritat, que ha estat darrerament defenestrat per polítics, comunicadors i intel·lectuals. És un lloc comú que vivim en l'era de la postveritat i en un món de fets alternatius. Avui, el gran repte dels mitjans, si no de la societat sencera, és fer front a aquestes impostures (Sokal i Bricmont, 1998). El gran problema és com fer-ho quan tenim un sistema mediàtic que depèn estructuralment del poder polític i econòmic.

Sense voluntat política per tenir mitjans veraços i ciutadans educats, difícilment es podrà enfortir la democràcia i alleujar l'alt grau de polarització en què vivim. La universitat pot ajudar a millorar aquesta situació impulsant tant la recerca com el debat i la docència sobre temes com aquests, amb tanta rellevància social i tan compromesos èticament; i formant ciutadans capaços de supervisar permanentment el funcionament del sistema democràtic.

Bibliografia

European Commission. *A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation* (2018). Luxemburg: Publications Office of the European Union. 39 p. Disponible a: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation [consulta: 9 gener 2020].

Froehlich, Thomas (2017). «A not-so-brief account of current information ethics: The ethics of ignorance, missing information, misinformation, disinformation and other forms of deception or incompetence». *BiD: Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentació*, núm. 39.

Disponible a: http://bid.ub.edu/en/39/froehlich.htm [consulta: 22 octubre 2019].

Haidt, Jonathan (2001) «The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment». *Psychological Review*, núm. 108, pàg. 814-834.

Haidt, Jonathan (2006). *The happiness hypothesis: Finding modern truth in ancient wisdom*. Nova York: Basic Books [trad.: *La hipótesis de la felicidad*. Barcelona: Gedisa, 2006].

Haidt, Jonathan (2012). *The righteous mind: How good people are divided by politics and religion*. Nova York: Pantheon Books [trad.: *La mente de los justos. Por qué la política y la religión dividen a la gente sensata*. Barcelona: Planeta, 2019].

House of Commons. Digital, Culture, Media and Sport Committee. *Disinformation and «fake news»: final report: eighth report of session 2017-19* (2019). Londres: House of Commons. 109 p. Disponible a: https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcumeds/1791/1791.pdf [consulta: 9 gener 2020].

Lewandowsky, Stephan *et al*. (2012). «Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing». *Psychological Science in the Public Interest*, núm. 13, pàg. 106-131.

Lewandowsky, Stephan *et al*. (2017a). «Beyond misinformation: Understanding and coping with the "post-truth" era». *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, núm. 6 (4), pàg. 353-369.

Lewandowsky, Stephan *et al*. (2017b). «Neutralizing misinformation through inoculation: Exposing misleading argumentation techniques reduces their influence». *PLoS ONE*, núm. 12 (5), e0175799. Disponible a: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175799.

Sánchez, Lydia (2020). «Epistemología y ciencias sociales en la era de la anti-ilustración». A: Joaquín Prats (coord.). *Ciencias sociales, ciudadanía y sociedad digital: reflexiones desde la educación*. Gijón: Trea [en premsa]. ISBN: 978-84-17987-96-1.

Sánchez, Lydia; Aguilar, Carlos (2020). «Consideraciones sobre la calidad informativa». *Ápeiron. Estudios de Filosofía*, núm. 12, pàg. 95-103.

Sokal, Alan; Bricmont, Jean (1998). *Intellectual impostures. Postmodern philosopher's abuse of science*. Londres: Profile Books.

¿Existen sociedades democráticas?

Ramón Reig
Universidad de Sevilla

El problema de los públicos y qué hacer ante el hecho

No pocos autores llevamos decenios quejándonos de que los ciudadanos dedican de tres a cuatro horas diarias a ver la televisión, y no precisamente programas formativos, sino eso que llaman *televisión basura*, una denominación errónea porque ese tipo de televisión posee una riqueza de estudio e investigación casi infinita. En España —a excepción de Cataluña, que se inclina por TV3, y Castilla-La Mancha y Valencia, que se sienten atraídas por Antena 3—, el canal más visto es Tele 5, que es el que más entretiene y con el que menos se ejercita la materia gris del cerebro.

Ahora añadamos los teléfonos móviles y las redes sociales: el 66% de los jóvenes de entre diez y quince años posee un teléfono móvil. Por otra parte, los padres exhiben a sus hijos en las redes sociales de continuo: el 81% de los bebés tiene presencia en ellas antes de los seis meses.

¿Para qué utiliza el usuario las redes sociales? Para estar en contacto con los amigos (42%), para mantenerse al día con noticias y eventos actuales (41%), para rellenar el tiempo libre (39%), para encontrar contenido divertido o entretenido (37%), para hacer *net-*

working con otras personas (34%), porque muchos de los amigos están en ellas (33%), para compartir fotos o vídeos con otros (32%), para compartir la opinión (30%), para investigar/encontrar productos para comprar (29%) y para conocer gente nueva (27%). Y el broche de oro: uno de cada tres menores andaluces está conectado a todas horas a las redes sociales, según el Barómetro Audiovisual de Andalucía a finales de 2019, de las cuales Instagram y WhatsApp son las aplicaciones que más «enganchan».

Paralelamente, ya casi puede decirse que cada persona tiene su serie preferida, hay una explosión nuclear de series en los medios, y las conversaciones giran en torno a las que ven unos y otros. Claro que este hecho ya empieza a tener sus riesgos, según Teresa Díez Recio:

> Estamos al borde del *peak tv*. Algún día tenía que pasar. Analistas y espectadores cada vez lo ven más cerca. Unos no creen que haya tanto negocio para tantos agentes y los otros no tienen capacidad económica ni tiempo suficiente para verlo todo. Para finales del año 2020 a buen seguro surgirán algunas víctimas, nuevos aliados a los que no les quedará más remedio que sumar esfuerzos y también algún que otro superviviente.[1]

Podríamos seguir hablando de las nuevas formas de comportarse los públicos, por ejemplo, la prensa ya apenas se lee en papel, pero también empieza a estar en crisis el diario digital antes de nacer y crecer porque mucha gente que se informa y se forma —gratuitamente— lo hace a través de una suerte de revista de prensa o agencia personal de noticias que puede tener disponible en su móvil las veinticuatro horas del día. Por primera vez en la historia del

1 Díez Recio, Teresa (2019). «La llegada de nuevas plataformas bajo demanda aboca a la explosión de la burbuja». En: https://valenciaplaza.com/la-llegada-de-nuevas-plataformas-bajo-demanda-aboca-a-la-explosion-de-la-burbuja, 29/11/2019.

periodismo más contemporáneo, el ciudadano puede gozar de auténtica pluralidad informativa y no limitarse a medios alineados con el bipartidismo y sus ramificaciones y alienados por tal circunstancia.

A todo ello hay que añadir las concentraciones mediáticas a modo de plataformas de entretenimiento: Netflix/Movistar/Orange/Vodafone, ATT/Time Warner, Disney+, Huawei Video, Prime Video (Amazon), Premium (YouTube). El entretenimiento ha arrastrado al periodismo hacia un pseudoperiodismo de noticias-anzuelo, que persigue atarte a la red todo el tiempo posible. Antes se vendía papel, ahora tiempo enredado.

La televisión marca la pauta, pero no es decisiva, ahora cada cual se fabrica su propia información, lo que en ciencias de la comunicación se llama etapa *self media*, de la que ya hablaba en los años setenta el canadiense Jean Cloutier. La *self media* es totalmente coherente con la condición natural del humano, que no es social como afirma el tópico aristotélico-tomista, sino *yoísta*, egoísta en el sentido científico de la palabra, porque se asocia al otro no por *amor* ni solidaridad en el sentido de desprendimiento de sí, sino por necesidad de autoconservación.

No estamos ante una sociedad más cognitiva ni más sabia porque nos hallemos rodeados de datos procedentes de las herramientas digitales; al revés, tenemos una sociedad más embrutecida por hiperinformación. Pero la gente se divierte o se desgracia la vida así, la droga del pan y circo es ahora más variada que nunca, las masas siempre estarán ahí, el poder estará contento, si yo fuera uno de sus elementos estaría dando saltos de alegría, puedo dominar como quiera a la gente haciéndole creer que es libre porque, como tiene muchos datos y muchos *juguetes* pero poco conocimiento de lo que realmente está ocurriendo, a río revuelto, ganancia de pescadores. Puedo dominar a los ciudadanos hurtándoles el método sincrónico de comprensión de la macrohistoria y de la microhistoria. ¿No es fantástico?

Recordemos una de las excelentes secuencias de la película *Network*, *un mundo implacable* (EE. UU.), nada menos que de 1976, en la que un magnate de la comunicación audiovisual le dice a un periodista díscolo que no existe la democracia sino la ATT, la ITT y otras grandes corporaciones. Y añade que en el futuro a los ciudadanos se les distraerá a través de la comunicación de entretenimiento. Recordemos que están por firmar los tratados transatlánticos y transpacíficos y que casi todos los medios de comunicación influyentes de Occidente tienen detrás a la banca y a los fondos de inversión. Las corporaciones van a tener las leyes aún más a su favor, la democracia pasa a un segundo plano.

¿Qué quiero decir con todo ello —que puede sonar a hecatombe, a apocalipsis— en un mundo donde parece que el optimismo es obligatorio, aunque sea fingido? ¿Quién ha dicho que yo no soy optimista? Primero, debo señalar que el papel de los medios frente a los retos de las sociedades democráticas es reconstruir la democracia, si es que alguna vez existió y no es más que una entelequia o, como decía Nietzsche, una especie de mal necesario. Soy optimista porque llego a la feliz conclusión de que no es fácil —por no decir imposible— que los medios ejerzan el papel de constructores de la democracia, pues ¿qué es la democracia? ¿Algo de masas?, ¿de mayorías? No, todo lo contrario, convertimos a la democracia en un fenómeno de masas porque así las masas llevan a cabo una actividad de catarsis y se creen libres mediante la presencia de ilusiones necesarias. Pero la democracia lleva consigo el estudio y ejercicio de una profesión muy dura, la de ciudadano, que significa estar bien formado e informado, y eso exige un esfuerzo que el humano medio ni puede ni está dispuesto a hacer, es asunto de minorías, pero como arma de dominio para las mayorías es mejor que todos sientan que viven en democracia.

Como he mencionado antes, la comunicación actual en su fase *self media* enlaza con el individuo *yoísta* por naturaleza, centrífugo,

con su voluntad de poder y su deseo de destacar por algo para no sentirse un fracasado. Internet permite hoy sentirse importante en la vida, y por las redes sociales se cuelan esos sujetos que, como decía Umberto Eco, solo los dejaban hablar en la cantina o en la taberna del pueblo o del barrio: «Las redes sociales le dan el derecho de hablar a legiones de idiotas».

¿Qué alternativa ofrezco a las minorías? Sálvense ustedes, apuesten por el conocimiento, guarden la calma, diviértanse con lo que hacen los públicos adocenados en su pluralidad y dejen de preocuparse tanto por los pobres ciudadanos alienados que ya se les ha explicado la lección y no quieren aprenderla. Además, ya Jesucristo vino a cargar con todos los pecados del mundo y a redimirlos, ustedes apuesten por ustedes, ilustrados, grandes, amantes de sí mismos, sin falsa modestia, superhombres que, como tales, les echan una mano a los demás porque el poder y potencial interior de ustedes se lo permiten.

El «procés» y los medios

El papel de los medios ha sido especialmente significativo en el caso del *procés* catalán de 2019. Me gustaría reflejar en este trabajo algunas ideas y hechos solo de manera descriptiva y tras consultar algunos enlaces fácilmente localizables en Internet, para después extraer unas conclusiones y una discusión final a todo el capítulo.

Reafirmar nuestras propias convicciones

El economista José Sanclemente ha destacado las siguientes ideas en torno a los medios y el *procés* contra los políticos catalanes desarrollado en Madrid en 2019:

- A partir del Referéndum del 1-O en Cataluña, las audiencias de TV3 se dispararon. Lo mismo sucedió con Catalunya Ràdio. Este fenómeno vino acompañado de un descenso de TVE en el territorio catalán y de un repunte significativo de la Sexta, que representó para una parte de la población la equidistancia informativa entre los polos informativos de TVE y TV3.
- La televisión y las radios públicas catalanas realizaron un esfuerzo informativo sin precedentes destinando prácticamente toda la programación al *procés*; no había medio que pudiera competir con los directos en el lugar de la noticia, las rondas interminables de tertulianos y las entrevistas en cada rincón del territorio. Aun así, solo un 17,5% de los televidentes se asomaron al canal público catalán. Tres meses después, TV3 ha rebajado sus cuotas de audiencia al 12%, perdiendo la mitad de los telespectadores que ganó en los momentos iniciales del conflicto.
- Hay un aspecto que no debe escamotearse por ser relevante, y es que una buena parte de los medios privados catalanes están fuertemente subvencionados por la Generalitat, y aquellos que defendían las tesis independentistas redoblaron sus esfuerzos informativos.[2] Se produjo una especie de simbiosis y

2 La Generalitat destinará en 2019, 2,15 millones de euros a subvenciones estructurales a los medios digitales en catalán, un 12% más que en el anterior ejercicio. Un estudio de la Universidad Autónoma de Barcelona constató que los medios catalanes que reciben más dinero público en relación con su cifra de negocio son los digitales. La lista del mencionado estudio está liderada por los digitales *La República* (115.000 euros de financiación pública, que equivalen a un 65% de la cifra de negocio), *Nació Digital* (631.000 euros, 60%), *El Món* (180.000 euros, 34%), *e-noticies* (125.000 euros, 32%) y *El Nacional* (497.000 euros, 30%). En: https://www.economiadigital.es/politica-y-sociedad/generalitat-subvenciones-digitales-catalan628919102.html, 3/6/2019.

apoyo entre los medios públicos y algunos medios privados para dar altavoz a las tesis a favor del *procés*.

- Los ciudadanos parecemos buscar los referentes informativos que reafirmen nuestras propias convicciones frente a aquellos que las pongan en cuestión o las contradigan. Pienso que algo de ello hubo durante el *procés* y lo seguirá habiendo. Ha habido mucha información, pero también mucha manipulación, aunque a veces se diría que nos gusta ser engañados y actuamos de correa de transmisión de noticias falsas y tendenciosas, sobre todo si están en línea con nuestra forma de ver la realidad.
- Las imágenes más contundentes de las cargas policiales y de las manifestaciones pro independencia estaban en el canal público catalán, mientras que parecían haberse esfumado del foco inicial de TVE. Eso le dio una clara ventaja de salida.[3]

Así ven la sentencia del «procés» los medios internacionales, según «El Español» y «La Vanguardia»

Dos medios bien distintos en sus enfoques editoriales constataban el enorme eco internacional que el *procés* había despertado: *El Español* y *La Vanguardia*. El primero de ellos es un ejemplo de medio nativo digital que se ha colocado entre las cabeceras más leídas en el territorio español, sobre todo en Madrid. Su tendencia es conservadora, si bien su fundador, el periodista Pedro J. Ramírez, se ha confesado republicano en alguna ocasión.

3 José Sanclemente, en https://www.theeconomyjournal.com/texto-diario/mostrar/996357/proces-medios-publicos-catalanes, 20/1/2020.

He aquí lo que recogían ambos rotativos con las ilustraciones correspondientes y las letras negrillas destacadas por las mismas cabeceras.

«El Español»[4]

El francés *Le Monde* titula: «En España, nueve líderes catalanes son condenados a prisión», y explica que tras conocerse la sentencia se abre un período de incertidumbre, aunque «a corto plazo, domina el pesimismo». Afirma que puede haber «reacciones violentas en Cataluña» y que «sigue habiendo incertidumbre sobre la respuesta institucional que el gobierno de independencia catalán pretende desplegar».

The Guardian lleva la noticia abriendo su portada y titula: «Líderes separatistas catalanes condenados a largas penas de prisión». El diario británico recoge que «el veredicto llegó al final de un juicio histórico de cuatro meses que escuchó a 422 testigos e investigó los eventos que desencadenaron la peor crisis política del país desde que regresó a la democracia tras la muerte del general Franco».

Junto a la noticia publica un análisis en el que se pregunta: «¿Qué pasará después?». En el texto afirma que «el movimiento independentista catalán siempre se ha caracterizado por su naturaleza pacífica», aunque «se espera una acción directa, incluido el bloqueo de carreteras y líneas ferroviarias, por parte de los llamados Comités de Defensa de la República».

En Italia, *La Reppublica* titula: «El Tribunal Supremo español condenó al expresidente de la Generalitat a trece años de prisión», y recoge las palabras del expresidente Carles Puigdemont: «Una aberración». «Condenas pesadas, pero no tanto como lo solicitó la

4 https://www.elespanol.com/espana/20191014/ven-sentencia-proces-medios-internacionales/436706803_0.html, 14/10/2019.

Fiscalía, ni como las partes de la derecha española habían reclamado durante meses. Dos años después de los agitados días de octubre de 2017, desde el referéndum ilegal hasta la declaración de independencia aprobada por el Parlamento de Barcelona, la Corte Suprema de Madrid pone fin al capítulo judicial de la crisis institucional más grave de los últimos cuarenta años», escribe.

El portugués *Jornal de Notícias* abre su web con la noticia de la sentencia entre sus temas más importantes del día y titula: «Independentistas catalanes condenados de nueve a trece años de prisión». En su interior explica: «La decisión se esperaba con gran anticipación, particularmente en Cataluña, donde el gobierno español ha enviado en los últimos días a cientos de agentes para garantizar la seguridad de la región, temiendo las consecuencias para el orden público de la condena prevista de los líderes políticos independientes». Y recoge algunas de las imágenes de las protestas.

El diario alemán *Frankfurter Allgemeine* también lleva en su portada web la noticia con el titular: «Castigos duros en el proceso separatista». El diario explica que «se han impuesto largas penas de prisión de entre nueve y trece años en el juicio del líder del movimiento de independencia catalán por el Tribunal Supremo en Madrid». Aunque apunta que «según el fallo emitido el lunes por la mañana, los principales acusados no son condenados por rebelión, como lo ha exigido la Oficina del Fiscal General», en cuyo caso habrían resultado «sanciones mucho más duras, con prisión de más de veinte años».

«La Vanguardia»[5]

Titular: «Los medios internacionales llevan a portada la sentencia del *procés*».

5 https://www.lavanguardia.com/politica/20191015/47997078319/portadas-internacionales-sentencia-proces-1-o-prensa.html, 15/10/2019.

Subtítulo: «Impactantes imágenes en *The Wall Street Journal*, *Financial Times* y los rotativos belgas».

La sentencia del *procés*, con penas de prisión a los líderes independentistas de nueve a trece años de cárcel, se convirtió ese lunes en el gran tema del día. Medios de comunicación de todo el mundo informaron al minuto de las condenas y las manifestaciones independentistas en repulsa.

Numerosas portadas de los periódicos internacionales en papel reflejan que el problema catalán se está internacionalizando de nuevo, aunque no se le da tanta relevancia como ocurrió con el referéndum del 1 de octubre.

El independentista escocés *The National* ha añadido una estelada a su cabecera y hace una reclamación a Europa en su segundo tema de portada: «La Unión Europea debe actuar después de que los líderes independentistas catalanes sean condenados por 100 años».

El italiano *La Repubblica* elige una imagen del aeropuerto donde aparecen varias mujeres tras un cristal junto a una pancarta de «Llibertat presos polítics». Para el rotativo, «las fuertes condenas a los líderes catalanes hacen que vuelva la revuelta a Barcelona».

En Bélgica es el tema de portada del diario *De Morgen*: «Castigos severos, protesta masiva», titulan en grande junto a una imagen de las detenciones a los manifestantes en el aeropuerto de Barcelona. Además, destaca la nueva orden de arresto a Puigdemont, que reside en su país.

De Tijd, por su parte, también elige una foto de Cataluña para su portada: una impactante instantánea de la marea humana poniendo rumbo al aeropuerto mientras le espera un cordón policial.

El alemán *Süddeutsche Zeitung* lleva un breve para hablar de las «altas penas de prisión para los líderes separatistas catalanes». Añade que España se prepara para nuevas protestas a cargo de los partidarios de la independencia en señal de protesta.

En Francia, por su parte, ni *Le Monde*, *Le Figaro* o *Le Parisien* consideran llevar en su portada ninguna información relacionada con Cataluña.

La crisis en Cataluña hace mella en sus principales diarios: dos directores en menos de un año

Falta profundizar en el hecho que se recoge a continuación, pero lo cierto es que la nueva situación política emanada en 2020 del pacto PSOE-Podemos con el apoyo de ERC provoca movimientos en determinados medios de referencia catalanes, a lo que se suma la influencia de la reciente adquisición —2019— del Grupo Zeta —de origen catalán, fundado en 1976— por Prensa Ibérica/Grupo Moll, un grupo de tendencia conservadora cuyo propietario principal, Javier Moll (Zaragoza, 1950), no parece ser partidario de ideas independentistas.[6] El analista Gonzalo Baratech afirmó con ocasión de la compra de Zeta por parte de Moll: «No son de prever cambios

6 Prensa Ibérica o Grupo Moll se fundó en 1978 en Canarias con la adquisición del Grupo Prensa Canaria. En 2020 suma veinticinco cabeceras impresas y digitales y tiene presencia en once comunidades autónomas. Es el segundo operador a escala nacional de prensa diaria impresa de información general, con una cuota de volumen del 16,31%, según el análisis de mercado que figura en la resolución de la CNMC. Unas cifras que sitúan a Prensa Ibérica por delante de Prisa, Unidad Editorial y Godó, y solo por detrás de Vocento. Supera los 2,25 millones de lectores diarios en papel y roza los 300.000 ejemplares diarios. El nuevo grupo alcanza los 25 millones de usuarios únicos y los 525 millones de páginas vistas al mes en digital, según los datos de Comscore. El grupo se convierte en el segundo operador de Cataluña, solo superado por Grupo Godó. Véase: https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20190531/javier-moll-el-periodico-debe-ser-un-diario-catalan-y-de-progreso-7483482. La línea editorial de Moll no es muy uniforme, pero al menos su compra de Zeta frena las aspiraciones de Jaume Roures, peor visto en La Moncloa por sus declaraciones no claramente antiindependentistas.

sustanciales en la línea ideológica de la firma absorbida, que continuará siendo abiertamente constitucionalista».

La web PR Noticias ha publicado la siguiente información:

El conflicto catalán hace mella en las dos principales cabeceras de Cataluña, que cambian a su director en menos de un año

Tras más de dos años siendo uno de los principales temas de debate en España, la crisis política y social que vive Cataluña ha tenido una importante consecuencia en la prensa regional. El desgaste ha provocado que los dos diarios principales catalanes hayan cambiado a su director con prácticamente ocho meses de diferencia.

El primero en hacerlo ha sido *El Periódico de Cataluña*. El pasado mes de mayo, Enric Hernández ponía fin a casi veinte años como director del medio para ser sustituido por Anna Cristeto. Su nombramiento fue la primera decisión de Javier Moll tras finalizar el traspaso de Prensa Ibérica y Zeta.

Para afrontar una etapa con la crisis catalana como principal reto para la prensa, Moll eligió a una periodista de cuna, que hasta su aterrizaje en *El Periódico* había sido delegada de Europa Press en Cataluña y formado parte de la plantilla de *La Vanguardia*.

El segundo medio que ha optado por un cambio de rumbo en su dirección ha sido, precisamente, *La Vanguardia*. El año ha comenzado con cambios para la cabecera del grupo Godó. El próximo 1 de marzo, Jordi Juan se convertirá en el nuevo director del diario poniendo fin a los más de seis años que ha estado Màrius Carol al frente.

Como reto, Jordi Juan estará al frente de la cabecera coincidiendo con las primeras negociaciones del recién nombrado Gobierno de Pedro Sánchez con el gobierno catalán, que ostenta Quim Torra.[7]

7 https://prnoticias.com/prensa/prensa-pr/20177007-crisis-cataluna-mella-diarios-catalanes?ct=t(EMAIL_CAMPAIGN_2020_01_20). Enero 17, 2020. Publicado en Prensa PR.

Conclusiones y discusión

Hace años que vengo defendiendo mi teoría de las 6 P. Se trata de seis factores que dificultan el trabajo del periodista. La P de Propiedad de los medios, la P de Publicidad, la P de Política, la P de Producción de la noticia, la P de Públicos y la P de Periodismo. ¿El periodismo determina la libertad del periodista? Sí, porque no es infrecuente la existencia de periodistas que más que periodismo llevan a cabo una labor de transmisión de ideas y posiciones políticas e ideológicas muy favorables a sus empresas (Propiedad) y a los *lobbies* de poder que los respaldan (Publicidad, Política). Da la impresión de que se proyecta más propaganda que periodismo, ya que las líneas editoriales son inamovibles, machaconas, con una visión dual buenos-malos de carácter fijo. Claro que este hecho se relaciona con otro elemento limitador de la libertad del periodismo: los Públicos, a los que se les capta mediante la proyección de aquello que desean leer, ver y oír; el periodismo y la información realmente rigurosas son para las minorías, algo que no es nuevo.

¿La política irrumpe en el quehacer periodístico? Es una evidencia. Por ejemplo:

> Un estudio de la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) constata que la mayoría de los medios de comunicación catalanes sobrevive gracias al dinero público. Las ocho principales administraciones públicas catalanas (exceptuando la Diputación de Barcelona, que no facilitó datos) destinaron en 2016 un total de 35,7 millones de euros, que un año después fueron 36,1 millones, a publicidad institucional, subvenciones, subscripciones y contratos con los medios.
>
> En este estudio se calcula el dinero público que recibieron los medios catalanes en relación con su volumen de facturación. Así, en 2016, *El Periódico* registró unos ingresos de 28,7 millones de euros y una fi-

nanciación pública de 7,3 millones, que equivale a un 26% de la cifra de negocio. *La Vanguardia* tuvo unos ingresos de 98,1 millones de euros y un aporte público de 5,5 millones, que supone un 6%. *El Punt Avui*, 19,2 y 4 millones, un 21%. Y el diario *Ara*, 13,4 y 2,6 millones, un 19%. Estos son los cuatro rotativos catalanes más beneficiados por las administraciones, en especial por la Generalitat que entonces presidía Carles Puigdemont.[8]

Un ejemplo más:

«Javier Moll compra Zeta gracias a la presión de Moncloa sobre la banca» [titular]. «Ahora, Sánchez debe reconciliarse con Jaume Roures: le necesita para el gran pacto en Cataluña con los independentistas» [subtítulo].[9]

Las democracias actúan en el amplio contexto de la economía de mercado, donde sin dinero no hay posibilidad de llegar a los Públicos. Los medios precisan dinero para actuar, aunque sean digitales. Me estoy refiriendo a medios donde sus profesionales puedan vivir dignamente de su trabajo. En la democracia española, al menos, se ha dado una paradoja que ya señaló en 1991 Alberto Moncada, entre otros. Creímos que la democracia traería medios más libres y poderosos, y así ha sido. Pero no contábamos con la nueva *dictadura*: los medios se han concentrado, la banca, los fondos de inversión y las grandes empresas de todo tipo y actividad se han colado como ac-

8 https://www.economiadigital.es/politica-y-sociedad/los-medios-catalanes-viven-del-dinero-publico-lo-constata-la-uab_610556_102.html, 8/3/2019.

9 Eulogio López, en: https://www.hispanidad.com/confidencial/javier-moll-compra-zeta-gracias-a-la-presion-de-moncloa-sobre-la-banca_12009243_102.html, 22/4/2019. Jaume Roures, empresario catalán con propiedades destacadas en el mundo de la comunicación, propietario del grupo audiovisual Mediapro.

cionistas, los grupos mediáticos y sus accionistas a su vez cooperan entre ellos y hasta los medios digitales —en los que muchos han visto al periodismo del futuro— no acaban de despegar, además de que se han contagiado del nuevo espíritu mercantil: enganchar lectores a sus dominios e incluso recurrir a noticias falsas. Esta dinámica es muy posible gracias a la tecnología (Producción), que, siendo indispensable, al mismo tiempo *mata* al periodismo porque ata al profesional a su silla de trabajo y le obliga a sustituir sus fuentes orales personales y bien informadas por datos. Y no se trata de sustituir, sino de complementar.

Henry David Thoreau afirmó en el siglo XIX: «La desobediencia es el verdadero fundamento de la libertad. Los obedientes deben ser esclavos». «Las leyes injustas existen: ¿deberíamos contentarnos con obedecerlas, o bien deberíamos luchar por enmendarlas? ¿Y deberíamos seguir obedeciéndolas hasta que tuviésemos éxito, o bien deberíamos transgredirlas inmediatamente?»

¿Qué se desprende de las frases anteriores en relación con la actualidad y el tema que nos ocupa? Que los receptores que de verdad se sientan demócratas tienen ante sí, hoy y en el futuro, un enorme reto: separar las voces de los ecos, hincar codos y buscar la información veraz, elaborarse para sí mismos un periódico de periódicos que contenga posiciones plurales en esencia. En definitiva, desobedecer a este contexto que tanto nos conduce a la indolencia y al entretenimiento banal, sin renunciar por supuesto al relax, a la evasión y a la diversión. No ser esclavos exige el esfuerzo de ser ciudadanos demócratas.

Existen leyes injustas no escritas y a veces explícitas que castigan el conocimiento en pro de la superficialidad y el hiperdato. Es necesario rebelarse contra ellas, apostar por el conocimiento, que es la información interpretada de forma compleja. ¿Cuáles son los dos elementos imprescindibles para lograr el conocimiento y defenderse de las amenazas actuales contra el saber? 1. El estudio de la His-

toria en todos sus ámbitos, la perspectiva histórica de todo acontecimiento o hecho vital a nivel micro y macro. 2. Derivado de lo anterior, el estudio a fondo del contexto, lo cual nos llevará al punto anterior.

Bibliografía

Baratech, Gonzalo (2019). «Final feliz para Zeta: gana Moll, pierde Roures». En: https://cronicaglobal.elespanol.com/pensamiento/final-feliz-zeta-gana-moll-pierde-roures_240279_102.html, 28/4/2019.

Cloutier, Jean (1973). *L'Ère d'Emerec (la Communication audio-scripto-visuelle à l'heure des self-média)*. Québec: Les Presses de l'Université de Montréal.

Chomsky, Noam (1991). *Ilusiones necesarias: control del pensamiento en las sociedades democráticas*. Madrid: Libertarias/Prodhufi.

Díez Recio, Teresa (2019). «La llegada de nuevas plataformas bajo demanda aboca a la explosión de la burbuja». En: https://valenciaplaza.com/la-llegada-de-nuevas-plataformas-bajo-demanda-aboca-a-la-explosion-de-la-burbuja, 29/11/2019.

Eco, Umberto (2015). «Las redes sociales le dan el derecho de hablar a legiones de idiotas», En: https://actualidad.rt.com/actualidad/177851-umberto-eco-redes-sociales-legion-idiotas, 18/6/2015.

«El duopolio de la televisión en España» (2016). Disponible en: http://www.hispanidad.com/la-telebasura-manda-ganan-los-grupos-privados-mediaset-y-atresmedia-y-pierden-los-publicos-rtve-sobre-todo.html, 29/1/2016.

Elías, Carlos (2004). *Telebasura y periodismo*. Madrid: Libertarias/Prodhufi.

González Marsal, Carmen (2019). «Desobediencia civil: volviendo a Thoreau, Gandhi y King», *Foro, Nueva época*, núm. 11-12/2010: 147-191.

Moncada, Alberto (1991). *El nuevo poder informativo en España*. Madrid: Libertarias/Prodhufi.

«Oficial: Javier Moll compra Grupo Zeta. El presidente de Prensa Ibérica y Antonio Asensio Mosbah hacen oficial el acuerdo de compraventa»

(2019). En: https://www.economiadigital.es/directivos-y-empresas/oficial-javier-moll-compra-grupo-zeta_619343_102.html, 18/4/2019.

Piedra, José Luis (2019). «Instagram y WhatsApp, las aplicaciones que más "enganchan" a los menores andaluces». En: https://www.diariosur.es/andalucia/menores-andaluces-enganchado-201912181857 51-nt.html, 18/12/2019.

Ponce de León, Pilar (2019). «El 81% de los bebés tiene presencia en la red antes de cumplir los seis meses». En: https://www.uoc.edu/portal/es/news/actualitat/2019/205-bebes-redes-sociales.html, 13/8/2019.

Reig, Ramón y Labio, Aurora (eds.) (2017). *El laberinto mundial de la información*. Barcelona: Anthropos.

Reig, Ramón (2019). «History, power, communication, journalism: Beyond the "traditional" critical approach». *El profesional de la información*, v. 28, n. 6, e280502.https://doi.org/10.3145/epi.2019.nov.02. Hay versión en español.

Santos, Pepe (2019). «Los niños españoles tienen su primer móvil a los 9 años». En: https://www.diariodesevilla.es/sevilla/ninos-espanoles-primer-movil-nueve-anos_0_1402359754.html, 20/10/2019.

Valentine, Olivia (2018). «Top 10 Reasons for Using Social Media, GlobalWebIndex». En: https://blog.globalwebindex.com/chart-of-the-day/social-media/ y en Marquina, Julián: https://www.julianmarquina.es/las-10-razones-principales-por-las-que-se-usan-las-redes-sociales/.

Novena sessió

Catalunya, una societat plural. Fracturada?

Catalunya: fracturada, no, però sí erosionada i decebuda

Miquel Martínez[1]
Universitat de Barcelona

Introducció

Gràcies per convidar-me a participar en aquest debat. És un honor compartir taula, malgrat que sigui en la distància, amb Marina Subirats, Jaume Font i Víctor Climent, el nostre moderador. Tots tres poden parlar amb molta més propietat que jo del tema d'aquest debat, ja que la qüestió és principalment sociològica i demogràfica. Jo vaig dubtar quan, ara fa uns mesos, em van convidar a participar en aquest debat perquè el tema no és fàcil, però vaig acceptar fer-ho perquè crec que mereix un apropament pedagògic i politicoeducatiu. En conseqüència, vull fer arribar el meu agraïment a la vicerectora, a la meva degana i a l'equip deganal, que em van convidar a participar en el debat i, evidentment, al rector i a vosaltres per compartir la taula.

En primer lloc intentaré fer una aproximació, des de la meva perspectiva pedagògica, als fets i les conseqüències que han acompanyat i acompanyen el Procés i que penso que han portat a plantejar-nos la qüestió que ens reuneix, tot valorant la seva incidència educacional. I en segon lloc em referiré a les accions que des de l'edu-

1 Catedràtic de Teoria de l'Educació i membre del grup de recerca en educació en valors i desenvolupament moral GREM de la Universitat de Barcelona.

cació —en particular, des de l'escola— i des de la política educativa penso que convé dur a terme.

Els fets i les conseqüències

La situació que vivim des de fa uns anys ens mostra com de fràgil i vulnerable pot ser la societat quan es crea un clima de controvèrsia; quan, pels seus propis interessos, els que discrepen són capaços de posar en risc qüestions tan properes i vitals com ho són les llengües amb què ens comuniquem i reconeixem i la mateixa escola com a espai de convivència i aprenentatge. Aquesta situació també ens mostra la rellevància d'aprofundir en els valors de la democràcia i en el reconeixement de la diferència i la diversitat com a valors per fer forta una societat plural.

Josep Maria Bricall (Bricall, 2019), comentant els resultats de les eleccions generals del 2019, deia que se sentia alleujat perquè temia més presència de la dreta ultramuntana i de l'independentisme ultramuntà «per aquest ordre». Certament, els resultats de les darreres eleccions a Espanya van representar un canvi de rumb important que hauria de significar —no m'agradaria ser ingenu— per al país i per al Govern una manera diferent de relacionar-se amb Catalunya i d'atendre-la.

Els anys del Procés i els posteriors al referèndum de l'1 d'octubre de 2017, els polítics que tenien la responsabilitat de prendre decisions no ho van fer bé, en absolut. La situació es va anar complicant gràcies als errors dels uns i dels altres, tant dels que ens representen aquí com dels que ens governen des de Madrid. Però, en tot cas, hi ha hagut un poderós i una víctima de l'abús de poder que no ha sabut mesurar el poder de l'Estat espanyol, i una ciutadania que ha patit les barbaritats de les forces de l'ordre sobre les quals l'Estat tenia responsabilitat.

En la seva obra *La confabulació dels irresponsables*, Jordi Amat (Amat, 2017) cita *Una agenda imperfecta*, de Josep Maria Vallès, en concret quan aquest es refereix al nou Estatut que havia de redefinir la posició de Catalunya en el conjunt de l'Estat: «No havia de plantejar-se en termes de suma zero —qui hi guanya i qui hi perd—, sinó en termes de multiplicació de capacitats de totes dues parts». Ara sabem que van faltar la voluntat política i el coratge per abordar una nova relació Catalunya-Espanya i que van provocar l'embolic en què ens trobem ara i per a alguns ha significat molt més que un embolic: inhabilitacions i molts anys de presó i d'exili. Ara ja fa més de mil dies que estan privats de llibertat per fets considerats i jutjats amb una mirada preconstitucional.

La defensa de Catalunya i els seus drets històrics, en el marc d'una relació de bilateralitat amb l'Estat, no va ser mai ben vista. El que hauria pogut legitimar la sobirania de Catalunya i aprofundir en el seu model d'autogovern, es va aprofitar per diferents partits —especialment el PP, però també d'altres que es van fundar amb aquest objectiu— per iniciar un atac populista i acarnissat contra Catalunya. No només es va actuar contra el text de l'Estatut (aprovat pel Parlament de Catalunya el 30 de setembre de 2005 i acceptat a tràmit al Congrés de Diputats el 2 de novembre del mateix any), també es va actuar contra Catalunya com a poble i com a cultura, contra la seva gent, la seva llengua i el seu caràcter plural i inclusiu; i que es basa en la diversitat, i no en la uniformitat, i en una concepció asimètrica de l'Estat.

Entre els tècnics que van revisar el text i els polítics de diferents partits, es va propiciar un espai ideal per al PP, que va convertir l'Estatut en el seu objectiu d'atac polític i mediàtic. Recordem, per exemple, les paraules d'Alfonso Guerra, que presumia d'«haber cepillado» l'Estatut, o l'estratègia de populisme mediàtic amb l'actuació de cadenes de televisió i diaris que van fer un joc mediàtic emocional contra Catalunya, i sense miraments, a l'hora d'utilitzar recursos que han generat perversament odi i enemistat en relació amb Catalunya i el

poble català en general. Alguns diuen que malauradament tampoc no poden presumir del que van fer totes les cadenes i diaris al nostre país, perquè no van ser tan exemplars com ens hauria agradat. Tanmateix, no va ser res en comparació amb la pressió mediàtica, abans esmentada, que sens dubte va generar bons resultats als partits i grups que la promovien.

El pes dels interessos polítics i partidistes i el paper còmplice dels mitjans de comunicació han promogut i condicionat el nostre país fins al punt que avui ens plantegem el dubte de si Catalunya continua sent una societat plural o està fracturada. La voluntat per dividir i fragmentar ha estat molt forta; tanmateix, em pregunto si s'ha aconseguit. Crec que la societat no està fracturada, però sí que està erosionada i, com s'ha dit, decebuda. Erosionada perquè s'ha perdut un xic la riquesa i la força que dona la diversitat de parers conjugada amb les ganes de parlar i discutir sobre allò en què no es coincideix, i decebuda per la incapacitat dels polítics per resoldre situacions com les que hem viscut i estem vivint.

I, a més, Catalunya va estar a punt de quedar *tocada* en una de les seves línies de flotació com a societat plural i inclusiva. Amb l'excusa del Procés, es va generar un atac a l'escola i el model lingüístic del nostre sistema educatiu, primer al front de la Conselleria d'Ensenyament, després al front dels equips directius dels centres i, quan no s'avançava prou en aquests dos fronts, es va intentar fracturar el sistema dividint el professorat al voltant d'una qüestió tan delicada com la llengua. No és la primera vegada: recordem el recurs dels cinquanta diputats del PP en contra de la Llei d'educació de Catalunya, aprovada per una gran majoria de l'arc parlamentari.

No han estat uns anys exemplars per mostrar les bondats d'un sistema democràtic i la seva capacitat per resoldre els conflictes amb diàleg i cercant acords. S'han pres decisions parlamentàries sense la suficient força de legitimitat; hem vist la brutalitat i l'actuació absolutament desproporcionada de les forces d'ordre públic de l'Estat en

la seva actuació l'1 d'octubre de 2017 en molts centres educatius i entitats; s'ha pogut escoltar un discurs del rei que, com a mínim, era incomplet i amb un to gens encertat; s'ha aplicat l'article 155 de la Constitució davant la incompetència i/o manca de voluntat per cercar respostes democràtiques; i encara estem presenciant actuacions del poder judicial que, al meu parer, no són un exemple de responsabilitat ètica.

Durant l'any 2018 vam participar en una investigació, conjuntament amb altres grups de recerca de Buenos Aires, São Paulo, Mèxic i Madrid, sobre la visió que tenien de la participació cívica i política els estudiants de final de l'educació secundària obligatòria (Igelmo i González Martín, 2020). La veritat és que aquest jovent ens va fer pensar, i molt, al voltant de la percepció que tenen de la feina *política*.

És una percepció dolenta a què han contribuït amb constància alguns *professionals* de la política. És una percepció que no convé en absolut si el que volem és que les generacions de joves s'interessin a aprofundir en els valors de la democràcia i en formes de vida més democràtiques i participatives. Quan la feina dels professionals de la política es deprecia i la confiança en ells i elles minva, les posicions populistes, de pensament únic i dogmàtiques, creixen i tenen més seguidors. Cal mostrar la ineficiència de la feina política, però a la vegada cal dir que és necessària i que cal i es pot fer bé.

Quan la democràcia no és capaç de resoldre els problemes que preocupen a la societat, aquesta perd la confiança en el seu valor. Llavors cal, més que mai, fer un èmfasi especial en la seva rellevància i apostar amb fermesa per una educació democràtica en valors (Carbonell, Martínez, Puig, Trilla, Uruñuela *et al.*, 2018) que contribueixi a fer que les generacions més joves estiguin interessades a participar activament en les qüestions polítiques, les que afecten el bé comú, la denúncia i la lluita en contra de la discriminació, el deteriorament climàtic i del planeta, les desigualtats... En definitiva, que s'interessin per la política malgrat *l'exemple* (no només en rela-

ció amb el tema que ens reuneix, sinó en general i a escala mundial) que mostren una part dels professionals de la política, ben acompanyats per alguns mitjans de comunicació amb poder i impacte social, els poders dels sectors més dogmàtics i negacionistes dels problemes que afecten el bé comú.

I aquesta formació en valors no és només funció de l'escola. L'educació no és quelcom que es pugui reduir al que s'aprèn a l'escola. L'educació escolar és un tipus d'educació reglada important en tot país i necessària per a la formació de les noves generacions, però no és tota l'educació. Infants i joves viuen situacions d'educació formal a l'escola, però també, i cada vegada més, situacions d'educació no formal —fora dels dissenys curriculars reglats— i informal en situacions d'interacció amb els altres i de manera molt potent amb les xarxes i els mitjans de comunicació. Aquest món informal i dels mitjans conforma socialment i ideològica de manera *tossuda* la personalitat dels més joves i incideix en les nostres i en les seves actituds i sentiments. Condiciona els nostres discursos i argumentacions. Fins i tot condiciona el nostre món de valors i pot o bé adoctrinar-nos o bé contribuir a la nostra emancipació. És a dir, que tot això que fan i diuen els professionals de la política —en principi, representants nostres i servidors del bé comú i al servei de l'interès democràtic—, ens influeix. Influeix en nosaltres i en les generacions més joves, en les famílies i les converses a la llar, en les reunions familiars i les converses amb els grups d'amics.

També educa i genera confiança en la democràcia i la participació, l'autoritat moral de les institucions d'un país. S'educa en la manera com s'atorga o no autoritat moral a la *justícia* com a institució democràtica, i no només pel seu poder de dictar i obligar a obeir. Cal que els tribunals siguin conscients de les seves actuacions, en especial en el cas del Tribunal Constitucional, per tal que es reconegui el seu poder arbitral davant controvèrsies i generi cerca d'acords, i no greuges entre els implicats. Roberto L. Blanco, en el seu treball «¿Para qué

sirve el Tribunal Constitucional?» (Blanco, 2012), afirma que «el Tribunal Constitucional Español constituye una pieza básica para el adecuado funcionamiento de nuestra democracia» i a continuació diu «pero para cumplir su misión debe actuar y ser percibido socialmente como un árbitro imparcial» (Blanco 2012, p. 86). És percebut el Tribunal Constitucional com un àrbitre imparcial? És considerat un factor saludable per a la nostra democràcia? Seria bo que fos així, però no crec que ho sigui per a tothom.

El poder pedagògic dels tribunals i la seva contribució a la cohesió i no-fragmentació d'una societat plural són cabdals. No tan sols administren justícia: generen, o no, interès pel bé comú. Poden ser un exemple de responsabilitat legal, però també cal que ho siguin de responsabilitat ètica, guiats per una ètica de la cura, i no únicament per una ètica de la justícia.

Propostes i accions

Però, amb tot i això, cal avançar i incidir en aquells factors que, des de l'educació i la política educativa, poden contribuir a cohesionar i aprofundir els valors d'una societat democràtica que és diversa i que vol mantenir la seva naturalesa plural fent del pluralisme un dels seus valors morals principals. Cal ser proactius i, com a mínim des de les dimensions que, aquí i ara, ens preocupen —l'educativa i la política—, cal fer propostes i promoure accions per tal de contribuir que siguem una ciutadania prou forta, crítica, activa i il·lusionada perquè se senti partícip de la creació d'un país en construcció on tots podem ser actors i protagonistes.

I en aquesta fita, l'educació i, en concret, l'escola tenen un paper important. Malgrat que l'escola no és l'únic agent educador —la família i la comunitat tenen una gran responsabilitat educadora en els temes que ens ocupen—, la seva funció és clau. De la mateixa manera

que s'aprèn a estimar els valors, mitjançant la seva pràctica, quan estan associats a les nostres pràctiques socials de vida, estimar el pluralisme i una societat inclusiva és més fàcil quan la diversitat i l'heterogeneïtat en les formes de vida estan presents en els espais de convivència, d'aprenentatge, en el cas d'infants i joves, i en els dels serveis, com per exemple els socials i de salut, i no comporten desigualtat.

L'escola i els espais educatius en general són espais d'aprenentatge ètic —de valors i també de contravalors— i de pràctiques de ciutadania des de les primeres edats. Poden ser espais d'educació democràtica en valors; d'exercici de ciutadania activa, compromesa i al servei del bé comú; de debat i pensament crític; d'exercici de drets i deures, i entorns on aprendre a decidir, actuar, transformar i ser responsable.

Per això, a continuació, em centraré en tres qüestions que crec que cal considerar per avançar en aquests objectius. La primera tracta el paper que l'escola a Catalunya ha fet i ha de continuar fent com a factor d'inclusió social i intercultural. La segona sintetitza com des de l'escola es pot contribuir a una educació democràtica en valors basada en el pluralisme com a valor. I la tercera tracta sobre la urgència d'endegar amb força polítiques educatives i de territori per tal de corregir desigualtats que són ja, o poden convertir-se en breu, autèntics factors de fractura no tant ideològica com ciutadana, social i cultural.

Per continuar sent Catalunya una societat plural i no fracturada, per recuperar-nos de les *erosions* i superar el desànim derivat de les *decepcions*, i no solament les derivades del Procés, sinó també les de polítiques poc valentes, per reduir les desigualtats al nostre país, cal posar-se a fer feina i estar convençuts que el pluralisme és un bé, però que només és possible en condicions d'igualtat i tolerància activa entre la ciutadania. Existeixen altres fractures que no tenen relació directa amb el Procés, però que no són menys importants i que poden posar en perill el sentit de pertinença i de comunitat; per exemple, les derivades de la segregació escolar.

La capacitat de l'escola a Catalunya per fer front a situacions complexes i nodrir una educació i un sistema social inclusius

L'escola té bona salut i és una peça clau de país. Però l'escola no pot fer bé la seva feina tota sola. Cal construir aliances i sinergies amb altres agents i fomentar accions no solament escolars i educatives. Quan això succeeix, la feina de l'escola s'amplifica. L'escola a Catalunya ha estat el brou del pluralisme i del respecte en la diferència de llengües i cultures que, ja des de fa dècades, ens caracteritza. A més, la nostra escola ha estat i cal que continuï essent un espai d'aprenentatge en ciutadania, convivència i democràcia. Per això és important tenir-ne cura i estimar-la. Solament amb una escola on la diversitat no signifiqui desigualtat i on el diàleg sigui un valor per abordar les diferències serà possible avançar cap a una societat més democràtica, en què tots siguem més iguals i més lliures. Per això atacar el model educatiu i lingüístic de la nostra escola és un objectiu dels que volen una Catalunya fracturada.

Els diferents anuaris sobre l'estat de l'educació a Catalunya, publicats per la Fundació Jaume Bofill, ens permeten disposar avui de dades, a partir de l'any 2000, que faciliten fer una anàlisi al llarg del temps de l'evolució del sistema, de les inversions i dels resultats de l'aprenentatge dels alumnes i d'altres factors relacionats amb l'èxit educatiu. Aquestes dades mostren que l'escola i, en concret, el professorat, mitjançant la seva feina de qualitat, han tingut una capacitat de resiliència més que notable.

Probablement el mateix professorat no és prou conscient de la seva contribució a abordar els nous reptes socials que afecten l'escola i la seva tasca. A més, la societat no té una percepció prou ajustada en relació amb la seva important contribució. Per exemple, vam passar de l'1,8% d'estudiants d'origen immigrant (16.620 respecte del total) el curs 1998-1999, a un 12,5% (133.000) el curs 2007-

2008, que, sens dubte, van fer més complexa la feina del professorat. I, malgrat tot, aquests canvis en l'heterogeneïtat de la població escolar, o també en les tipologies de famílies, van ser abordats de manera natural i satisfactòria socialment. Després, amb la crisi econòmica, i fins i tot amb les *retallades* pressupostàries, els canvis derivats de la cultura i la societat digitals o les noves maneres de construir el coneixement per part dels alumnes, l'enfocament competencial de l'aprenentatge i les exigències de dedicació i formació, que demanen una autèntica escola comprensiva (Aymerich, Lluró i Roca, 2011) i educació inclusiva, s'han viscut com a reptes de la professió i han estat abordats en general satisfactòriament per l'escola i els seus docents.

Per això és bo que l'escola sigui un espai de vida i d'aprenentatge integrador fins al final de l'educació obligatòria. I ara per ara els recursos i els mecanismes que han de fer possible a la pràctica una educació i un sistema social inclusius no estan garantits. És més, poden estar en situació de risc. Malauradament, la pandèmia que ens acompanya aquests mesos ha posat en evidència els punts febles del nostre sistema social i educatiu, que es coneixen des de fa temps però no han estat atesos com cal. Les desigualtats socials derivades de mancances en competències culturals i lingüístiques de les famílies, que s'han amplificat amb la necessitat de competències digitals per avançar en els aprenentatges, en són un exemple. Les condicions de vida i d'habitatge de moltes famílies són un altre exemple. En moments de retallades pressupostàries en serveis bàsics —que fan que alguns aprofitin per referir-se a l'educació com a servei, i no com a dret—, cal ser especialment bel·ligerants per tal d'enfortir l'escola catalana.

Cal apostar i posar els recursos suficients per assolir un model d'escola i de sistema social inclusiu que faci possible que Catalunya sigui el que ha estat i ha de ser sempre: una societat plural, estimada per tots i on tothom se senti a gust. Aquest procés és un procés que passa no per l'escola, sinó pel sistema social, però en el qual l'escola

té un paper important. No es tracta d'avançar cap a un model de societat on cada col·lectiu, segons la seva cultura, llengua, religió, sistema de valors o ideologia, convisqui amb els altres en un context de convivència diferencialista —on cadascú tingui respectats els seus drets, però res més en comú—, sinó cap a un model inclusiu, on tothom senti que és partícip d'un projecte i, per tant, que no és, d'alguna manera, un participant en un procés, sinó un actor i protagonista d'aquest procés. Sense una escola integradora i inclusiva és difícil pretendre una societat plural.

La necessitat d'una educació democràtica en valors

Talment com afirmaven fa un parell d'anys en el *Manifest per una educació democràtica en valors*, l'actual context social i cultural dificulta i, alhora, exigeix generalitzar una educació en valors veritablement democràtica i compartida. Una societat cada cop més diversa —amb diferents ideologies, codis morals, formes de vida i tipologies familiars, identitats d'origen, llengües...— ha de tenir una educació que, partint d'aquesta mateixa diversitat i respectant-la, sigui capaç d'assegurar uns valors compartits bàsics que facin possible la convivència entre persones i col·lectius tan heterogenis (Carbonell, Martínez, Puig, Trilla, Uruñuela *et al.*, 2018). Cal apostar per una moral de mínims on tothom pugui construir els seus màxims, però tothom comparteixi uns mínims. Uns mínims de respecte, de reconeixement de la diferència —no de la desigualtat— com un valor on entendre que el diàleg és, en si mateix, un valor, i no només perquè les persones, a través del diàleg, arribin a acords —que això és evidentment valuós—, sinó perquè el diàleg, en una societat plural, és una forma de viure en el desacord de manera digna i, a més, de manera constructiva. Perquè el diàleg, és a dir, pensant que un és capaç de compartir acords i de construir junts camins al voltant dels desacords, és

una forma d'avançar en la construcció d'una ciutadania nova, plural i oberta a la cerca de nous objectius de convivència. Això vol dir no només construir una societat plural, sinó comprendre què és el pluralisme. És a dir, acceptar que el fet que hi hagi diferents maneres d'entendre aquesta societat ideològicament, religiosament i políticament, el fet que hi hagi aquestes diferents maneres d'entendre —i fins i tot propostes i accions diferents que poden tot arribar a trobar-se enfrontades en algun moment—, el fet que això passi és propi i valuós en una societat oberta. Que sempre és bo que hi hagi uns mínims compartits com els que hem dit: l'ús del diàleg, el rebuig total de la violència de cap mena —violència de la ciutadania, violència estructural—, la defensa de la diversitat com un valor i, sobretot, això, el fet de compartir aquests mínims que fan possible aquesta pluralitat. Aquest ha de ser el vector que ens orienti pedagògicament per aprofundir en aquesta societat plural.

Per això quan sentia els alumnes de secundària, a qui em referia en els primers moments, dient que estaven defraudats amb els professionals de la política i desencoratjats respecte a la importància de la participació en allò que és públic, només em venia al cap una idea: és clar que cal parlar de política, i molt, a l'escola. Però, òbviament, no de qualsevol manera. Quan qüestions controvertides com les relacionades amb el Procés i els fets del setembre i l'octubre de 2017 i posteriors venen a les aules, i venen a una aula en concret, i l'alumne o l'alumna pregunta al professor o la professora «què en penses?» i «tu qui creus que té la raó?», cal donar una resposta. No són situacions per fer discursos, sinó que s'han de fer accions concretes. Disposem, des de fa temps, d'estudis i propostes de pautes per tractar les qüestions controvertides a les escoles que funcionen (Trilla, 1992) i que el professorat i els educadors coneixen. La primera és que l'escola no ha d'optar, sense més, per una de les maneres d'entendre el món, ja sigui en relació amb Catalunya, com en aquest cas, ja sigui en general amb qualsevol altre tema. Apostar per un model i intentar adoctrinar en

aquesta línia, no. L'escola ha d'oferir els elements i les eines suficients perquè els alumnes tinguin criteri propi i construeixin el seu sistema de valors. Òbviament, amb aquests mínims que estem dient que han de ser compartits: el valor del diàleg, el rebuig de la violència, el respecte a la diversitat i la idea que l'autonomia i la llibertat —i, per tant, el dret a decidir i a opinar, el dret com a ciutadania, a construir ciutadania, no el dret d'una ciutadania merament representativa, sinó també participativa— formen part del que és una ciutadania avui i han de ser els elements que formin part d'una ciutadania del futur.

Per fer això el professorat ha de tenir clars uns criteris que, en general, ja els té, però és important aprofundir en la seva rellevància, tant la professional com l'ètica.

El professorat ha d'actuar amb una neutralitat activa (Trilla, 1992). Això vol dir que, davant d'un tema d'aquest tipus, si no vol dir la seva opinió el que ha de fer és aconseguir que els alumnes busquin opinions diferents i siguin capaços de raonar sobre aquestes diferents raons que estan en conflicte. Si el professorat està d'acord amb una posició determinada, ho ha d'avisar, ho ha de dir, ha de ser explícit, ha d'intentar donar raons a l'altre de per què pensa així i ha d'escoltar les raons dels altres, ha d'optar per una manera de defensar una posició que convidi a buscar posicions diferents perquè les puguin contrastar i no creure'n només una. Cal que generi les condicions per tal d'abordar les situacions controvertides que permetin que l'escola sigui un espai de debat, de participació i de discussió. Crec que la majoria de les famílies ho entenen, això, però, evidentment, existeixen posicions contràries; tots ho sabem. Hi ha hagut, fins i tot, expedients i denúncies, no gaires però suficients, per tenir-ho present i entendre que alguns pensin que l'escola no ha d'entrar-hi, en aquests temes. Però, com he dit abans, és clar que cal parlar de política, i molt, però no de qualsevol manera.

És important que la ciutadania tingui una formació política, en el sentit més complet del terme. Com afirmen en el *Manifest* esmentat

abans: ser capaç de pensar per si mateix, sense aïllar-se de la comunitat i tenint en compte les diferents posicions enfrontades, és un objectiu que l'educació democràtica ha de proposar a la ciutadania. L'educació democràtica s'oposa a tot tipus d'adoctrinament i manipulació, així com a la desinformació i la mentida. L'educació per a l'autonomia personal i el pensament crític és un antídot contra la inculcació ideològica i una font d'idees no dogmàtiques i originals que contribueixen al benestar del conjunt de la comunitat.

La urgència de polítiques en contra de la segregació, com l'escolar, que genera altres fractures en el sentit de pertinença i de ciutadania

La tercera reflexió que volia fer fa referència a les altres fractures que no són derivades de la que ens ocupa i que encara són presents en la nostra societat. Són fractures que, a més de ser senyals clars de desigualtats pedagògiques, poden generar en la població jove i també en l'adulta un sentiment de desafecció, de manca d'interès per cap projecte de construcció de ciutadania compartida i plural.

Malgrat que se segueixen polítiques educatives que evidentment volen afavorir l'escola inclusiva i la reducció de les desigualtats, les condicions per al seu assoliment no estan garantides. Tenim un sistema educatiu que encara manté unes desigualtats importants, un sistema que té uns nivells de segregació que són preocupants. Malgrat això, és evident que estem millor que amb altres sistemes; per exemple, si ens comparem amb Espanya, estem millor. L'estructura del servei d'educació a Catalunya, entre el sector concertat i el sector públic i el privat, és diferent de la d'altres comunitats. Aquí tenim un sector públic important, un sector concertat important i un sector privat molt petit. Si un fa una anàlisi —i s'ha fet per part del Consell Superior d'Avaluació de la Generalitat— del sistema educatiu, a partir de l'estudi dels indicadors que permeten classificar les

escoles en centres de complexitat alta, mitjana i baixa, es pot veure la seva distribució. El darrer informe de la Fundació Bofill sobre l'estat de l'educació a Catalunya conté un excel·lent capítol que analitza aquesta triple xarxa (Bonal i Pagès, 2019). Existeix una xarxa de complexitat baixa, que és la formada per molts centres concertats i els públics de més prestigi; una xarxa de complexitat mitjana, amb molta presència d'escola pública i la resta de la concertada; i una xarxa de complexitat alta, formada per centres públics vulnerables i alguns de concertats. És evident que territorialment també hi ha desequilibris; no trobem el mateix a tots els districtes de la ciutat de Barcelona, ni a totes les zones, regions i comarques de Catalunya. El que sí que és cert és que continuem estant en un moment en què el nivell de corresponsabilitat amb l'escolarització de l'alumnat i els principis d'equitat i d'escolaritat equilibrada no s'estan assumint com convindria fer. Aquest és un factor que, malgrat que no afecta directament el tema que ens reuneix aquí, sí que té transcendència si el que volem és avançar i aprofundir en una Catalunya que sigui plural i no fracturada, on la ciutadania, al marge de la seva posició al voltant de la independència de Catalunya, se senti ciutadania completament i amb igualtat de condicions de vida i d'aprenentatge. Aquesta és una condició necessària perquè una societat tingui ganes de construir-se de manera compartida i perquè una societat pugui construir-se de manera pluralista.

Cal, en conseqüència, promoure amb decisió política —i no només en política educativa— accions en contra de les desigualtats. Les fractures que aquestes provoquen afecten negativament, i molt, el sentiment de país que cal conrear.

No ens podem estendre més, ja que, malgrat que aquesta no és una qüestió menor, no és la central en aquesta col·laboració, però existeixen propostes per tal d'evitar la segregació. Són propostes que signifiquen implicar més el territori. És cert que a Catalunya hem passat dels plans d'educació compensatòria dels anys vuitanta als famosos

plans de llengua i cohesió social (plans LIC) —excel·lents—, i després hem avançat amb les últimes decisions preses al voltant del Decret 150/2017, de 17 d'octubre, d'educació inclusiva. Paral·lelament, l'anàlisi de la classificació de centres, comentada abans, segons la seva complexitat —amb tots els defectes i coses incompletes que encara s'han de perfeccionar— permet afirmar que és urgent crear zones d'atenció prioritària i d'atenció educativa preferent que evitin precisament aquesta segregació, impliquin el territori i, d'alguna manera, propiciïn intervencions des del Govern. Intervencions no tant sistèmiques, ni basades en concerts més o menys constants amb independència de la tipologia de centre i de territori, sinó que s'orientin amb plantejaments de finançament molt més basats en el principi de subjectivitat, en el principi de fórmules ajustades als recursos humans i naturals necessaris a cada territori i a cada centre (Bonal i Pagès, 2019).

Aquesta és una bona manera d'entrar en l'estructura bàsica del que és el sistema social: reduint desigualtats en les condicions de vida i d'aprenentatge. Quelcom necessari perquè una societat pugui avançar estimant el pluralisme com a valor.

Consideració final

Cal digerir la situació en la qual ens trobem i resoldre la injusta situació dels que estan sense llibertat per raons que de cap manera són mereixedores de tal privació.

Ens hem referit a l'escola i a l'educació confiant en la seva funció que ha assolit amb excel·lència en situacions força complexes: que és un bon espai per aprendre a viure en la diversitat i estimar el pluralisme.

Però no oblidem que els líders socials, culturals, del món de l'empresa, de la comunicació i de la política, i els responsables d'institucions com la justícia, són referents potents per aprofundir en els va-

lors de la democràcia, fer atractiva entre els joves la participació en la vida pública i en la política, o no. Són ells i elles els que en primer lloc han de donar exemple amb comportaments democràtics, especialment respectuosos en relació amb les normes i regles de la democràcia, com escrupolosos en el respecte dels drets, i han d'actuar amb suficient coneixement de causa i responsabilitat social i ètica. La feina política és important i és possible fer-la bé.

Bibliografia

Amat, Jordi (2017). *La confabulació dels irresponsables.* Barcelona: Anagrama.

Aymerich, Ricard; Lluró, Josep M.; Roca, Enric (2011). *Junts a l'aula? Present i futur del model d'educació comprensiva a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill (Polítiques, 73).

Blanco, Roberto L. (2012). «¿Para qué sirve el Tribunal Constitucional?». *Claves de Razón Práctica*, núm. 225, pàgs. 86-97.

Bonal, Xavier; Pagès, Marcel (2019). «Les polítiques d'atenció als centres escolars socialment desafavorits: anàlisi i propostes». A: Riera, Jordi (dir.). *Reptes de l'educació a Catalunya. Anuari 2018*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill (Polítiques, 86).

Bricall, Josep M. (2019). «La contra». *La Vanguardia*, 3 de maig de 2019.

Carbonell, Jaume; Martínez, Miquel; Puig, Josep M.; Trilla, Jaume; Uruñuela, Pedro *et al.* (2018). *Manifiesto por una educación democrática en valores*. Disponible en línia a: https://aprendizajeservicio.net/2018/09/30/manifiesto-por-una-educacion-democratica-en-valores/ (consulta: 5 maig 2020).

Igelmo, Jon; González Martín, María Rosario (eds.) (2020). *Participación cívica en espacios socioeducativos.* Salamanca: FarenHouse. Publishing House.

Trilla, Jaume (1992). *El profesor y los valores controvertidos: Neutralidad y beligerancia en la educación.* Barcelona: Paidós.

Fractures: independència versus constitucionalisme en un món global

Jaume Font Garolera
Universitat de Barcelona

> Si los políticos fuesen una Academia de aficionados que se solazaran discutiendo, bien podríamos olvidarnos; pero ocupan alternativamente las sillas del mando, disponen de la fuerza pública, resuelven altas cuestiones que afectan a lo actual y a lo venidero, imponen tributos, y lo que es más, los recaudan; no es dable prescindir de lo que hacen y dicen porque a todos nos tocan sus obras y palabras.[1]
>
> Jaume Balmes (1847)

Introducció: l'encàrrec

Vaig acceptar participar en aquesta taula a proposta del Dr. Ricardo Piqueras, degà de la Facultat de Geografia i Història, amb certa recança. Entre altres coses, perquè sabia que hi havien renunciat altres *preconvidats* amb un pedigrí més solvent que el meu, com a coneixedors d'un tema tan complex com aquest.

1 Balmes, Jaime (1847). *Escritos políticos*. Madrid: Imp. de la Sociedad de Operarios del Mismo.

Agraeixo la confiança que em feren el degà, la Dra. Maite Vilalta, vicerectora d'Igualtat, i el Dr. Joan Elias, rector de la nostra Universitat. És un honor participar en aquests debats que mantenen oberta la porta del diàleg, i més tenint present la talla intel·lectual dels ponents que ens han precedit i la dels meus companys de taula, la Dra. Marina Subirats, el Dr. Miquel Martínez Martín i, evidentment, el nostre moderador, el Dr. Víctor Climent. Agraeixo de tot cor la deferència que se m'ha fet.

Se'ns va dir que parléssim dels aspectes sociològics i demogràfics del conflicte català, preguntant-nos si som una societat fracturada o bé una societat plural. És obvi que si preguntem per una possible fractura, haurem de convenir que som diversos. A Catalunya hi conviuen visions i sentiments diferents —i fins i tot contraposats— sobre el que ha estat i el que ha de ser el país. Però som una societat oberta que ha integrat, tal com deia el professor Vicens Vives,[2] gents diverses al llarg de la història, i tinc confiança que ho farem igualment d'ara endavant.

Parlar de diversitat no vol dir gran cosa. Totes les societats globals ho són, de diverses, però el problema és com hem de gestionar-les des de la perspectiva de l'acció pública. I això correspon als polítics, que, simplificant-ho molt, tenen dues opcions: o bé fer-ho en benefici del conjunt, o bé atiar les divergències fins que arribin a un punt de no-retorn. El de l'odi o l'oponent. I no em facin buscar culpables perquè la nostra història n'és plena, de seqüeles deixades per incomptables punts de no-retorn.

Parlo a títol personal perquè soc incapaç de dir quelcom científicament sostingut sobre la qüestió, i m'explicaré. Soc geògraf i em guanyo la vida amb aquesta disciplina dita de síntesi, sobre la qual els col·legues més crítics sostenen que sabem una mica de tot però res en

2 Vicens Vives, Jaume (1954). «El català, home de marca». *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Destino.

profunditat. D'altra banda, em dedico als estudis regionals, a l'ordenació territorial i, en aquesta última etapa, al turisme, que tinc la jubilació a tocar. De manera que la meva expertesa és nul·la en el camp de la geografia electoral, la sociologia i la politologia, però després de meditar-ho molt, vaig pensar que podia dir quelcom sobre la qüestió.

Parteixo de la hipòtesi que el malestar català és una expressió local del malestar del món. El present i el futur són incerts i, en aquest context, la pàtria —o la il·lusió de la independència— esdevé un refugi segur. Parlaré després com a geògraf i com a membre d'un collectiu que ha dit alguna cosa sobre la relació Catalunya-Espanya. Entraré després en la qüestió de la fractura analitzant uns resultats electorals que mostren un país ple de contrastos. Però, de fractures, n'hi ha moltes que el Procés ha tapat i que cal cosir amb urgència: la pobresa, l'atur, la desigualtat, la bretxa digital... L'última reflexió és personal i va en la línia de saber de què parlem —o de què parlo— quan al·ludim a l'Estat, la nació i la independència.

La pàtria i la nació: un refugi en temps de tribulació

Fa temps que vivim immersos en el Procés. Deu anys enrere un mediàtic locutor comentava que fem com el hàmster, que mou la roda sense parar però no avança ni un pam. La sacsejada ha estat brutal a tots els nivells, polític, econòmic i personal, amb gent a la presó o l'exili i un munt d'oportunitats perdudes, com l'establiment a Barcelona de l'Agència Europea del Medicament. El Procés ha engolit moltes coses, entre elles un país que crèiem cohesionat i els polítics que conduïren la transició. I el buit ha estat ocupat per una fornada de polítics joves que veuen les coses d'una manera diferent de com ho veia la meva generació, inclús qui durant dècades donava farisaiques lliçons de moralitat —i de catalanitat— des de la talaia del poder.

El nacionalisme català, avui independentista, recolza sobre un memorial de greuges que la historia romàntica fa retrocedir fins al Compromís de Casp (1412) i, després, sobre les frustracions col·lectives encapçalades per la pèrdua de la Guerra de Successió i el Decret de Nova Planta (1718). I en l'endemig tal vegada oblidem que fórem «rics» i potser «plens» dins del marc espanyol i a costa d'una revolució industrial que va transformar el país i, sobretot, la seva capital en una metròpoli global.

Però no cal mirar enrere. El que ens passa em sembla un reflex del que succeeix a la resta del món occidental. «Ill Fares the Land», 'El món no se'n surt' o el més contundent 'Algo va mal', escrivia Tony Judt[3] (1948-2010). Aquí les coses també anaven malament i la crisi del 2008 els donava un cop definitiu. Aquell món feliç construït a partir d'una afortunada simbiosi entre la socialdemocràcia i la democràcia cristiana europees s'esmicolava. Aquí només el vam tastar. Materialment, amb l'arribada de la societat de consum, des de la rentadora fins a l'automòbil i el turisme. I políticament, amb l'assoliment de la democràcia, el reconeixement de la nacionalitat catalana, l'aprovació de l'Estatut, l'entrada a la Unió Europea i l'euro. Però tot això és aigua passada. I del català *emprenyat* per l'arbitrarietat d'un Estat que ignorava les aspiracions catalanes, passàrem a l'editorial conjunt en defensa de l'Estatut del 2006[4] i, sense solució de continuïtat, a l'escalada independentista. Tot plegat, en una societat europea avançada com la nostra, no deixa de ser una forma pròpia d'expressar el males-

3 Judt, Tony (2010). *Ill fares the land*. Nova York: Penguin, Traducció al català: *El món no se'n surt*. Barcelona: La Magrana, 2010. Traducció al castellà: *Algo va mal*. Madrid: Taurus, 2010.

4 L'editorial titulat «La dignitat de Catalunya» fou publicat el 26 de novembre de 2009 per dotze diaris catalans en defensa de l'Estatut del 2006, atesa la previsiblement desfavorable sentència del Tribunal Constitucional, la composició del qual s'havia impugnat des d'instàncies catalanes.

tar que tenalla les societats occidentals. Ho explica molt bé el geògraf Andrés Rodríguez-Pose,[5] de la London School of Economics, quan parla de la revenja dels llocs en declivi, que va des de l'expansió dels antisistema fins a l'eclosió dels nacionalismes sota expressions ben diverses, del Brexit al cas català, sense anar més lluny.

Vivim els temps de la «modernitat líquida», que deia Zygmunt Bauman[6] (1925-2017). S'han acabat les realitats sòlides que oferien seguretat de per vida, com la família i el treball. Tot això, s'ho ha endut la globalització. Però que Bauman em perdoni: queden les pàtries. Queden els nacionalismes grans, com l'Espanya imperial, i queden els nacionalismes *petits*, com el nostre. Hi ha el nacionalisme de Trump: *America first!* I el de Bolsonaro. El dels governs hongaresos i polonesos, i les reticències dels *estalviadors* del nord envers els *malgastadors* del sud. En queden tants i tants, de nacionalismes en estat sòlid. ¿Tě sentit que en una societat considerada oberta com la nostra s'insulti una part significativa de catalans titllant-los de colons, col·laboracionistes i botiflers?

La pàtria —la nació— esdevé un dels claus roents al qual s'agafen tants i tants catalans perplexos per la por de perdre coses que semblaven immutables: la família i la feina, però també la identitat, la llengua i el país. En el marc d'aquesta societat líquida, el present i el futur són incerts. I la pàtria és una de les poques certeses que hi ha. Les persones de la meva generació vam néixer i créixer en el temps de la modernitat sòlida. Al meu país es materialitzava en la grandiosa factoria de la Seat a Barcelona (on treballava de jove mentre combatia el franquisme, cantava en un grup de folk i estu-

5 Rodríguez-Pose, Andrés (2018). «The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)», *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, núm. 11, 2018, pàgs. 189-209.

6 Bauman, Zygmunt (2001). *La posmodernidad y sus descontentos*. Madrid: Akal.

diava geografia a la universitat). A la Catalunya interior, on vaig néixer, les fàbriques i les colònies industrials donaven feina a milers d'obrers. Parlo de la Blava de Roda de Ter o la Fabra i Coats de Borgonyà. Veritables fortificacions industrials orgull dels pobles, que pensàvem que durarien tant com les catedrals. Però aquell món s'ha acabat. El meu pare estava ben orgullós del seu ofici de contramestre que va exercir tota la vida a la mateixa fàbrica. Però què val avui un ofici?

Què hi diu la geografia?

La geografia catalana s'ha mogut majoritàriament dins el paradigma del catalanisme polític. La seva contribució a la creació d'un corpus doctrinal se centrà òbviament en la qüestió territorial. I l'accent es posà en la *comarca*, vista com una forma genuïna d'entendre el país, per oposició a la província, considerada aliena i artificiosa.

Prenent com a base la qüestió comarcal, l'aportació de la geografia arrenca amb els mapes comarcals de finals del segle XIX i continua amb la proposta de Pau Vila (1931), la divisió comarcal republicana que s'oficialitzà el 1936 i es consolidà després amb l'èxit de l'obra *Geografia de Catalunya*, dirigida per Lluís Solé Sabarís. Amb la democràcia arribaren les lleis d'ordenació territorial, que restablien la comarca però suprimien la Corporació Metropolitana de Barcelona, l'Informe Roca (2000) i, finalment, l'Estatut del 2006, que organitzava el país en municipis i vegueries, però mantenia formalment la comarca. Només el treball de Casassas i Clusa va rompre amb el paradigma comarcal amb la proposta de les «municipalies»,[7] que, tot i

7 Casassas, Lluís; Clusa, Joaquim (1981). *L'organització territorial de Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

el temps transcorregut, manté viva la polèmica que equipara municipalisme amb federalisme i comarcalisme amb nacionalisme.

Aquest tòpic fou central fins que l'expansió dels últims decennis ha portat a la diversificació de la geografia d'acord amb l'evolució del paradigma arreu del món, amb notables aportacions en tots els camps d'especialització. La geografia política, en canvi, s'ha centrat en la qüestió de la divisió territorial, tret de treballs com els de Jesús Burgueño.[8] Desconec si hi ha cap aportació geogràfica sobre una possible fractura social causada pel Procés (la territorial i política és explícita, com veurem més endavant).

Arribats a aquest punt, comentaré l'aportació del Grup de Toledo, un col·lectiu de geògrafs emparat per l'Asociación Española de Geografía (AGE)[9] que celebrà un primer seminari a Toledo l'abril del 2013 sota el lema «Repensar el Estado». Hi participàrem una trentena de geògrafs que vam fer ponències que analitzaven des del paper de les infraestructures fins al reconeixement de la plurinacionalitat espanyola, recollides en un llibre.[10] Oriol Nel·lo[11] i jo mateix[12] vam explicar les raons de la *desafecció* catalana, que assolia pro-

8 Burgueño, Jesús (2003). «Reflexions i propostes al voltant del sistema electoral a Catalunya: consells comarcals, diputacions, Parlament i representació a Corts». *Scripta Nova*, *Revista Electrónica de Geografia y Ciencias Sociales*, vol. VII, pàgs. 133-156.

9 Asociación Española de Geografía: www.age-geografia.es/site/modelo-territorial/.

10 Gómez Mendoza, Josefina; Lois González, Rubén Camilo; Nel·lo Colom, Oriol (coords.) (2013). *Repensar el Estado. Crisis económica*, *conflictos territoriales e identidades políticas en España*. Santiago de Compostel·la: Universidade de Santiago de Compostela. Servicio de Publicaciones.

11 Nel·lo Colom, Oriol (2013). «La crisis catalana. Orígenes y alternativas». A: *Repensar el Estado*, *op. cit.*, pàgs. 45-52.

12 Font Garolera, Jaume (2013). «La encrucijada catalana» a: *Repensar el Estado*, *op. cit.*, pàgs. 31-39.

porcions insòlites mentre l'independentisme guanyava la batalla ideològica per golejada —en el sentit gramscià del concepte—. Entre aquestes raons, a banda de l'ideari tradicional, subratllava la rocambolesca redacció de l'Estatut —amb ribot inclòs—, la desafortunada —i xenòfoba— campanya de recollida de signatures del PP, anuncis televisius inclosos, l'ofensiva de la *Brunete* mediàtica, les intrigues del Tribunal Constitucional i la sentència que retallava l'Estatut després d'haver estat ratificat per les urnes i pel Parlament espanyol. Tot això era greu i tenia molta importància, però també en tenien les raons emocionals. Moltes persones se sentiren humiliades, més que per la sentència, per l'espiral de declaracions que ratllaven la xenofòbia. I en molts casos no hi havia cap animadversió prèvia envers Espanya, fora dels llocs comuns i els tòpics més tronats. Ho vaig viure en primera persona en el si de la meva família, com també els estralls causats per la fòbia antiespanyola d'alguns mitjans de comunicació. I parlo, per exemple, de la decepció personal i política d'antics companys, dirigents obrers de la Seat, que lluitaren per les llibertats del país i de tot Espanya i que avui se senten exclosos. He considerat important esmentar el Grup de Toledo[13] perquè la posició pública mantinguda per molts geògrafs espanyols ha estat inclusiva i força diferent de l'actitud bel·ligerant d'altres col·lectius acadèmics.

13 L'abril del 2018, el Grup de Toledo va organitzar un seminari a Barcelona, amb sessions a la UB i a la Societat Catalana de Geografia i sortides de camp (Barcelona [Nou Barris], Manlleu [l'Erm] i Vic [visita urbana i entrevistes a l'ANC i el CDR local]). Onofre Rullán i Joan Romero, membres del Grup, han escrit sengles articles sobre la qüestió catalana i les seves possibles solucions: www.age-geografia.es/site/modelo-territorial/.

Resultats electorals i fractura social i territorial

La realitat social i territorial del país és tossuda. Comentaré primer els resultats de les dues consultes sobre la independència (la del 9-N i la de l'1-O) i faré després una lectura apressada de les eleccions del 21 de desembre de 2017, que, tot i que foren convocades per l'aplicació de l'article 155 de la Constitució espanyola, forneixen un retrat força precís de l'estat de la qüestió al país, per l'altíssima participació que tingueren.

En la consulta del 9-N del 2014 hi participaren 2.305.290 votants, un 81% dels quals donà suport a la independència, prop de dos milions de persones (1.861.753, el 35% del cens). En el referèndum de l'1-O, convocat per la Generalitat, desautoritzat pel Tribunal Constitucional i intervingut per les forces d'ordre públic (Guàrdia Civil i Policia Nacional), hi participaren, malgrat la repressió, dos milions llargs de persones (2.262.424), de les quals dos milions (2.020.144) donaren suport a la independència (el 89% dels votants i el 43% del cens). La conclusió és òbvia: fou una mobilització sense precedents que arribà a sumar dos milions de persones.

Quant als resultats del 21-D, em baso en les dades del diari *Ara*.[14] El primer que cal subratllar-ne és l'altíssima participació, que arribà al 80% del cens pràcticament a tot arreu, sense desigualtats territorials pel que fa a aquest aspecte.[15] S'hi jugaven moltes coses, en aquells comicis, després de la convulsa tardor del 2017, fet que explica l'altíssima participació.

D'acord amb el criteri de l'*Ara*, el vot independentista inclou JxCat, ERC i la CUP i assolí els dos milions: 2.079.340 vots, que re-

14 *Ara*, «Resultats eleccions Catalunya 2017». https://eleccions.ara.cat/parlament-21d.

15 Vegeu la taula 1 (annex final), amb els resultats del 21-D a escala general i comarcal.

presenten el 47,5% del cens, xifra que superava per poc la de la consulta de l'1-O. El constitucionalisme, integrat per C's, PSC i PP, també s'apropava als dos milions de vots: 1.898.3761, que representaven el 43,5% del cens. L'*Ara* exclou d'ambdós grups el vot atorgat a partits que no es pronunciaven clarament sobre la qüestió: 375.390 vots, el 8,6% del total, que correspon sobretot a CatComú-Podem. Ara bé, la sorpresa va ser que C's guanyés les eleccions amb un milió llarg de vots (1.109.732) i 36 escons, fet que reflectia, si més no, el malestar d'una part significativa dels catalans sobre la manera com s'havien portat les coses.

On es detecta una fractura política tangible és a escala territorial. Hi ha un contrast radical entre el vot de la Catalunya urbana i litoral, on l'independentisme obté bons i creixents resultats però allunyats del 50% del vot, i la Catalunya interior i muntanyenca, en què el vot independentista és hegemònic a tot arreu, tret de la Val d'Aran. Un contrast que ha fet i fa vessar rius de tinta, com ara equiparar els dominis carlins del segle XIX amb l'hegemonia independentista del XXI. No cal dir que aquesta fractura política també es manifesta en el si de les grans ciutats (a Barcelona, per exemple).

L'independentisme és aclaparador a la Catalunya interior. Supera el 80% del vot en quatre comarques i el 70% en disset més. Per contra, només hi ha set comarques (sobre 42) en què no arriba al 50% del vot. Totes són litorals o prelitorals, tret de la Val d'Aran, i es compten entre les més poblades del país (Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental, Vallès Oriental, Tarragonès i Baix Camp).

A Osona, per exemple, amb una participació rècord del 86%, l'independentisme sumava el 77% del vot. El constitucionalisme, en canvi, només obtenia el 19,2%. Hi ha municipis en aquesta comarca, com l'Esquirol, que ostenten reiteradament el rècord de vots atorgats a formacions independentistes (el 90%). A l'extrem contrari hi ha Badia del Vallès (18,3%).

Independència, nació i nacionalisme avui

El llibre *The Size of Nations*, d'Alberto Alesina[16] i Enrico Spolaore, traduït al català com *La mida de les nacions*, amb pròleg de Josep Huguet, va tenir molt de ressò. Deriva d'un article[17] on aquests autors sostenen que els països petits estarien en millors condicions d'afrontar la globalització que els grans, sobretot si dins d'aquests hi ha forces disgregadores, com a Espanya. I això explica que molts països petits *apostin* per la independència (Quebec, Escòcia, Flandes, Catalunya, Padània). Entre els factors que afavoreixen aquests processos, mencionen la variabilitat de les fronteres estatals, abans considerades immutables, l'existència de mercats globals en detriment dels nacionals, la cohesió interna i el millor coneixement dels problemes i de les maneres de resoldre'ls.

A rebuf d'aquesta obra es publicaren a Catalunya diversos estudis centrats en la viabilitat de la independència[18] i els seus postulats acabaren essent el full de ruta de la nova fornada de polítics nacionalistes que ocupen el poder. Una generació que, en general, se sent desvinculada de les complicitats teixides durant la lluita antifranquista i la Transició. Ara bé, els mateixos autors del llibre mencionen dos

16 Alesina, Alberto; Spolaore, Enrico (2003). *The size of nations*. Cambrigde (EUA): MIT Press Ltd. Traducció catalana: *La mida de les nacions*. Pròleg de Josep Huguet. Barcelona: Departament d'Innovació, Universitats i Empresa.

17 Alesina, Alberto; Spolaore, Enrico (1997). «On the number and size of nations». *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 112, núm. 4 (nov. 1997), pàgs. 1027-1056.

18 Paluzie defensa la viabilitat catalana a partir de quatre aspectes: món global i afebliment de les fronteres estatals; pros i contres de la pertinença a la UE i a l'euro; costos de la independència, i costos de la dependència. Paluzie, Elisenda (2014). *Podem! Les claus de la viabilitat econòmica de Catalunya independent*. Barcelona: Rosa dels Vents.

aspectes sobre els quals el nou independentisme passa de puntetes, tret potser d'ERC (operació Súmate). El primer és que els avantatges de la separació dels països petits actuen en sentit contrari quan es tracta de regions o nacions heterogènies des del punt de vista sociopolític. I el segon és el paper de la Unió Europea, sobretot per l'estabilitat econòmica i la seguretat jurídica que atorga als membres del club. Els autors del llibre opinen que a una Catalunya independent li costaria molt de ser readmesa a la Unió Europea sense tenir l'aval previ d'Espanya.

Comento la primera objecció, que enllaça amb el contingut de la taula. De què parlem quan al·ludim a la nació? A un fet natural gairebé immutable o bé a la nació sorgida de les revolucions francesa i americana? En el primer cas, estem davant d'una realitat que està per damunt de l'individu. En el segon, la idea central és la ciutadania. La nació és el que volen que sigui els seus ciutadans individualment considerats en cada moment històric.

Per a un geògraf és una vella discussió, la del determinisme geogràfic. Els ponents de la divisió territorial republicana discutien si la comarca era una realitat *natural* immutable o bé un constructe humà. Per a Josep Iglésies eren immutables; per al mestre Pau Vila, una creació humana i, com a tal, contingent. El professor Casassas, mestre i professor d'aquesta casa, en parlava sempre, de la contingència, i era el primer que qüestionava, per obsoleta, la divisió territorial republicana que teníem sacralitzada.

Amb la nació passa quelcom semblant. Hi ha qui la veu immutable, invariable, però la nació és contingent. Hi ha pervivències, evidentment, però la nació és la gent que l'habita en cada moment històric. Anys enrere em va seduir una idea de Pasqual Maragall, quan maldava per ampliar la seva base social. «La ciutat és la gent», deia. I Catalunya és la gent. Un constructe humà contingent i sotmès a una pluralitat de visions que cal conjugar amb concurrència democràtica en cada moment històric.

Han passat tres anys des de la tardor del 2017. Les mancances democràtiques de les lleis del 6 i el 7 de setembre, la mobilització del referèndum, els cops de la policia, la proclamació efímera de la república, l'aplicació de l'article 155, la presó, l'exili, la sentència... Ara bé, les eleccions del 21-D van posar blanc sobre negre l'estat de la qüestió: ningú no va quedar content amb aquells resultats. Es mantenia l'*statu quo* pel que fa al Govern independentista (ERC i JxCat), però el milió llarg de vots obtingut per C's no deixava de ser una protesta contundent sobre la manera de conduir el Procés. Volien fer entrar el clau per la cabota, que diuen els vells? És per això que em vaig sentir reconfortat amb el discurs d'investidura de Roger Torrent, l'actual president del Parlament, quan parlava de «cosir el país» després de tantes tensions. I encara més: em pregunto si convé la independència —tot i que fora factible— en un món tan interdependent com l'actual, començant per la interdependència de la societat catalana envers l'espanyola i l'europea. I acabo amb una frase de la professora i col·lega Paola Lo Cascio,[19] que em sembla encertada per mirar de sortir de l'atzucac: «Votar no és la solució, però sí que caldrà votar la solució», que ha de ser, sense cap mena de dubte, política i democràtica.

19 Entrevista a Paola lo Cascio. *Crónica Global*, 13 d'octubre de 2019, 00:00 h. Disponible a: https://cronicaglobal.elespanol.com/pensamiento/conversaciones-sobre-cataluna/paola-cascio-votar-no-solucion-democracia-independencia_282810_102.html.

Taula 1. Participació i percentatge de vot independentista a les eleccions del 21-D del 2017

Comarca	*% vot independentista JxCat, ERC, CUP*	*% participació sobre cens electoral*	*Nombre de votants*
Pla de l'Estany	82,2 %	86,2 %	18.968
Priorat	80,9 %	88,1 %	6.252
Pallars Sobirà	80,0 %	77,5 %	4.397
Garrigues	78,2 %	88,1 %	11.770
Garrotxa	78,1 %	83,7 %	33.501
Berguedà	78,0 %	83,3 %	25.744
Moianès	77,3 %	85,2 %	10.023
Osona	77,0 %	85,7 %	94.360
Solsonès	76,5 %	83,6 %	8.216
Conca de Barberà	75,6 %	84,6 %	12.657
Ripollès	74,8 %	84,9 %	16.618
Urgell	74,2 %	82,0 %	20.208
Pla d'Urgell	73,3 %	82,2 %	20.262
Pallars Jussà	73,2 %	79,6 %	7.830
Ribera d'Ebre	72,0 %	83,4 %	13.527
Noguera	71,9 %	81,9 %	22.202
Segarra	71,2 %	83,7 %	11.670
Cerdanya	67,1 %	80,1 %	10.254
Alt Urgell	66,3 %	77,5 %	11.745
Terra Alta	66,1 %	84,0 %	7.428
Baix Ebre	65,8 %	77,9 %	42.262
Gironès	65,3 %	83,3 %	101.075
Montsià	62,3 %	78,7 %	36.775
Alt Penedès	62,0 %	84,3 %	65.131
Baix Empordà	61,8 %	80,6 %	71.115
Alt Camp	61,6 %	82,2 %	26.236
Bages	61,3 %	82,7 %	129.039
Alta Ribagorça	59,5 %	79,6 %	2.319
Alt Empordà	57,5 %	80,6 %	67.825
Selva	56,3 %	80,4 %	90.139
Segrià	56,0 %	79,6 %	111.832
Maresme	52,4 %	83,1 %	267.228

Anoia	51,6 %	82,6 %	72.530
Baix Camp	48,2 %	82,2 %	104.220
Vallès Oriental	47,5 %	83,5 %	247.046
Garraf	44,9 %	80,7 %	84.396
Vallès Occidental	40,9 %	83,4 %	547.250
Barcelonès	40,8 %	80,8 %	1.560.773
Baix Penedès	39,6 %	77,6 %	55.297
Tarragonès	36,7 %	80,6 %	136.545
Baix Llobregat	33,2 %	83,2 %	594.843
Val d'Aran	30,7 %	74,5%	5.265
Barcelona ciutat	45,8 %	81,6 %	1.125.838
Lleida (prov.)	64,2%	77,1%	242.057
Girona (prov.)	63,7%	79,2%	409.966
Tarragona (prov.)	49,5%	78,4%	444.068
Barcelona (prov.)	44,0%	79,3%	3.296.800
Catalunya	47,5 %	79,1 %	4.392.891

FONT: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades pel diari *Ara* sobre els resultats electorals Catalunya 2017. https://eleccions.ara.cat/parlament-21d. L'*Ara* inclou en el bloc independentista JxCat, ERC i la CUP.

Catalunya, un sol poble? Pluralisme i fractures en la societat catalana

Marina Subirats
Universitat de Barcelona

La proposta «és català qui viu i treballa a Catalunya», que ha estat vigent des de la transició política i que, en certa manera, ho és encara, va ser, sens dubte, un encert, com ho va ser la idea que Catalunya estava composta per un sol poble. Ambdues propostes apuntaven una unitat que, en molts aspectes, no era evident. En aquelles nacions en les quals la unitat de la població, sigui per raons de cultura, sigui per raons d'origen geogràfic, de creences religioses o d'altres tipus, ve donada per la història passada i recent, no cal que es facin declaracions d'aquesta mena, perquè allò que seria insòlit seria posar-ho en dubte. És evident, en canvi, que a Catalunya aquest tipus d'afirmacions són necessàries perquè la nostra història ens ha construït com a societat plural, amb costures mal cosides que en determinats moments passen desapercebudes, però en d'altres poden aparèixer amb un realisme gairebé dramàtic.

Quins són els factors que han propiciat aquesta composició plural? N'hi ha dos de ben assentats en la base de la nostra estructura social: en primer lloc, la diferència cultural i social respecte de les altres nacions del conjunt d'Espanya; per raons en les quals no entraré aquí, les diverses nacions espanyoles han tingut la sort de no ser totalment engolides per la nació castellana, a diferència, per exemple, del que va ocórrer a França, on la centralització i la unifor-

mització cultural van ser considerades com a element de progrés i on, en nom d'aquest progrés, es van anorrear les diferències culturals i socials. Probablement això ha significat menys conflictes nacionals: en afeblir les altres nacions històriques, la imposició del centralisme no ha trobat tanta oposició com en el cas espanyol. Bé, no és aquí el lloc on debatre sobre els avantatges i els desavantatges del centralisme i la uniformitat. Partim, simplement, d'un fet que cal considerar com a tal: la supervivència històrica de diverses nacionalitats i cultures al si d'Espanya, com a element no totalment resolt i generador de conflictes fins que es trobi una solució suficientment acceptable per totes bandes.

A aquesta primera circumstància se n'hi afegeix una altra. Si l'única diferència fos la que enfronta Catalunya i Espanya, probablement podríem considerar que Espanya no està constituïda per un sol poble, però Catalunya, sí. No és el cas: Catalunya ha estat històricament una zona de natalitat relativament baixa i, per tant, ha tingut en molts moments un fort component immigratori, com ja va explicar Anna Cabré fa uns quants anys.[1] Un component immigratori procedent de zones diverses en cada etapa, però que va ser especialment intens al segle xx i que es va caracteritzar bàsicament per ser població de procedència espanyola, almenys fins als anys setanta del segle passat. Per tant, es tractava d'una aportació de persones que, com a espanyoles que eren, es consideraven al seu país i que, quan arribaven a Catalunya, es trobaven amb una altra llengua i una altra cultura que els eren alienes. Alhora, majoritàriament, la població immigrant era de procedència rural i molt pobra, i entrava a Catalunya com a població treballadora, amb molt baixos nivells de capacitat per negociar la seva situació. Però era avalada, en certa manera, per la força que els donava pertànyer a la llengua espanyola, majoritària i compartida amb les elits dominants al con-

1 Cabré, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Pòrtic.

junt d'Espanya, especialment dures i contràries a Catalunya en tota l'etapa de la dictadura.

M'estic referint a fets que, com que són molt coneguts, poden semblar obvis. Però sovint els oblidem a l'hora de fer l'anàlisi de la situació actual i dels conflictes que s'han desenvolupat en els darrers anys amb l'aparició del procés independentista. Conflictes i procés que no s'expliquen si no tenim en compte aquestes característiques específiques de Catalunya, amb la tenalla que representa, d'una banda, la dominació política espanyola a través del Govern central i, de l'altra, la població immigrant, mal integrada, en la seva majoria, en la cultura catalana; és a dir, una Catalunya tenallada per la potència dels *anticatalans*, sovint esperonats a la resta d'Espanya com a recurs de consolidació interna i suport als partits *nacionals*, i per l'existència d'uns *altres catalans* que són també catalans però no ben bé com els autòctons.

Ens trobem, doncs, amb una societat plural, afectada per dues esquerdes: la que dificulta la integració a Espanya per la singularitat catalana i per les reaccions contràries que sempre comporta la seva reivindicació, i la divisió classista interna en la mateixa societat catalana, que sempre ha dificultat la plena integració de la població immigrant, o d'una gran part d'ella, i ha determinat, fins ara, una unitat fràgil i sotmesa a les variacions conjunturals, propensa a trencar-se en moments especialment difícils o conflictius.

La Transició i els anys de creixement econòmic: una unitat transitòria

Durant els anys setanta, quan s'accelera la lluita contra el franquisme, es donen les condicions per a la convergència d'interessos entre els sectors més mobilitzats de la societat catalana, bàsicament els estudiants i els sectors professionals i intel·lectuals, d'una banda, i una part important de la classe treballadora, sobretot la d'origen immi-

grant, assentada ja en aquell moment al cinturó industrial de Barcelona, de l'altra. L'exigència de democràcia, de reconeixement de les llibertats, de millora de les condicions de vida, els era comuna, i incloïa també el reconeixement de la cultura catalana i la recuperació de les institucions pròpies, identificades, sobretot, amb la Generalitat. És cert que aquesta convergència d'interessos no es va mantenir durant gaire temps i que en la Transició hi va haver sectors immigrants, sobretot entre el professorat i algunes professions liberals, que van reaccionar de manera contrària a la catalanització de les institucions i fins i tot van marxar. Però globalment no va ser el cas de la classe treballadora: en la mesura que l'estratificació existent a Catalunya mostrava que tant la classe mitjana com la classe alta tenien proporcions molt més elevades de catalanoparlants que la classe treballadora, el català i, en general, la cultura catalana apareixien com un factor que podia propiciar la mobilitat social ascendent i, per tant, eren vistos com a possibilitats favorables per a la classe treballadora d'origen immigrant, que molt sovint no havia aconseguit aprendre ni la llengua ni la cultura perquè vivia en barris de composició immigrant molt homogènia.[2]

Dos factors van contribuir a mantenir la cohesió durant els anys de la Transició, al meu entendre. D'una banda i de manera molt important, el creixement econòmic, que va implicar la relativa disminució de les desigualtats i la creació de llocs de treball de nivell mitjà i alt, amb el desenvolupament possible d'una nova classe mitjana de caràcter professional en la qual van poder inserir-se una part dels fills i filles dels immigrants de classe treballadora. És a dir, l'existència d'unes oportunitats que es van concretar en una millora econòmica directa de moltes famílies i en un ascens social per a molts dels seus descendents.

2 Subirats, Marina (2012). *Barcelona: de la necessitat a la llibertat. Les classes socials al tombant del segle xxi*. Barcelona: L'Avenç.

D'altra banda, unes polítiques públiques que van posar les bases de l'estat del benestar —pensions, educació i salut per a tothom, bàsicament— i unes polítiques urbanes que van millorar enormement les condicions d'habitatge i d'equipament dels barris més desafavorits. És a dir, l'existència d'uns partits polítics, bàsicament el PSC i IC, que recollien el vot de la majoria de la població immigrant però també el de bona part de la classe treballadora catalana, sobretot a les zones urbanes, i d'una part de la classe mitjana, fonamentalment de la nova classe mitjana, formada per professionals, que va ser la que en bona part va ocupar els llocs tècnics de les administracions.

Aquestes dues circumstàncies van fer possible la versemblança de l'afirmació «Catalunya, un sol poble», malgrat que l'hegemonia política de CiU tendís a afirmar d'una manera creixent la catalanitat i els elements nacionalistes, que també rebien el suport dels partits d'esquerres. Amb certes dificultats, com es va poder veure als inicis dels anys noranta, quan la dualitat autòctons/immigrants va significar ja una certa divisió al si del PSC, en la mesura que persones sorgides o representatives del sector immigrant anaven agafant força i mostraven alhora una certa diferència de classe, era inevitable que el conflicte sorgís, atès que, com he dit més amunt, la societat catalana s'articula damunt una mena de fissura subterrània que, segons les conjuntures polítiques i econòmiques, implica l'aparició de conflictes i enfrontaments.

En tot cas, el procés de catalanització que es va dur a terme durant els anys vuitanta i noranta va ser evident i podia ser interpretat com una superació del possible conflicte entre autòctons i immigrants. El seguiment que vaig poder fer en aquell moment de l'evolució del coneixement i l'adopció del català com a primera llengua mostrava, fins a començaments del segle xxi, la normalització progressiva de l'ús de la llengua a Catalunya, malgrat que el català fos una llengua minoritària com a llengua materna. Era un signe evident que es caminava, en efecte, cap a la cohesió social, atès que Catalunya —com la major

part de les zones d'Espanya, d'altra banda— havia aconseguit una gran millora en el nivell de vida i en les oportunitats de la majoria de la seva població.

El canvi de conjuntura: crisi econòmica i creixement de les desigualtats

Podem pensar, doncs, a grans trets, que l'esquerda estructural que hem assenyalat en la societat catalana va ser molt poc visible i va poder semblar inexistent durant els anys de la Transició i fins al començament del segle xxi, gràcies al creixement econòmic i a la política redistributiva que aquest va propiciar, elements que van lligar el conjunt de la societat i van permetre la il·lusió d'una cohesió aparentment ja indiscutible. Els anys posteriors, però, han mostrat que no era així i que si els factors que van constituir el ciment d'aquella cohesió desapareixien, la fractura podia reaparèixer i fins i tot manifestar-se amb més força que mai.

Són justament els dos elements que havien propiciat la cohesió, el creixement econòmic i la convergència política, els que, des del meu punt de vista, fallen i, per tant, obren la possibilitat d'una fractura basada en unes diferències d'origen geogràfic i cultural reforçades per unes diferències de classe.

Els elements cabdals que havien propiciat la cohesió eren, com he dit més amunt, el creixement econòmic i la disminució de les desigualtats. I aquest és justament el component de la vida social que comença a afeblir-se a partir del canvi de segle i que, cap al 2008, cau en picat com a resultat d'una crisi econòmica mundial que té unes conseqüències desastroses sobre l'ocupació i que, fins i tot quan es considera en via de superació, cap al 2015-2016, segueix incidint negativament sobre la classe treballadora i bona part de la classe mitjana, de manera que les desigualtats econòmiques continuen creixent.

Evolució de la relació 80/20 per als ingressos

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Catalunya	4,8	4,7	4,6	4,7	4,8	5	5,8	5,9	6,5	5,7	6,5	6	5,5	5,7
Espanya	5,2	5,5	5,5	5,5	5,6	5,9	6,2	6,3	6,5	6,3	6,8	6,9	6,6	6,6
UE								4,9	5,5	5	5,2	5,2	5,2	5,1

Font: ECAS, *Informe INSOCAT per a la millora de l'acció social*, núm. 10 (2019).

Les dades de la taula 1 són molt explícites: a Catalunya la desigualtat de rendes, que globalment anava disminuint des de la Transició, ho va fer fins a l'any 2006. A partir del 2007 comença un cicle d'augment de les desigualtats que arriba al seu màxim als anys 2012-2014, punt en què la crisi econòmica és més greu; a partir del 2015 s'inicia de nou una petita disminució de les desigualtats, encara molt incipient perquè la tendència no s'acaba de consolidar. I, en tot cas, es troba molt per damunt dels nivells als quals s'havia arribat el 2006, com també dels nivells de desigualtat de la Unió Europea. Al conjunt d'Espanya, l'oscil·lació de les desigualtats de recursos segueix un ritme similar al català, però mostra sempre una tendència a una major desigualtat.

La magnitud de la crisi econòmica, el creixement de les desigualtats i la cronificació dels nuclis de pobresa, així com l'augment de la precarietat laboral especialment entre la gent jove i l'aparició del *treballador pobre*, és a dir, de la persona que, tot i tenir feina, no pot arribar a cobrir les seves despeses més elementals, són fets prou coneguts i no és la meva intenció descriure'ls fil per randa aquí. Són, simplement, dades d'una conjuntura que ha conduït a unes fractures que, altrament, serien difícils de comprendre. El progrés econòmic, pilar fonamental d'una cohesió social que va caracteritzar els anys de la Transició i l'assentament de la democràcia, desapareix a partir del 2008 —de fet, el 2007 ja en vèiem alguns símptomes, però el diagnòstic era poc evident—. Afeblit l'element que va actuar com a vin-

cle d'una societat catalana plural, les fractures eren molt més probables, com ja vam apuntar alguns analistes des de l'any 2009.[3] La cohesió social no és una situació garantida, és resultat d'unes condicions i unes accions polítiques. Les condicions econòmiques i socials poden tendir a unificar els interessos o bé a enfrontar-los, atès que els grups socials canvien i es recomponen cada vegada més ràpidament. I les accions polítiques, també, no sempre són suficients per revertir una situació de descomposició: algunes vegades tendeixen a accelerar-la.

L'evolució de les classes i els grups socials a Catalunya

Els anys noranta i sobretot la primera dècada del segle xxi són anys de canvi ràpid pel que fa a la posició i les característiques de les diverses classes socials de Catalunya. Per una raó molt clara: són els anys de plena expansió de la globalització, un fenomen que, pel fet que va establint una estructura econòmica i social de caràcter mundial, incideix de manera molt potent sobre les estructures econòmiques i socials dels diversos països. I això s'esdevé sense que, en la majoria de casos, hi hagi una consciència clara del que està succeint i de la naturalesa dels canvis que s'operen.

També a Catalunya canvien els diversos grups i classes socials, i ho fan a ritmes i en direccions diverses. Les modificacions més profundes són les que es produeixen als nivells més alts i més baixos de l'estructura social: la burgesia catalana, que ha tingut un paper tan important en l'evolució de Catalunya des de mitjan segle xix, es transforma en aquesta etapa. La globalització, la mobilitat del capital, el creixement de les empreses transnacionals, les deslocalitza-

3 *Societat Catalana 2009* (Barcelona: ACS, IEC).

cions, constitueixen un conjunt de circumstàncies noves que comporten la desaparició de les empreses familiars, la desvinculació entre propietat i gerència i la formació d'una classe corporativa amb interessos molt diferents dels tradicionals d'aquest grup social. Estem assistint, en certa manera, a la desaparició de les burgesies nacionals, les classes protagonistes en l'etapa del desenvolupament industrial i de la constitució de les societats democràtiques. Unes classes que van estar en conflicte permanent amb les classes treballadores, amb més o menys virulència en les diverses etapes, però que també van desenvolupar les ciutats i les formes de vida dominants al llarg del segle xx.

La transformació de les burgesies nacionals en classes corporatives transnacionals té efectes molt importants en l'estructura social dels diversos països, efectes que no sempre es manifesten de la mateixa manera, però que sovint impliquen una certa descomposició política: la pèrdua d'interès en els afers locals comporta un afebliment de les intervencions en l'àmbit local i, per tant, una pèrdua d'hegemonia que, de manera immediata, crea un cert buit en l'àmbit polític i ideològic. Un cert buit que, alhora, genera una lluita per noves formes d'hegemonia i, en tot cas, un període de recomposició interna amb tendència a la inestabilitat i la incertesa.

A l'altre extrem de la piràmide social s'ha produït també, a Catalunya, un canvi notable: l'arribada d'una nova onada d'immigrants que s'inicia ja durant els anys noranta i tendeix a intensificar-se fins a la crisi del 2008. Amb la característica que aquesta onada ja no procedeix de la resta d'Espanya, sinó dels països pobres de l'Amèrica Llatina, d'Àfrica i d'Àsia. I, per aquesta raó, és una població que es comporta d'una manera molt diferent de com ho feia la immigració anterior: és una població molt vulnerable, amb dificultats per defensar els seus drets i amb molt poc pes directe damunt la política, atès que la majoria no vota ni s'insereix en els partits polítics. Alhora, però, la seva presència té efectes polítics importants pel fet que, en els mo-

ments de crisi, especialment de crisi laboral i augment de l'atur, la classe treballadora autòctona, procedent, en una part important, de l'antiga immigració, se sent en competència amb aquests nouvinguts, als quals considera intrusos que li poden arrabassar llocs de treball o ajuts socials o que poden instal·lar-se als seus barris i fer abaixar el preu dels habitatges. Tota una sèrie de circumstàncies que fan que, encara que els nous immigrants tenen poc protagonisme directe en la política local, la seva presència desencadena uns efectes damunt l'estructura social que fan evolucionar les actituds dels grups autònoms. Un petit exemple, només: lingüísticament, l'arribada d'aquests nous immigrants va representar un retrocés numèric en l'ús del català, atès que molts d'ells provenien de l'Amèrica Llatina i, per tant, va augmentar el percentatge de castellanoparlants; d'altres, procedents d'altres orígens lingüístics, tenen tendència a aprendre el castellà perquè els dona accés a un nombre molt més elevat de població.

Els canvis d'aquests dos grups socials tenen encara una altra conseqüència. Mentre que la tensió social característica de les societats industrials va residir en el conflicte capital/treball, o burgesia/classe treballadora, en aquesta fase aquesta tensió es debilita. I es debilita perquè, per part de la classe corporativa, l'enfrontament no és directament amb els seus treballadors, encara que això es pugui produir, sinó que també es pot recórrer a la deslocalització, etc. I, per part dels treballadors, els que estan en pitjors condicions, que són precisament aquests immigrants pobres, que en certa manera reprodueixen les condicions d'un subproletariat, no tenen possibilitats d'organització estable per enfrontar-se de manera sistemàtica amb la classe corporativa per lluitar per les seves condicions de treball. I aquest és un dels fets, per bé que no l'únic, que explica per què el conflicte central de les societats industrials s'ha anat afeblint en aquesta etapa.

Pel que fa a la resta de classes socials, l'evolució provocada per la globalització és més lenta. Però també és visible: la classe mitjana

propietària —comerciants, petita i mitjana empresa, autònoms, artesans— té tendència a perdre posicions en el mercat, atesa la competència de grans empreses i comerços. És un grup social que habitualment no s'identifica amb la classe treballadora, i menys a Catalunya, on hi ha les diferències culturals ja assenyalades, però que en aquest moment també està molt descontent: la crisi econòmica iniciada el 2008 l'ha afeblit enormement i el procés de globalització amenaça d'afeblir-la encara més, ja que molts productes arriben de països on el cost de producció és menor, les grans superfícies i el comerç en línia tenen cada dia més importància, etc. Es tracta, doncs, també d'un grup social la situació del qual tendeix a empitjorar i, per tant, a produir un malestar considerable.

Una situació semblant, encara que per altres motius, es dibuixa també en la nova classe mitjana, formada bàsicament per professionals; aquest grup social, que ha experimentat un gran creixement numèric i també de poder durant l'etapa democràtica, ha estat molt afectat per la crisi econòmica durant el període 2008-2014, aproximadament. Molts dels professionals vinculats a la construcció, per exemple, com els arquitectes, han perdut les seves feines; es van produir retallades importants tant en la sanitat com en l'ensenyament, on van disminuir els llocs de treball; van tancar moltes empreses, es van reduir els llocs de treball en moltes organitzacions de serveis, com, per exemple, a la banca, i així successivament. De manera que un grup que es trobava fins a aquell moment en expansió, tant des del punt de vista numèric com pel que fa als seus recursos econòmics i polítics, va experimentar de cop una frenada i un malestar creixent i va començar a pensar que la generació següent experimentaria un retrocés important en les seves condicions de vida.

Finalment, la classe treballadora, pròpiament dita, és la que va patir més les conseqüències de la crisi, amb l'excepció, és clar, dels immigrants recents, els més mal situats per defensar-se. L'increment de l'atur va ser brutal i va generar, com a conseqüència, la pèrdua

d'habitatges en no poder fer front a les hipoteques i a l'endeutament, a vegades vinculat justament a la pèrdua de l'habitatge i, d'una manera general, a uns nivells d'empobriment que havien quedat superats a partir dels anys vuitanta. Una situació, però, que va trobar la classe treballadora en un moment de pèrdua de les institucions pròpies i fins i tot de la mateixa identitat com a classe.

Fragmentació política i procés independentista

La crisi econòmica i els canvis esmentats van tenir conseqüències importants sobre l'estructura política. L'etapa d'hegemonia de CiU s'acabava, en gran part empesa pels errors dels seus protagonistes principals. Alhora, una nova generació de gent jove, ben formada però sense espai en l'àmbit laboral, accedia a l'escenari polític. I ho feia d'una manera espectacular el 15 de maig (15-M) de l'any 2011, mostrant que la Catalunya que havia estat considerada un oasi polític estava a punt de desaparèixer i que la crisi econòmica, les retallades en l'estat del benestar i l'obsolescència de les posicions de CiU donaven pas a una situació política nova, en la qual la gent jove reclamava protagonisme i ho feia des de posicions que globalment podem qualificar d'esquerres, vinculades també al feminisme, a l'ecologisme i als diversos moviments socials que estaven sorgint en aquell moment arreu del món.

El 15-M va ser un primer toc d'alarma. Molt aviat, però, va aparèixer un segon moviment, vinculat a l'independentisme, que ha constituït el centre de la vida política catalana, i fins i tot en gran part de l'espanyola, en els darrers deu anys. En ambdós casos es tracta de respostes a la crisi existent en aquell moment i denoten la dificultat dels partits polítics existents per canalitzar el descontentament i fins i tot la desesperació de moltes persones que han vist com

en poc temps desapareixien les seves expectatives i es deteriorava el seu nivell de vida.

Aquests dos moviments són, sobretot, moviments de les classes mitjanes; dels seus sectors joves, en el cas del 15-M, i més transversals, en el de l'independentisme. Són, en una petita part, coincidents, sobretot a través de les CUP, que articulen les demandes d'ambdós moviments, però que no arriben a penetrar en sectors amplis de la classe treballadora. Aquesta, com a tal, no ha confegit cap nou projecte polític: enfront de l'independentisme, la seva resposta ha estat, sobretot, la resistència i l'oposició. Amb algunes mobilitzacions en els moments àlgids, com a l'entorn del setembre/octubre del 2017, en l'etapa de major confrontació, amb motiu del referèndum de l'1-O; i com a resultat polític més clar podem esmentar l'ampla votació de Ciutadans en les eleccions del desembre del 2017, quan aquesta formació va guanyar les eleccions. Els anys posteriors han mostrat, però, la incapacitat d'aquest partit per articular un projecte polític coherent i que tingui alguna influència sobre la societat catalana. De manera que, en el moment actual, la classe treballadora catalana, sobretot la que resideix a la perifèria de Barcelona, no té un projecte polític propi. Si bé és votant encara en part del PSC, caldrà veure què fa en les properes eleccions En tot cas, però, es tracta més d'una posició política oposada a l'independentisme que d'una alternativa.

Pel que fa a l'independentisme, el temps ha anat demostrant també la seva incapacitat per articular un projecte polític que vagi més enllà de l'exigència d'independència i d'una república catalana. Per bé que inicialment l'independentisme va tractar de presentar-se com un projecte polític pensat per a una societat futura, més centrat a crear la cohesió en la població catalana que a reivindicar el passat històric i cultural de Catalunya, els fets han mostrat la impossibilitat de formular aquest projecte: els partits independentistes, ERC, les CUP i l'àmbit procedent de l'antiga Convergència, que ha anat adoptant noms diferents i s'ha anat fragmentant internament, se si-

tuen en posicions molt diferents damunt l'eix ideològic dreta/esquerra, eix que en aquest moment és socialment més rellevant, fins i tot, del que ho podia ser fa quinze anys. La possibilitat de definir un projecte comú a la majoria de la població catalana, per tant, no sembla possible en aquest moment.

Les fractures són visibles, i també la dificultat de superar-les a curt termini. La pandèmia les ha deixat en segon terme i no sabem quin grau de conflicte es plantejarà quan remeti la preocupació per la salut. Lamentablement, sembla difícil reconstruir un projecte que pugui afirmar que Catalunya és un sol poble, en un moment que, des d'altres aspectes, necessita un projecte engrescador i que podria executar-lo, sobretot perquè les mobilitzacions d'aquests darrers deu anys han mostrat a bastament que la societat catalana és molt viva, té moltes ganes i molta capacitat de renovació i d'innovació i que allò que ha faltat, en gran part, és un grup dirigent prou hàbil i clarivident per canalitzar aquests afanys, en una etapa de grans canvis socials al món en què tant es necessita una bona direcció política.

Bibliografia

Cabré, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Pòrtic.

ECAS. *Informe INSOCAT per a la millora de l'acció social*, núm. 10 (2019).

Ramoneda, Josep (ed.) (2019). *Cataluña-España: ¿qué nos ha pasado?*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

Societat Catalana 2009 (Barcelona: ACS, IEC).

Subirats, Marina (2012). *Barcelona: de la necessitat a la llibertat. Les classes socials al tombant del segle* xxi. Barcelona: L'Avenç.

Ubasart, Gemma; Seguró, Miquel (eds.) (2018). *En clau de procés*. Barcelona: Herder.

Des de fa un temps, la societat catalana viu immersa en el debat sobre quin ha de ser l'encaix de Catalunya a l'Estat espanyol, i les diferents posicions s'han polaritzat per la complexitat d'un moment polític marcat pels esdeveniments dels darrers anys. En aquest context, la col·lecció Debats UB aporta una visió acadèmica a les qüestions que més preocupen la ciutadania, així com elements d'anàlisi que fomentin la reflexió col·lectiva.

Aquest tercer volum recull les aportacions de deu autors de diverses universitats i institucions que, des del seu compromís amb la llibertat i l'honestedat intel·lectual, analitzen alguns aspectes cabdals de la relació entre Catalunya i Espanya: la sentència dictada pel Tribunal Suprem en el judici als líders independentistes, el paper dels mitjans de comunicació en les democràcies actuals, i les fórmules per evitar la fractura de la societat catalana i reforçar el caràcter plural que la caractaritza.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Edicions